

Aproximació a l'estructura agrària de la comarca de Bages en el segle XVIII i primera meitat del segle XIX

Llorenç Ferrer i Alòs

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història

APROXIMACIO A L'ESTRUCTURA AGRARIA DE LA COMARCA DE BAGES EN EL
SEGLE XVIII I PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX.

Director: Dr. Emili GIRALT I RAVENTOS

Llorenç FERRER I ALOS
Memòria de Doctorat
Desembre de 1984

3. L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT I DE L'EXPLOTACIÓ DE LA TERRA.

3.1 FONTS

Per^a l'estudi de l'estructura de la propietat al Bages utilitzarem bàsicament dues fonts: els cadastres pel segle XVIII i els amillaments pel segle XIX, complementades amb informació qualitativa procedent dels protocols notariais i amb l'estudi d'algun capbreu que permeti seguir les transferències de la propietat. Comencem fent una valoració de totes aquestes fonts i els seus límits per l'objecte d'estudi proposat.

3.1.1 Els cadastres del segle XVIII.

La imposició del Reial Cadastre a Catalunya després de la victòria militar de Felip V el 1716 i els trets d'aquesta imposició han estat àmpliament estudiats (1). Pel nostre estudi només ens interessa la documentació que resultà d'aquella creació i, més concretament, aquella que permet estudiar l'estructura de la propietat (2).

Als pobles se'ls hi determinava una quantitat anual que havien de pagar en concepte de cadastre i, a partir d'aquí, calia repartir-ho entre els veïns segons les propietats que tenien. Aquesta dinàmica generava tres tipus de documentació:

a/ Les recanacions o descripcions detallades de les parcel·les del terme amb el tipus de conreu, qualitat, límits i a vegades rendiments.

b//Els repartiments generals o resum de tot el que havia de pagar un propietari amb detall de les peces de terra -amb referència numèrica a la recanació-, les finques urbanes, rendes dels censals i el personal. A Manresa hi trobem

també anotades amb tinta de color diferent les transferències de propietat fins quan apareix un nou repartiment general (3).

c/ Els repartiments anuals o llista nominal de tots els que han de pagar alguna cosa, amb unes caselles pel control dels quatre pagaments anuals que havien de fer.

Aquests tres tipus de llibres no han d'aparèixer necessàriament a tot arreu. En alguns pobles no es va portar a terme mai recanació i el repartiment es feia a ull entre els veïns; en altres, un repartiment general va servir per tot el segle. Com més important era la població més trobem implantats els tres nivells.

En alguns pobles, recanació i repartiment es troben en el mateix llibre (4). Podem dir que, en línies generals, els llibres utilitzats per^a estudiar l'estructura de la propietat són els repartiments generals, els quals són molt més fiables si fan referència a una recanació: són millors, com més a prop cronològicament estan els repartiments de les recanacions pel fet de recollir la mínima fragmentació de les parcel·les i els canvis de conreus. Les recanacions són, en canvi, útils per^a l'estudi topogràfic i de la parcel·lació de la terra.

La utilització d'aquesta font per^a l'estudi de l'estructura de la propietat presenta diversos tipus de problemes esmentats i discutits per diversos historiadors:

a/ Derivats del caràcter fiscal de la font. Els cadastres s'elaboren per cobrar uns impostos, per tant és lògic que hi hagi intents d'ocultació. Es tracta de declarar menys del que es té. Es manté però, la possibilitat d'ocultació diferencial: veiem d'una banda que els que posseeixen més terres tenen més facilitat d'amagar jornals que no pas els que tenen poca extensió, i d'altra banda, que el grup social que posseeix el control del poder municipal pot desvirtuar la seva declaració (5).

L'ocultació pot derivar-se també de les deficiències (consciènts o no) en el mesurament. Aquest mesurament serà desigual perquè el marge d'error en visualitzar una propietat extensa és superior al d'una propietat petita. Alguns autors han assenyalat que l'error es concretaria sobretot en l'erm i el bosc si bé no es demostra aquest fenomen (6).

Amb aquests fenòmens, àmpliament acceptats, cal plantejar doncs l'ús en un sentit relatiu de les dades, mai absolut, per poder copsar les tendències. A vegades però, sol utilitzar-se en l'anàlisi un ús absolut de les mateixes, i s'oblida la pròpia crítica. Cal tenir present aquesta reflexió en la posterior utilització.

Però el frau pot incrementar-se qualitativament, ~~si~~ es falseja la qualitat de la terra declarada. Si l'extensió era mesurable i difícil d'amagar, declarar menys rendiments dels reals era més fàcil. Cal dubtar doncs, de la precisió en les qualitats de terra i per obviar el problema preferim no utilitzar-les i treballar amb extensions totals de conreus, malgrat el problema que planteja el rendiment diferencial de la terra. La tendència general la podrem copsar (7).

Els cadastres aporten també altres dades útils per^a la història agrària. Així per exemple, a vegades informen sobre rendiments (8). Malgrat que sigui útil aquesta informació, les dades són sovint estandarditzades cal prendre-les amb precaució, i com a complement per aprofundir la realitat estudiada.

b/ Derivats de la informació que contenen. La primera qüestió a plantejar és que un repartiment cadastral en el s. XVIII té com a marc geogràfic la parròquia. Aquesta delimitació d'espai crearà problemes a l'hora d'intentar comparar amb els amillaraments de mitjan segle XIX, elaborats amb la base dels municipis, que en el cas del Bages, eren resultat d'una agregació de parròquies (9). Una sortida possible és intentar agrupar les diverses parròquies per reconstruir la base municipal; però els propietaris no són tots diferents i poden tenir terres a la parròquia veïna. En els cadastres es sol indicar el lloc de residència del propietari, i el seu cognom del mateix. Això planteja un problema derivat del desenvolupament del parentiu i de donar uns noms de persona molt lligats a tradicions locals (patró, capella propera etc), essent totalment impossible una identificació fiable.

Estem plantejant el problema en la dinàmica parròquia/municipi però cal plantejar-lo en un context geogràfic més ampli. Si tenim dades d'un municipi, ¿fins a quin punt l'estructura de la propietat que intentarem elaborar no vindrà distorsionada per les terres que els habitants d'aquells municipis posseeixen en els municipis veïns o fins i tot llunyans? També es pot plantejar inversament: si no tenim en compte els propietaris forans, ¿fins a quin punt no podem distorsionar els càlculs? Amb molts veïns forans, pot resultar-nos un predomini de la petita propietat per culpa d'aquestes parcel·les o també pot resultar-nos així, si els veïns disposen de moltes terres en altres termes municipals o parroquials.

Cal doncs que en treballar un document cadastral valorem aquesta problemàtica. La propietat forana pot tenir interès, no solament des del punt de vista de distorsió de l'estructura de la propietat, sinó des de l'òptica de la penetració de grups socials aliens a la comunitat pagesa, en el control de la terra.

Els cadastres són documents que permeten estudiar l'estructura de la propietat en un moment determinat. Algunes vegades, el mateix llibre anota les transferències de parcel·les de terra i les incorpora al nou propietari. Aquestes anotacions solen estar fetes en tinta diferent. Aquest mecanisme de modificació del cadastre durava fins que se'n confeccionava un de nou i s'incorporaven les modificacions. Al Bages això passa a Manresa i sols tenim notícia d'un Padró de Riquesa de València en el qual es produeix el mateix fenomen (10). En aquests casos podria estudiar-se de manera dinàmica les transferències de la propietat. L'element estàtic a Manresa, el qual impedeix seguir amb cert detall l'evolució de l'estructura de la propietat, és la referència a la Recanació de 1737. Fins a 1816, almenys, els repartiments fan referència a aquella recanació; és impossible, per tant, recollir els canvis de conreu de les parcel·les i la parcel·lació de la terra o concentració que s'hagi pogut produir (11).

A la majoria d'altres pobles de la comarca, menys importants, els cadastres es confeccionaren sense recanació i els documents resultants són un llistat de propietats i el que paguen, però, en no apujar-se la quantitat global en el poble, es va repetint any darrera any el document, sense que es reculli cap novetat. No es pot, a partir d'aquesta documentació estudiar l'evolució d'una estructura de la propietat sinó només reflectir l'estat de la parròquia en el primer any (12). La visió en aquests casos es forçosament estàtica.

En altres ocasions la realització d'una recanació i un repartiment simultanis servia ja per tot el segle. Hi ajudava sobretot que no hi havia increment de la quantitat a pagar. A Navarres, per exemple no serà fins l'any 1816 que es farà i més endavant s'ha de saltar a l'amillament. A Artés, realitzat el 1774 passa igual i la majoria d'estudis realitzats fins avui en poblacions mitjanes, utilitzen un únic repartiment cadastral perquè no n'existeix cap altre. Ens confirmaria això ^{el fet} que malgrat l'interès en utilitzar dades cadastrals del mateix any als diferents municipis, els documents que es troben als Arxius Municipals estan realitzats en anys diferents. ¿Desaparegueren els altres o és que en els pobles mitjans sols es féu un repartiment cadastral? (13). La utilització que podrem fer d'aquests documents serà una descripció del poble en un moment determinat; però la comparació, gairebé sempre caldrà esperar els amillaments de mitjan segle XIX.

La darrera qüestió afecta al tipus de propietari que apareix en el cadastre. A Catalunya damunt de la propietat de la terra apareixen dos dominis, el directe i l'útil. Aquesta divisió estava consolidada pel contracte d'emfiteusis.

El domini directe estava en mans de la noblesa i l'Església i l'útil, en mans de la pagesia, burgesia i artesanat urbà. Per dèssota d'aquests hi trobem els autèntics explotadors o conreadors de la terra, lligats als propietaris del domini útil per contractes de masoveria, arrendament o parceria. ¿Quin dels tres nivells apareix en el cadastre? El domini útil. Sols en les circumstàncies que el directe i útil coincideixen, apareix el primer. En un altre lloc hem aportat arguments sobre aquesta opció i avui és majoritàriament acceptada (14). Aquest domini útil podrà llogar o establir terres a altres pagesos si bé, en la documentació cadastral no tindrem notícia de les terres cedides en explotació mitjançant contracte. Sols algunes vegades s'indica que tal casa de pagès té masover o bé sabem que les terres de l'Església a Manresa estan arrendades perquè es cobra la part colònica però són notícies esporàdiques.

Per què no surt el llogater? Perquè el domini útil es considera per damunt del contracte de conreu. Això no vol dir que la contribució no recaigui damunt de l'explotador de la terra mitjançant el pagament d'una part al propietari, tal com es pacta en les escriptures, però serà el propietari útil el que constarà (15).

En aquesta perspectiva -i si considerem que amb l'abolició del règim senyorial és el domini útil el que esdevindrà propietat absoluta de la terra- el cadastre permet reconstruir l'estructura de la propietat i comparar-la amb la que resulta dels amillaraments del s. XIX. En canvi, pel fet de no informar:

qui explota la terra via masoveria, arrendament o rabassa morta, condiciona la utilitat de la font a l'hora de definir l'estructura de l'explotació de la terra, la qual és totalment necessària de conèixer per definir la tipologia pagesa. En contrast, els amillaraments la permeten reconstruir amb algunes limitacions (16).

Una darrera qüestió a plantejar és si la noblesa i els eclesiàstics consten en els cadastres. Podríem afirmar com a principi general que apareixen sempre que controlen el domini útil de la terra posseïda; com a propietaris eminents o directes no apareixen mai. Ara bé, el 1716 els eclesiàstics estaven exempts de pagar el cadastre de les terres que tenien, però, el problema es plantejà amb les terres de nova adquisició. Si no pagaven es convertien en bosses d'ocultació, ja que segons quines terres podien ésser declarades per un eclesiàstic i pertànyer en realitat, a propietaris laics. La consciència del problema forçà el Rei a declarar el 13-IX-1728 fora de la immunitat aquelles terres comprades per eclesiàstics després de 1716. Els eclesiàstics es negaren a acceptar-ho però el 1730, l'autoritat civil es reafirmà en la seva posició: no pa-

garien les d'abans de 1716 però sí les comprades després i la part dels colons de totes elles si n'hi tenien. Aquesta filosofia fou recollida idènticament en la Reforma de Sartine de 1735 (17). Cal preguntar-se a l'hora de qüestionar la font si abans de 1730 les propietats eclesiàstiques adquirides tant abans com després de 1716 hi consten encara que no paguin i si després de 1730 la informació es completa o va continuar el frau. A Manresa, per posar un exemple, a partir de 1737 en l'apartat d'eclesiàstics consten totes les propietats però es fa notar quines eren adquirides abans de 1716 i quines després. Però no ha d'ésser així a tot arreu.

c/ Derivats de la concreció local. Hem realitzat fins ara crítiques globals a la font, derivades de la confecció i de les dades que aporten. Un altre bloc de reflexions, sovint oblidat, és la concreció d'una legislació global i marc local. La qualitat de la font, els marges d'errors, els tipus d'ocultació dependran en bona part del marc local que les realitzi. Cal considerar aquest aspecte a l'hora de comparar fonts, sotmeses sovint a la mateixa crítica general, des de l'òptica de la legislació i oblidades en l'anàlisi de l'elaboració concreta.

Podríem assenyalar dos condicionants:

- L'estructura del poder local: la possible ocultació podria no ésser la mateixa en un poble que el poder local estés controlat per la petita pagesia que en un altre controlat per la pagesia propietària de masos.

- La grandària del poble: a les ciutats grans, ja sigui per la quantitat de veïns o pel control que poden tenir els propietaris i l'interès per no pagar quan hom ja no és propietari d'una parcel·la, la documentació cadastral és molt més completa: amb recanació, successius repartiments generals i repartiments anuals. Si la població és menor podem trobar un repartiment ben elaborat al llarg del segle i en les parròquies més petites, el cadastre és en realitat el resultat de dividir el que toca pagar a la parròquia pel nombre de parroquians, resultant un document en què tots tenen la mateixa quantitat de terres. Veurem aquest fenomen després al Bages.

El cadastre s'havia de confeccionar a tot arreu igual, però cada realitat local condicionà aquesta confecció. És a vegades, aquest marc local el que explica la mateixa diversitat de la font.

d/ El marc cronològic. El cadastre s'implantà el 1716 i durà fins el 1845 en el moment que s'introduí la Reforma de Moñ en el sistema fiscal espanyol. Cada ciutat i parròquia havia de pagar una quantitat determinada que repartia entre els veïns segons els béns que posseïen. Els cadastres ben elaborats

(reconació més repartiment general) no es van fer a tot Catalunya simultàniament, sinó al compàs de les diferents reformes legislatives. En algunes par-ròquies o pobles no es van fer mai amb aquest caire.

Aquestes etapes serien les següents:

- Implantació del cadastre. Aquells confeccionats immediatament després de la seva implantació el 1716. Abans d'aquesta confecció, s'elaboraren unes enquestes per fer-se una idea de la riquesa de cada poble. El conjunt d'aquestes enquestes no s'ha trobat. Se n'han utilitzat algunes trobades en els arxius municipals. La de Navarres que hem treballat posa de manifest una qualitat d'informació que si arreu de Catalunya fossin igual coneixeríem molt millor el primer terç del XVIII (18). Com a conseqüència d'aquesta enquesta en els anys posteriors alguns pobles confeccionaren els primers repartiments i reconacions que han estat utilitzats pels historiadors (19). Tanmateix els primers cal sotmetre'ls a una crítica seriosa abans d'acceptar els resultats.

Al Bages, sols coneixem els intents fets a Manresa d'aplicació i és totalment inaprofitable. No hi hagué cap reconació i el repartiment resultà arbitrari. Per exemple: el Mas Suanya que el 1737 tindrà 81 jornals el 1722 en tenia 8 (20).

- Reforma de Sartine de 1735. Conscient de les deficiències del cadastre, Antonio de Sartine intentà millorar la seva aplicació: "Entre los encargos de mi ingreso en este ministerio, se me hizo con especial atención el que aplicase todo mi cuidado y desvelo, para que el Real Tributo establecido en este Principado con nombre de Catastro se repartiere y exigiere con la justificación y equidad que sabiamente previenen las reglas primitivas de su imposición" (21).

Intentà tallar les ocultacions i ordenà que es fessin reconacions allà on no n'hi haguessin.

Molts treballs elaborats a Catalunya amb la font del cadastre utilitzen repartiments fets després de la reforma de Sartine. Manresa n'és un cas. La reconació i el primer repartiment daten de poc després de la reforma (22).

- Als voltants dels anys 1770 és probable que hi hagués un nou intent d'actualitzar els cadastres o, si més no, d'aconseguir que més pobles fessin reconacions i repartiments menys arbitraris. Al Bages, en aquests anys, diversos pobles es decidiren a fer-la: Artés, Avinyó, Balsareny, Calders, Castellnou, L'Estany, St. Fruitós de Bages, Gaià, Moià, Monistrol de Calders, Monistrol de Montserrat, Santpedor i Sallent (23).

- Reformes el 1816. Si comprovem els diferents cadastres estudiats hom s'ado-

na que se n'han localitzat diversos de principis del XIX concretament en els anys 1816-1818. J. Cardó en treballa un de Vilabella (1818), Riudecols (1817) i Riudecanyes (1820) (24). El primer repartiment ben fet de Navarcles amb la corresponent recanació data de 1816 (25) i a Manresa, el primer intent seriós de posar al dia els conreus i la parcel·lació després de la Recanació de 1735 es fa també en aquesta data (26).

Probablement podem relacionar aquests exemples amb la reforma fiscal que intentava portar a terme Martín de Garay i la implantació del seu "apeo". De continuar-se confirmant, aquesta renovació de la font cadastral permetria conèixer l'estructura de la propietat a començament del segle XIX, com una fita anterior als amillaraments.

A/ La utilització de la font al Bages.

La font al Bages podia localitzar-se sobretot en dos llocs: a/ a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa, on es conserva també documentació del Corregiment i b/ als arxius municipals.

A l'Arxiu Històric de la Ciutat vàrem trobar-hi de manera completa la documentació cadastral de la ciutat la qual permet reconstruir l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra a Manresa al llarg del s. XVIII i de la qual vàrem elaborar la nostra tesi de llicenciatura. En aquest treball incorporarem el repartiment de 1832 abans de passar als amillaraments.

Però en el mateix arxiu es troben 24 lligalls que anomenem "Cadastres Pobles (1737-1789)" en els quals s'hi troben els repartiments de 57 parròquies del Bages, d'un total de 68, és a dir el 83,8 % del total. A partir d'ells es poden fer diverses precisions:

a/ Abarquen normalment de 1741 a 1785. Si n'hi ha algun d'anterior només indica la quantitat a pagar per propietari però no les propietats.

b/ D'aquest període de temps abunden sobretot els de 1741-1746 i 1770-1785, i resten buits els anys intermedis.

c/ S'observa precisió en l'elaboració en els primers anys, i es manté fins a la dècada de 1770 per pitjorar progressivament a continuació. La majoria d'ells no recullen els canvis produïts en la propietat ni en els conreus i es limiten a copiar el document de l'any anterior. Això força a acceptar com a més correcte el document més antic perquè fou elaborat a partir de la realitat.

d/ Aquests repartiments no estaven fets a partir de recanacions i, tal com s'ha exposat abans, la seva fiabilitat serà molt relativa. A partir de 1772,

alguns pobles deixaran de facilitar informació del que té cada propietari per donar-nos referències d'una recanació que desconeixem. Del conjunt cal utilitzar els repartiments amb més fiabilitat (27).

e/ A les parròquies més petites i formades per cases de pagès disperses, la quantitat a contribuir al cadastre es feia a parts iguals i, per això, cada propietari té la mateixa extensió de tots els conreus amb petites variacions (28).

Així doncs, els cadastres que es guarden a l'AHCM poden utilitzar-se però amb moltes més reserves que aquells dels quals coneixem la recanació. Més que en cap altre, ens reflectiran només la tendència.

La documentació cadastral servia per^a fer el repartiment anual als veïns, per tant, era lògic que l'Ajuntament guardés els cadastres. La recerca va donar els seus fruits a Artés on es guardava un cadastre/recanació de 1774, la informació del qual lligava perfectament amb la documentació de l'AHCM; a partir de 1776 el repartiment anual ja estava fet amb base a aquella (29). Però la sort fou un secretari que en els anys quaranta d'aquest segle ordenà l'Arxiu d'Artés. A Navarces, el coneixement aprofundit del mateix arxiu, va permetre localitzar el cadastre de 1816, el primer amb recanació que es feia i que concordava també amb les dades de Manresa. Però ja no vàrem seguir després de diverses visites a Arxius municipals en estat francament deplorable, no catalogats, i que suposava una inversió de temps massa gran pel rendiment historiogràfic (30).

Els cadastres amb recanació que es poguessin haver fet és possible que es trobessin entre els lligalls dels arxius municipals, però suposava massa feina revisar-ho tot per trobar un sol llibre. Per això vàrem optar per utilitzar les dades que els lligalls de Manresa proporcionaven.

3.1.2 Els amillaments (31).

La llei que introduïa la contribució territorial directa a l'Estat Espanyol era la de 23-V-1845. Mentre que a Catalunya l'existència del cadastre fou un avantatge de cara^a l'aplicació de la nova legislació, a la resta de l'Estat Espanyol la reforma tributària de Mon el 1845 suposava la implantació d'aquest tipus de contribució (32).

La llei organitzava la contribució territorial de la següent manera (33):
1.- En primer lloc definia els béns immobles subjectes a contribució: camps

conreats, sense conrear però que donessin algun benefici i censos i censals que gravessin alguna propietat. Es detallaven també els motius d'exempció temporal i total.

2.- la contribució tenia una quota fixa. L'Estat fixava una quantitat a cobrar que era repartida entre les províncies, aquella entre els pobles i els pèrits repartidors d'aquests entre els veïns propietaris. Si hi havia partides que no es cobraven, calia recarregar-les l'any següent. El sistema era diferent del de quota en què hisenda recaptava allò que els propietaris declarassin.

3.- per poder repartir calia abans avaluar la riquesa del poble perquè la distribució de la contribució fos justa. L'inici del procés d'avaluació implicava que els propietaris havien de fer una declaració jurada dels béns que posseïen. Aquestes eren trameses als pèrits repartidors que podien fer les comprovacions que calguessin. Havien de dividir el terme en classes i qualitats i havien de calcular sobre un període de 10 anys els productes obtinguts, dels quals havien de deduir les despeses de conreu per obtenir el "producte imponible". Els resultats obtinguts eren aplicats a les declaracions jurades i aconseguien així el "producte imponible" per propietari. El conjunt de declaracions i l'avaluació corresponent era "el Padron General de Riqueza" del poble, el que s'anomenarà poc després amillarament.

4.- El paper clau el tenien doncs els pèrits repartidors que havien d'ésser el mateix nombre de membres que l'Ajuntament. Una meitat eren nomenats pel mateix Ajuntament d'entre els contribuents i l'altra meitat més un era nomenada per l'intendent d'una llista proposada per la institució municipal.

5.- Un cop fet el Padró de riquesa, quan arribava el "cupó" que tocava al poble, l'Ajuntament s'havia de reunir juntament a un número igual de majors contribuents per fixar el tipus de gravamen (% sobre el producte imponible que calia aplicar al poble).

Com es pot veure es deixava tot a mans dels mateixos municipis. L'Estat n'era conscient i va intentar en el reclament de 1847 que desenvolupava: la llei de 1845 de crear un cadastre i un registre de finques que poguessin donar una certa fiabilitat a les dades estadístiques per carregar la contribució. Però el 1850 una ordre de la Direcció General de Contribucions modificava els instruments anteriors i definia millor l'organització de l'elaboració. Consta de tres mecanismes: les cartilles d'avaluació, els amillaraments i la Junta Pericial. Els dos primers són fonamentals per^a l'estudi de la història agrària, mediatitzats pel tercer que condiciona la fiabilitat dels altres dos.

Fins que no va estar a punt la llei del 18 de Juny de 1885, que reformava les bases de la llei de 1845, encara que es basés amb els mateixos pressupostos, varen aparèixer diverses ordres i reglaments que modificaven algun aspecte de la llei primitiva. Aquests canvis influïran en la forma final dels 'amillaraments' com veurem.

- 1.- La Junta Pericial nomenada la meitat per l'Ajuntament i l'altra meitat per l'Intendent d'una terna presentada pel mateix Ajuntament, es cuidava de fer la cartilla avaluatòria i decidir el que tocava pagar a cadascú.
- 2.- La Cartilla Avaluatòria on constava detallat que produïa una peça de terra estàndard d'una determinada qualitat durant deu anys, segons el conreu que s'hi plantés. A continuació es calculaven les despeses del mateix període i de la diferència ingressos/despeses dividit pel número d'anys s'obtenia el producte imponible al qual s'aplicava el tipus de gravamen.
- 3.- L'Amillarament era la relació alfabètica dels individus d'un municipi amb els béns que posseïen mobles, immobles o pecuaris amb la classe i qualitat. Si s'aplicaven els coeficients obtinguts a les cartilles avaluatòries, s'obtenia el líquid imponible. Cada any s'havia d'elaborar un apèndix que incorporés les modificacions i al cap d'uns determinats anys refondre'ls en un nou amillarament.

El resultat pràctic de l'aplicació de la nova contribució i les modificacions legislatives que s'introduïren, fou diferent segons el marc local en que es desenvolupà, però en línies generals i si ens cenyim al Bages, podem dir que gairebé tots els municipis realitzaren un amillarament en el període 1850-1855, un altre a 1860-1865 i alguns d'ells el 1872. A partir d'aquesta data ja no se'n troben més fins al segle XX. El quadre d'amillaraments del Bages que es guarden a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, abarca tots els municipis de la comarca i permet pensar que s'hi guarden tots o en deuen faltar pocs (V. quadre 3.1).

És possible que existeixin altres amillaraments que s'haguessin guardat en els municipis i no s'haguessin centralitzat a l'ACA. És possible; però tant a l'Arxiu Municipal de Navarres, com al d'Artés, els únics amillaraments que es guarden són els que hem citat en el quadre. Altres autors que han treballat sobretot arxius municipals coincideixen també en datar-los en els anys assenyalats en el quadre (34).

QUADRE 3.1

Any de la confecció dels amillaraments que es guarden a l'ACA de la comarca de Bages.

POBLE	1850-1855	1860-1865	1870	ALTRES S.XIX	PRIMERANEITAT S.XX
AGUILAR	1852	1861			
ARTÉS	1852	1861	1872		1918
AVINYÓ	1851/1853	1862	1876		1933
BALSARENY	1851	1861			1918
CALDERS	1851	1861			1925
CALLÚS		1861		1869	1918
CARDONA		1863			1927
CASTELLADRAL	1852	1861			1918
CASTELLBELL	1851/1853	1862	1872		1946
CASTELLFOLLIT	1853	1861			1918
CASTELLGALÍ	1851/1853				1946
CASTELLNOU	1852	1861			1918
L'ESTANY	1851/1854	1862			1918
FONOLLOSA	1851/1853	1861			
GAIÀ		1861		1858	1941
MANRESA	1853				1927
MARGANELL	1851/1853	1862			1940
MONISTROL CALDERS *					1946
MONISTROL DE MONTSERRAT	1852	1861	1876/1877	1857	1929
MOIÀ	1852	1861		1859	1919
MURA	1851	1861		1864	1945
NAVARCLES	1852	1861		1857	1919
RAJADELL	1852	1862			
ROCAFORT	1851/1853	1861			1935
SALLENT	1851/1852	1861	1871		1940
SANTPEDOR	1850	1861			1942
ST.FELIU SASSERRA	1851	1863/1864		1866	1918
ST.FRUITÓS DE BAGES	1851	1862	1872		1934
ST.MARTÍ DE TORROELLA	1851/1852 1854	1861/1863		1859	1939
ST.MATEU DE BAGES	1852	1861			1930
ST.SALVADOR DE GUARDIOLA	1852	1862			1918
ST.VICENÇ DE CASTELLET	1853	1862			1918
STA.MARIA D'OLÓ	1854	1862			1918
SÚRIA	1851	1861		1859	1942
TALAMANCA	1851	1862			1929

* Monistrol de Calders no fou municipi independent fins l'any 1934. Abans pertanyia a Calders.

A/ Els amillaraments com a font per l'estudi de l'estructura de la propietat.

Les crítiques més importants als amillaraments provenen dels defensors del cadastre parcel·lari que, malgrat multitud de plans, no es realitzà fins a començament del s. XX (35). GARCIA BADELL feia crítiques als amillaraments:

1/ La valoració de la riquesa de cada terme municipal era imprecisa i no guardava relació d'igualtat amb els altres municipis; 2/ cada comissió d'avaluació actuava amb un criteri diferent; 3/ el repartiment individual quedava a mans de l'Ajuntament i enfortia el caciquisme; 4/ les injustícies individuals a les contribucions eren enormes per la imperfecció del mètode; i 5/ els resultats de les valoracions eren xifres molt baixes i amb pocs rendiments pel Tresor (36). Malgrat tot, el cadastre parcel·lari molt més exacte quant a informació no es va fer, entre altres coses pel seu cost de realització i manteniment, i els amillaraments, malgrat aquestes imperfeccions, van permetre a Hisenda posar en funcionament la contribució territorial generalitzada.

De totes maneres els inicis d'una legislació cadastral parcel·laria va afectar alguns municipis que elaboraren parcel·lars del terme municipal i que incidiren directament en la redacció de nous amillaraments (37). Allà on es va produir cal aprofitar la documentació per l'estudi de l'estructura de la propietat.

Si haguéssim de fer cabal a les crítiques provinents dels defensors del cadastre parcel·lari, donaríem per inutilitzable la font. Creiem que les reflexions de García Badell són acertades però cal fer-hi algunes matisacions a/ que el marc local influeix molt en els documents i poden, per tant, tenir qualitat en un lloc i ésser deplorables en un altre; b/ que a nivell fiscal les crítiques són totalment correctes però, com a font d'estudi de l'estructura de la propietat, els amillaraments serveixen perfectament per copsar les tendències de cada municipi, a manca d'una altra documentació més sofisticada.

Els amillaraments que s'implantaràn a mitjan segle XIX no difereixen gaire del cadastre del segle XVIII. L'objectiu, en definitiva, era el mateix i sols divergia en el mètode d'elaboració. Per la qualitat de la font, l'existència d'aquest cadastre del XVIII a Catalunya era una sort: la tradició en els repartiments no causarà gaires problemes a les noves Junes Periciales que comptaren a més, amb una documentació inicial que servia de partida. D'altra banda, la metrologia havia avançat i la mesura de terres podia esdevenir, almenys en principi, més ajustada.

Malgrat aquestes consideracions el principal problema d'aquestes fonts fiscals continuava essent l'ocultació. Azagra Ros n'assenyala tres canals (38): a/ ocultació absoluta per part d'algun contribuent que desapareixia de les llistes; b/ ocultació parcial de béns de qualsevol tipus i c/ infravaloració

de les declaracions. L'ocultació absoluta era, tal vegada, més fàcil en aquells llocs on la propietat estava molt fragmentada, ja que era més difícil controlar a tothom, però el repartiment de "cupo-fix." incitava més a la denúncia. Si algú no pagava, els altres havien de pagar més. El problema radicaria en la primera declaració, perquè a partir d'aquest moment els propis afectats denunciarien el canvi de mans.

L'ocultació relativa era, segurament molt més freqüent; tot i així, menor que la dels cadastres del segle XVIII (39). Per una banda, derivada de la imprecisió de la mesura quan no hi havia un mapa parcel·lari, per l'altra la declaració jurada del propietari que, si bé li era difícil amagar de manera absoluta la seva possessió, no ho era tant disminuir l'extensió. Caldria afegir el poder de la Junta Pericial i la seva influència que podia afavorir determinats interessos reduint l'extensió o canviant els conreus reals. Igual que en els cadastres, era més fàcil ocultar part d'una gran propietat que part d'una de petita, situació que afavoria als grans propietaris. Per valorar el grau d'ocultació al Bages hem confeccionat el quadre 3.2 que recull l'exten-

QUADRE 3.2
Ocultació en els amirallaments de 1860-1865.

POBLE	EXTENSIO AMIRALLAMENT	EXTENSIO ACTUAL	% TERRA AMIRALLADA
AGUILAR	3107,4	14523,5	21,4
ARTÉS	3649,6	6049,7	60,3
AVINYÓ	12057,-	21120,3	57,1
BALSARENY	8118,9	12369,7	65,6
CALDERS (*)	11067,-	19202,7	57,6
CALLÚS	3239,4	4321,3	75,-
CARDONA	11497,1	22409,9	51,3
CASTELLADRAL	15664,4	27581,9	56,8
CASTELLFOLLIT	14839,6	20063,6	74,-
CASTELLGALI	4523,9	5793,2	78,1
CASTELLNOU	7635,6	9861,3	77,4
CASTELLBELL	5847,6	9516,9	61,4
L'ESTANY	2514,1	3413,1	73,7
FONOLLOSA	14592,5	17521,4	83,3
GAIÀ	11015,9	13456,7	81,9
MANRESA	10496,6	13922,6	75,4
MARGANELL	3412,-	4503,6	75,8
MOIA	18655,8	25370,6	73,5
MONISTROL DE MONTSERRAT	2250,6	4064,7	55,4
MJRA	8802,5	18024,5	48,8
NAVARCLES	945,3	1181,6	80,-
RAJADELL	14134,-	15300,-	92,4
ROCAFORT	5764,4	7315,8	78,8
SALLENT	11327,7	22214,1	51,-
ST. FELIU SASSERRA	4603,9	7812,1	58,9
ST. FRUITÓS DE BAGES	5932,6	7474,5	79,4
ST. MARTÍ DE TORRÒELLA	4229,-	5486,-	77,1
ST. MATEU DE BAGES	24112,8	34087,5	70,7
SANTPEDOR	4612,1	5671,7	81,3
ST. SALVADOR DE GUARDIOLA	7617,7	12484,4	61,-
ST. VICENÇ DE CASTELLET	3533,3	5769,6	61,2
STA. MARIA D'OLÒ	16369,2	21687,4	75,5
SÚRIA	4516,8	7947,1	56,8
TALAMANCA	5771,-	9976,1	57,9
TOTALS	286457,3	437499,1	65,5

(*) L'extensió de Calders comprenia en aquesta època el municipi actual de Monistrol de Calders i aproximadament 2 Km² de l'actual terme de Navarcles.

sió que aporta el resum dels 'amillaraments dels anys 1860-1865 i el percentatge d'ocultació.

El percentatge que relaciona les dues columnes del quadre posa en evidència l'ocultació. Sols dos termes municipals estan per dessota del 50% (mura i Aguilar) i 18 municipis (el 53%) per damunt del 70%. Caldria saber si en el total de terres amillarades hi ha afegit l'espai que ocupen els rierols, casc urbà etc. perquè augmentaria el total en un 5 a 10%. L'ocultació es situaria aleshores entre el 25 i el 30%.

Queda el tercer tipus d'ocultació de caire qualitatiu. Es tractava de falsejar conreus i qualitats declarades. Pel caràcter menys tangible era el més susceptible de realitzar-se. Aquest frau podia ésser igualitari -si es declarava tota una zona d'inferior qualitat a la real o es valoraven menys els productes que s'obtenien en una àrea determinada- o bé individual - si es falsejaven declaracions i s'afavorien determinats interessos particulars. Les Junes Pericials en aquestes qüestions tenien una importància decisiva. És, però, un frau molt difícil de detectar i sotmès a una gran casuística.

Els amillaraments continuen donant-nos una tendència amb més garanties d'acostar-nos a la realitat que la que proporcionaven els cadastres del XVIII.

Les consideracions que feiem pels cadastres serien gairebé totes vàlides aquí amb alguna especificació:

a/ En el període 1850-1870 s'elaboraren tres tandes d'amillaraments. Els que subministren més informació són els de 1870, però són els menys abundants (6 sobre 34). Aquesta escassetat força a utilitzar els de 1860, que no solen proporcionar el segon cognom dels propietaris ni el lloc de residència dels forasters que tenen terres al terme. Tot i així, hem trobat fórmules per resoldre aquests problemes metodològics plantejats. A diferència dels cadastres, als amillaraments hi surten els rabassaires però mai apareix la professió dels propietaris.

b/ El marc de l'amillarament és el municipi i no la parròquia, conseqüència de la divisió municipal espanyola del primer terç del XIX. Al Bages, molts municipis resultaren d'agrupar parròquies. No podem oblidar aquesta qüestió a l'hora de comparar-los amb els cadastres que tenien base parroquial. Davant la impossibilitat de reduir els amillaraments a base parroquial, hem reconstruït la base municipal a partir dels cadastres.

c/ Quin propietari surt en els amillaraments? Podria semblar absurda la qüestió quan a l'estat espanyol ja s'havia dissolt el règim senyorial (41). Però no ho és, perquè el contracte d'emfiteusi que mantenia la divisió en dos dominis de la propietat -l'útil i el directe- havia passat per lleis abo-

licionistes, però al final quedava sempre com una excepció igual que el "foro gallego". La llei que declarava redimible l'emfiteusi de manera contundent es promulgà l'any 1945 (42) i hem vist, quan parlàvem del poblament, com es continuava utilitzant el 1850. Per tant, la qüestió plantejada té el seu sentit. Tot i així, malgrat la perdurabilitat, en tots els intents legislatius es tendia a consolidar el domini útil com a propietat absoluta i, si aquesta tendència ja apareixia en els cadastres, es reafirma i enforteix en els "amillaments" sense cap mena de dubte. Nobles i església, principals controladors del directe, sols apareixen quan són propietaris de l'útil.

Ara bé, al Bages almenys, hi havia un segon domini útil: cedir via contracte de rabassa morta. Aquest domini útil cedit, també apareix en els "amillaments", on hi consta el rabassaire, l'extensió de terres, a vegades la part de fruits que paga i la part de contribució que li correspon. Òbviament, aquesta informació permetrà fer un estudi de l'estructura de l'explotació, impossible de fer amb el cadastre.

Però només surt aquell contracte que implicava cessió del domini útil, com era el cas de la rabassa. Els altres dos contractes predominants després d'aquella -la masoveria i l'arrendament en diner (en el regadiu de Manresa)- no surten declarats a l'"amillament" -sinó que consta el propietari útil. A Galícia també es produïa aquest fenomen (43).

L'estudi de l'estructura de l'explotació podrà fer-se sota la consideració que la rabassa era el contracte majoritari, malgrat alguns contractes orals que no es registraran. En aquesta estructura no podrà ésser considerada la masoveria ni l'arrendament en diner. Pel seu estudi hem utilitzat "amillaments" de 1860 i 1870 per la següent raó: el 1850 els rabassaires apareixen a continuació del propietari i, per tant, és impossible de saber quantes rabasses té cada rabassaire. En canvi a 1860 i 1870 sabem les terres en propietat i a rabassa que té cada rabassaire amb la indicació de qui és el propietari. Aquesta informació permet elaborar fàcilment l'estructura de l'explotació i de la propietat.

3.1.3 Els capbreus (44).

Una altra font per^a l'estudi de l'estructura de la propietat són els capbreus. Capbrevar volia dir passar llista de tots els deures que els vassalls tenien envers el senyor. Eva Serra ha insistit en el caràcter de reacció senyorial quan els senyors pretenen assegurar els drets que reben mitjançant capbreus

que donin força jurídica a les rendes declarades (45). L'estructura de la propietat es pot reconstruir a partir de les confessions dels pagesos que solen detallar les propietats, conreus, extensió, límits, rendes que paguen i la història de cada parcel·la almenys fins el capbreu immediatament anterior.

Es plantegen diversos problemes:

a/ Un capbreu recull els drets d'un senyor que no necessàriament han de recollir la totalitat d'una àrea geogràfica. Per l'estudi de l'estructura de la propietat només interessien aquells capbreus que capbreuen tota l'àrea geogràfica que pretenem estudiar i sobre la qual sols hi té drets un sol senyor (46).

b/ Al senyor no li interessava l'extensió de la terra ni els conreus, sinó la localització de la peça de terra i la renda, per tant, cal prendre les notícies d'extensió amb certes reserves. A vegades ni tan sols es dona l'extensió. És una dificultat quantitativa important que dependrà en bona part de la font.

c/ Permet reconstruir l'estructura de la propietat en segles anteriors al XVIII. La informació quantitativa de les extensions disminueix com més enra en el temps anem.

d/ Gràcies a la història de cada parcel·la que es remunta al capbreu anterior, es pot seguir amb cert detall l'evolució dels patrimonis, unificacions, particions, canvis de noms en tot tipus de propietaris, etc... Es pot realitzar un estudi dinàmic de la propietat (47), amb referències constants a notaris (compra-vendes, testaments, capítols), que permeten una lenta però interessant reconstrucció.

Nosaltres hem utilitzat només uns capbreus de Navarcles, especialment el de 1779-1781, que es guarden a Montserrat en el fons de l'Arxiu de St. Benet de Bages (48). A partir d'ells hem pogut valorar el creixement demogràfic de Navarcles i un estudi del creixement urbà; en el present capítol permetrà descobrir la formació d'una determinada estructura de la propietat; a partir precisament de l'historial de les parcel·les i de les propietats; un intent d'estudi dinàmic després de les fotografies dels cadastres. Val a dir, que això ha estat possible perquè el terme municipal de Navarcles és molt petit (en el segle XVIII, uns 3,5 Km²).

3.2 METODOLOGIA PER A L'ESTUDI DE L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT

A les societats d'Antic Règim i a la bagenca en particular, la terra era un element fonamental per la producció de riquesa. A l'ésser un bé limitat, les classes socials s'enfrontaran per la seva apropiació i pel seu control. L'estructura de la propietat, en un moment determinat, reflectirà l'estat d'aquest enfrontament social. (49)

Cal fer però, dues consideracions més: estem d'acord amb Jaume Suau quan afirma que la tipologia pagesa no es pot fer només a partir de l'estructura de la propietat, sinó que cal considerar altres tipus de detracció de la renda damunt de la pagesia (cal pensar en drets senyorials, endeutament etc...). L'estructura de la propietat esdevindrà una via d'aproximació a aquesta tipologia (50).

Per altra banda, el control de la terra va lligat a formes de cessió de la mateixa a d'altres camperols, el sobretreball dels quals és captat pels detentors de la propietat. D'aquí es deriva una estructura de l'explotació de la terra, molt complexa, però que cal estudiar i tenir en compte a l'hora de poder definir els diferents grups socials.

Amb aquestes consideracions exposem la metodologia utilitzada.

3.2.1. L'estudi del repartiment de la terra.

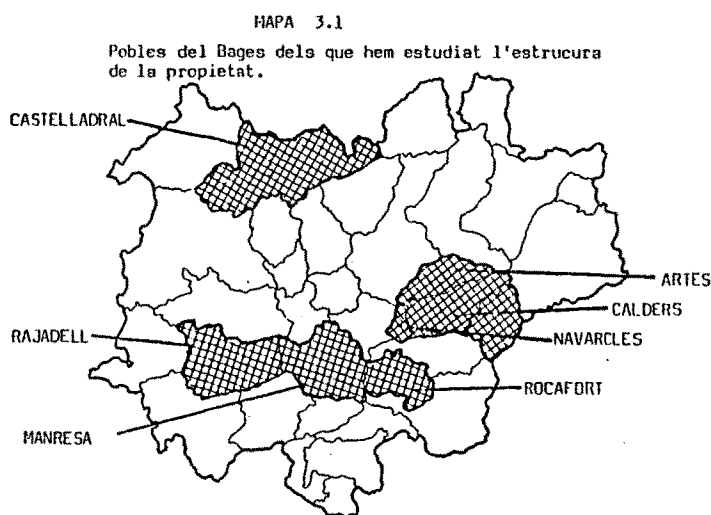
A Catalunya poden fer-se tres tipus d'estructures d'accés a la terra: l'estructura del domini directe, la del domini útil i la de l'explotació. Les tres impliquen cessió o captació d'excedent per un altre grup social. El domini directe és difícil d'estudiar perquè no coneixem fonts que permetin seguir la seva evolució. Farem però, un estudi de les jurisdiccions i dels drets captats. D'altra banda, el domini directe es presenta com una propietat estàtica limitada al cobrament d'uns drets que es deriven del domini, que s'intenten incrementar si la seva força com a classe és suficient: les transferències de domini són limitades i cal tenir present que en el procés històric, acabarà desapareixent a benefici de l'útil.

A la pràctica el propietari que es comporta com a tal, és l'útil: compra, ven, empenyora i lloga mentre respecti els drets del domini directe, i en el moment del canvi de règim jurídic a mitjan segle XIX, es podrà convertir en propietari absolut mitjançant el rescab del cens. Per això és justificable

que l'estructura de la propietat, entesa en el sentit més tradicional del terme, s'elabori en base al domini útil i no al directe (51).

La tercera estructura, la de l'explotació, és independent de l'anterior. La seva elaboració dependrà en bona part de les fonts, no sempre generoses amb aquesta informació.

Elaborar l'estructura de la propietat de tots els pobles del Bages hagués significat invertir molt treball per uns resultats detallats i extensos que podem copsar igualment a partir d'un sondeig a pobles de diferents indrets de la comarca que representin una situació geogràfica i socioeconòmica diferent. Els pobles escollits han estat els següents: Artés, Castelladral, Manresa, Navarcles, Rajadell, Rocafort i Calders. Poden veure's cartografiats al mapa 3.1. Aquests pobles signifiquen el 20,7 % de la comarca, extensió suficient per copsar la tendència.

La distribució geogràfica és la següent:

-Pla de Bages: - Artés (olla oberta per la Gavarresa).

-Navarcles

-Manresa (al bell mig del Pla de Bages, però amb una estructura sotmesa a les pressions de la vida urbana de la ciutat.

-Alt Bages:

- Castelladral (en el sentit més estricte, a cavall de les dues conques fluvials del Llobregat i Cardener).

- Rocafort i Rajadell a costats diferents del Llobregat amb influència propera de Manresa.

- Calders, a cavall amb el Moianès, en un altiplà entre la Gavarresa i el Calders i Monistrol de Calders, aleshores agregat, endinsat a les serralades bagenques, al peu de la vall fluvial del riu Calders.

Classificats els pobles escollits es planteja el problema de la definició dels grups de propietat que treballarem. En la majoria de treballs s'utilitzen uns grups sense que en cap moment es justifiqui i raoni el perquè d'aquella opció (52). En altres es confon estructura de la propietat amb parcel·lació del sòl (53). I segons quins treballs elaboren un quadre de parcel·les sense que s'acabi de definir una estructura de la propietat (54).

QUADRE Nº 3.3

Grups de propietat utilitzats per diferents autors (en Ha.)

ÀREA GEOGRÀFICA	MPP	PETITA PROPIETAT	MITJANA PROPIETAT	GRAN PROPIETAT
COSTA BRAVA	-2	2 a 10	10 a 50	+50
SEGARRA	-1	1 a 10	10 a 50	+50
GAWA	--	0 a 10	10 a 200	+200
SITGES	-2,5	2,5 a 12,5	12,5 a 25	25 a 50
LLEIDA	--	0 a 4,5	4,5 a 7,5	+7,5
PREMIA	--	0 a 5	5 a 10	10 a 15
BARCELONA	-0,5	0,5 a 3	3 a 7,5	+7,5
PAIS VALENCIA (Azagra)	-1	1 a 5	5 a 10	11 a 50
PAIS VALENCIA (Piqueras)	-1	1 a 3	3 a 20	+20
ALACANT	-1	1 a 5	5 a 10	10 a 25
RDA (Burgos)	--	0 a 5	5 a 10	10 a 20
CARMONA	-2,3	2,3 a 22,9	22,9 a 228,6	+228,6
PICARDIE	-1	1 a 10	10 a 40	+40
LLENGUADOC	-1	1 a 5	5 a 30	30 a 100
CÔTE D'OR	--	2	--	--
SAONA	--	0 a 2	2 a 4	+4
BEAUVAIS	-1	1 a 3	3 a 8	8 a 14
CHARTRES	--	0 a 10	10 a 100	+100

Veure: BARBAZA, Y., *Le paysage humain de la Costa Brava*, p. 266; GARRABOU, R. *Estructura agraria de la Segarra...*, p. 146; TRIBO, G., *De l'arrencada del s. XVIII...*; MONTSERRAT, M.J. *Estudi econòmic de Sitges...*, p. 206; VICEDO, E., "Propietat, accés a la terra...", pp. 61-63; VINALAS, J., *Premià a començaments del s. XVIII...*, pp. 94-98; SEGURA A.-SUAU, J., "L'evolució de l'estructura del...", pp. 304-306; AZAGRA, J. "De los padrones de riqueza...", pp. 424-425; PIQUERAS, J., *La vid y el vino en el País Valenciano*, p. 170; GIMENEZ, E., *Ali-cante en el siglo XVIII...*, pp. 112-115; MOLINERO, F., *La tierra de Roa...*, p. 99; CRUZ VILLALON, *Propiedad y uso...*, pp. 84-93; GAUTHIER, F. *La voie paysanne...*, pp. 30-36; PECH, R., *Entreprise viticole el capital...*, pp. 45-46; LAURENT, R., *Les vignobles de la Côte d'Or...*, Vol. II, pp. 21-24; GOUJOU, P., *Le vignoble de Saone...*, pp. 121-122; GOUBERT, P., *Cent mille provinciaux...*, p. 184; VOVELLE, M., *Ville et campagne...*, pp. 219-220.

Quan la mesura ve donada en jornals o mujades utilitzem l'equivalència aproximada de 1 Ha. = 2 Jornals o 2 Mujades. Per Carmona, 1 Ha. = 1,75 fanegues.

Alguns autors opten per elaborar grups amb freqüències petites a excepció dels grups de propietaris més grans (55), i interpretar més endavant les dades. El lector pot, si vol, reconstruir els grups al seu gust. Altres autors donen la divisió clàssica de petita, mitjana i gran propietat sense que es reflexioni massa sobre el contingut de cada grup. Els resultats d'aquesta elecció són d'una gran heterogeneïtat (V. Quadre 3.3).

Azagra fa avinents que propietaris que en alguns llocs són petits, en altres són grans, com el cas de l'Horta de València (56).

En aquesta línia no interessa tant la xifra límit dels grups com el contingut social que reflecteix cada grup. La petita propietat ve definida per la quantitat de terra, incapaç de garantir la subsistència a la família que la treballa i per sobreviure ha de recórrer a altres activitats econòmiques; del moment que la quantitat de terra garanteix l'autosubsistència fins que cal llogar assalariats trobem la franja de la propietat mitjana. La gran propietat és aquella que necessita assalariats per la seva explotació (57). Si els conceptes són clars, els problemes sorgeixen a l'hora de definir els límits. Una mateixa extensió de terra proporcionarà una determinada producció en funció, no solament de l'extensió, sinó de la qualitat dels sòls, el tipus de conreu, la inversió de treball etc... En el cas de plantació de vinya, per exemple, el rendiment varia segons el tipus de cep, segons la quantitat de feines de cavada que s'hi fan, la insolació etc. (58). Per tot això, definir els límits no és gens fàcil, malgrat sigui clar el concepte a aplicar. Alguns autors han preferit utilitzar les dades dels diners que es paguen de contribució perquè creuen que tenen en compte els conreus i la qualitat de la terra (59). El problema es planteja també a l'hora de definir les quantitats que serveixen de límit a cada grup.

Informacions qualitatives recollides a la pròpia comarca, i el coneixement del context estudiat ha de permetre'ns definir uns grups que, malgrat els problemes exposats, puguin acostar-nos a definir l'estructura de la propietat de la comarca.

A nivell d'informació qualitativa i si prenem com a base la distinció que es fa en els cadastres de Manresa entre pagès i jornal·ler, (pagès és aquell que no té terres suficients per viure), el límit entre la petita propietat i la mitjana és de 16,5 Q. (5 Ha.) (60). A partir d'aquesta xifra, per a nosaltres fonamental., hem establert els següents grups:

- De 0 a 16,5 Q. - Petita propietat
- De 16,5 a 33 Q. - Mitjana propietat
- + de 33 Q. - Gran propietat

Aquesta delimitació, però, matisa poc la petita propietat -si el predomini és dels segments més petits- i la gran -si hi ha propietats molt grans. Per això hem optat per introduir dues subdivisions que permetin aprofundir l'anàlisi. Els grups queden de la següent manera:

- De 0 a 8,25 Q.	} Petita propietat.
- De 8,25 a 16,5 Q.	
- De 16,5 a 33 Q.	Mitjana propietat.
- De 33 a 66 Q.	} Gran propietat.
- Més de 66 Q.	

Considerem aquests grups vàlids per tot el secà (cereal, vinya, olivera). Al llarg de l'estudi, però, procurarem considerar el pes de cada conreu dins de cada grup de propietat (61). Els mateixos grups els aplicarem a l'estudi de l'estructura de l'explotació de la terra. Els criteris per definir els grups s'adapten encara més a aquest concepte.

Alguns estudis sobre comarques vitícoles han posat de manifest que la vinya és un conreu preferit gairebé sempre per les petites explotacions. Pech assenyalava que entre 5 i 10 Ha. és la dimensió òptima de l'explotació vitícola familiar (62). Robert Laurent per la Côte d'Or assenyalava que en un "vigneron" amb la seva família pot conrear només 2 Ha. (63). Pierre Goujou, per la Saona-Loire accepta el mateix sostre que la Côte d'Or (64). I una monografia sobre el País Valencià assenyalava que a la zona de Villena "hace falta más de 3 Ha. para poder subsistir sin recurrir al trabajo asalariado" (65) I Goubert pel segle XVII afirma "Il est vrai qu'une famille suffisait à peine à l'exploitation de quatre Ha. de vigne, tant les soins délicats, multiples..." (66).

Però ésser un conreu preferit per les petites explotacions no vol dir predomini de la petita propietat. P. Goujou afirma que al Maconnais i Chálonnais, el vinyar presenta una forta concentració de la propietat que contradiu la idea acceptada que el vinyar és l'elecció de la petita propietat. En canvi, sí que predomina la petita explotació (67) via contracte de "vigneronnage". Al Baqes es produirà un fenomen similar: l'explotació de la vinya es farà via contracte de rabassa morta.

3.2.2 L'accés a la terra per professions.

En les fonts utilitzades hi ha una referència qualitativa fonamental: en els cadastres al costat del nom hi figura sempre la professió; en els amillaments, no hi consta (68). El problema podria subsanar-se amb la utilització de llistes electorals o censos demogràfics a mitjan segle XIX. Però

sorgeix la dificultat d'identificar els propietaris, sobretot quan l'amillament dona tan sols un cognom i els pobles són plens de persones que es diuen exactament igual (69). Elaborarem, doncs, l'accés a la terra per professions en aquells pobles que sigui possible tant del XVIII com del XIX. Els grups professionals que treballarem seran els següents:

- Pagesos: pagès en el sentit castellà de persona que viu de la terra que conrea. El cadastre introdueix la distinció amb els jornalers i l'aprofitarem. També inclourem aquí els moliners.

- Jornalers: són aquells individus que viuen únicament d'anar a jornal o bé aquells que tenen terres que no són suficients per viure i ha de recórrer a fer alguns jornals complementaris.

- Artesanat tèxtil: incloem aquí totes aquelles persones que tenen algun ofici relacionat amb el tèxtil: paraires, teixidors de lli i de llana, torcedors, tintorers etc... Fem un grup a part de la resta de l'artesanat per la importància, en alguns pobles de la comarca, d'aquests oficis.

- Artesanat altres: ens referim a la resta d'artesanat: mestres de cases, sastres, corders/espartenyers, sabaters, fusters, ferrers, blanquers etc...

- Comerciants: hem incorporat en aquest grup a negociants, comerciants, revenedors, xocolaters, forners, apotecaris etc...

- Professions liberals: advocats, notaris, doctors en medicina etc...

- Eclesiàstics: tant la propietat individual dels eclesiàstics com la col·lectiva de les parròquies i comunitats.

- Nobles: tant els nobles titulats com de la petita noblesa (ciudadans honrats).

- Vídues/ donzelles: en el s. XVIII les dones propietàries apareixen amb el qualificatiu de vídua o donzella sense que se'ns especifiqui la professió del marit. Per desgràcia el percentatge sol ésser elevat. En els casos que el nom de la vídua deixés entreveure clarament la professió del marit, hem preferit contabilitzar-lo en les professions conegudes.

- Altres: aquí hem inclòs els "inhàbils", pobres i terratinents (propietaris forasters la professió dels quals desconeixem).

- Desconeguda: quan al costat del cognom no apareix la professió.

En els casos del segle XIX que ha estat possible elaborar l'accés a la terra per grups socioprofessionals, hem utilitzat aquests mateixos grups i sols hem introduït un nou grup: el de "propietaris", que pren en el s. XIX un significat propi. Vovelle va copsar el mateix a Chartres i dona la següent definició: " le propriétaire va devenir celui qui dispose d'un revenu foncier

suffisant pour vivre oisif, de même que le rentier sera celui que ses titres autorisent à vivre sans travailler" (70). Al Bages pot tenir el mateix significat però es sol estendre també als propietaris de cases de pagès acomodades que malgrat viure bé són els que dirigeixen l'explotació de la terra.

3.2.3 Propietat local i propietat foràna..

El cadastre sol indicar-nos gairebé sempre el lloc d'on és el propietari i a vegades, els agrupa a part amb la indicació "terratenientes de ..." És a dir, persones d'altres llocs que tenien terres al municipi. Els amillaraments de 1850 i 1860 estudiats no indiquen d'on és el propietari. En canvi, els pocs que hem estudiat de 1870 (Artés i St. Fruitós) sí que ho indiquen.

La consideració d'aquesta propietat presenta tres problemes (71):

a/ Aquelles propietats partides en dos pel terme municipal o parroquial. Normalment sol afectar als masos. No s'hauria de considerar propietat forastera.

b/ Petites parcel·les de propietaris dels pobles veïns i també, parcel·les dels propietaris del municipi que estudiem, situades en els pobles veïns. Són terres conreades pels pagesos dels pobles i, per tant, no van més enllà d'on és possible anar a conrear en una jornada de treball. Herències, casaments incideixen en l'aparició d'aquest tipus de propietat. Un possible mètode de reconstrucció consistiria en el buidatge dels amillaraments dels pobles veïns, però esdevé difícil per la dificultat d'identificar els propietaris. En general, es compensen i creiem que distorsionen poc l'estructura global.

c/ Masos propietat de forasters. En els masos és on constatem la incidència de la burgesia o l'Església en el control de la terra local. Les terres en qüestió formen part d'una estructura de la propietat que escapa al marc local que estudiem. En el cas de Manresa, pels condicionaments urbans i pel valor de les terres de regadiu, aquesta propietat foràna burgesa no tindrà tant interès pels masos, sinó per les terres de regadiu.

Per definir aquests nivells és important l'estudi de la propietat foràna. Com resoldrem, però, aquells pobles on no es fa la distinció entre propietaris del poble i forans. Si exceptuem Manresa amb una estructura de la propietat urbana determinada i Castelladral on el poblament dels veïns es fa en base a masoveries, en els altres hem adoptat el següent criteri: considerarem propietari del poble aquell que hi té casa. S'objectarà que no tothom té casa, es pot viure en cases llogades. I és cert, però el coneixement del poblament de Navarces, estudiat en el primer capítol, ha demostrat que cada

propietari, per petit que sigui, sol tenir casa pròpia i igualment ho hem comprovat a St. Fruitós (72). Estem convençuts que deixarem algú fora però sobretot a l'estudi de l'estructura de l'explotació, ens garantirà que els propietaris per grup no vinguin distorsionats per molts rabassaires de fora que tenen parcel·les al terme municipal. Aquest mètode, però no resoldrà el cas dels propietaris de fora que hi tenen masos perquè el mas consta com a casa.

3.2.4. Els problemes de l'estructura de l'explotació.

Sense tenir en compte com accedeix a la terra la pagesia, l'imatge dels camperols bagencs estaria totalment distorsionada. Una de les vies claus de la detracció d'excedent serà la contractació agrària. Aquesta es concretarà en tres vies:

- l'arrendament en diner que afecta només al regadiu dels voltants de Manresa.

-la masoveria: contracte d'explotació dels masos que havien deixat de ser explotats directament pel propietari. El masover residia al mas i pagava parts de fruits de les collites.

-la rabassa morta: contracte emfitèutic de plantació de vinya. Fou la forma habitual que va tenir la petita pagesia, d'accés al monopoli de la terra que exercien els propietaris de masos. Suposava pagar la quarta part de fruits de la collita. Fou el més estès a la comarca.

¿Fins a quin punt les fonts estudiades informen de l'extensió d'aquests contractes?

Ni els cadastres ni el amillaraments de Manresa -l'únic indret on té importància el contracte- donen notícies de l'arrendament en diner. Potser perquè era a curt termini i suposava una variació elevada i constant d'arrendataris. Les notícies d'aquest contracte provenen de fonts indirectes sobretot de documentació privada. L'arrendament en diner al Bages gairebé mai -per no dir-ho de manera absoluta- es formalitza davant notari (73). Per tant, l'estructura de l'explotació que es deriva de la pràctica d'aquest contracte no la podem estudiar.

Alguns cadastres dels estudiats indiquen a quins masos hi ha masover, ja sigui de forma directa "Manso Pla conreat per..., masover" o bé indirecta quan ens indiquen que es paga "personal" pel masover. No és en tots

els casos però podem aproximar-nos al nombre de cases que hi ha masover. Els 'amillaments' en canvi, no indiquen aquesta circumstància i serà impossible tota aproximació quantitativa al tema. Solament la demostració que l'avenç de les masoveries era un procés històric lent però constant a partir de diversos mecanismes, ens servirà en aquesta qüestió per al segle XIX (74).

Els cadastres no parlen de l'extensió de la rabassa morta si exceptuem algun cas (75). I és una llàstima perquè serà difícil de comparar amb el segle XIX. Tenim fonts auxiliars que revelen la seva importància (inventaris, llibre de llúfimes de St. Benet) però que no resolen l'anàlisi de l'extensió global del contracte. En canvi, els amillaments del s. XIX detallen no sols la terra cedida a rabassa, sinó qui és el propietari, la part de contribució que paga i a vegades, les parts de fruits. A partir d'aquí pot elaborar-se amb tot detall una estructura de l'explotació segons la rabassa morta.

Malgrat algunes limitacions que hem exposat, podem acostar-nos al tipus d'explotació de la terra que es donava al Bages.

3.3. LA PROPIETAT FEUDAL DE LA TERRA

L'estructura de la propietat del s XVIII és una conseqüència de la forma que s'ha desenvolupat històricament la formació social bagencà i de la lluita de classes que s'ha donat en el seu sí. Els senyors feudals es convertiren des de l'Edat Mitjana en classe dominant i desenvoluparen els mecanismes -basats en el privilegi jurídic o coerció extra-econòmica- que els permetessin apropiar-se de l'excedent camperol. Aquestes formes d'explotació van prendre diverses formes, a vegades complexes, que ha portat els historiadors a intents d'aclarir conceptes. Clavero defineix la propietat territorial feudal com l'articulació del domini eminent -derivat de la propietat de la terra- i el domini senyorial -derivat de la jurisdicció i drets sobre les persones d'un lloc determinat- (76). Implica una prevalència jurídica -base de la coerció dels que detenten aquesta propietat (77). Peset, malgrat acceptar els plantejaments de Clavero en el fons "no veo posible su identificación en la

realidad y su tratamiento cuantitativo" (78), critica la posició jurídica de Clavero i assumeix un plantejament historiogràfic del problema.

L'articulació del domini eminent presuposa que l'apropiació de la terra és total per part de la classe feudal, la qual desenvolupa un sistema de cessió anomenat emfiteusi que divideix la propietat en dos dominis, el directe i l'útil. El senyor feudal es reserva el directe i cedeix el domini útil o dret a l'usdefruit de la terra (79) amb pagament d'un cens anual. Al llarg del procés històric caldrà veure qui aconsegueix imposar-se ; si els senyors que intenten desvirtuar l'emfiteusi i aplicar les clàusules contractuals més avantatjoses o els pagesos que intenten consolidar la quasi-propietat que l'emfiteusi desenvolupa.

Paral·lelament a aquesta problemàtica, hi ha el domini jurisdiccional amb tots els drets que se'n deriven, el qual a més de significar uns determinats ingressos deixava en mans del senyor uns instruments jurídics coactius vers la pagesia.

Es desenvoluparen històricament dues vies de liquidació d'aquest tipus de propietat per convertir-la en propietat absoluta. A Castella els senyors feudals que detentaven el domini directe van cedir la terra via arrendament, contracte que no implicava cedir el domini útil. En el moment de la transició els senyors feudals es transformaren en propietaris absoluts de grans extensions de terres (80). En canvi, a la Corona d'Aragó i a Galícia el propietari del domini útil, previ rescat al senyor directe, es va convertir en propietari absolut. El problema s'arrossegà fins ben entrat el s. XX (81). ¿Volia dir aquesta renúncia que els detentors del domini directe eren un grup social feble que no havien tingut força per imposar el mateix camí que l'andalús o castellà? ¿Significava que la renda que obtenien per aquest concepte era baixa i havien acceptat^{de} renunciar a canvi d'una nova posició dins dels nous propietaris?

Cal estudiar més a fons el destí final dels antics propietaris eminentes i què significaven realment els ingressos procedents del domini eminent.

Cal doncs, en qualsevol estudi de la propietat de l'Antic Règim, aclarir els diversos drets jurisdiccionals i de propietat. A grans trets i pel Bages, podem assenyalar els següents:

a/ Quan el senyoriu jurisdiccional és d'un noble o d'una institució eclesiàstica, sol coincidir amb la propietat del domini directe.

b/ Quan les jurisdiccions són del Rei, el domini directe apareix trosetjat al costat de propietats franques.

c/ Que no necessàriament la jurisdicció i la propietat del domini directe han de coincidir.

d/ Que gairebé tots els senyors són forans i estan totalment al marge de la vida de la comarca, excepte alguns senyors eclesiàstics.

e/ La relació amb el domini útil es feia mitjançant contracte d'emfiteusi. Quan no hi havia cessió de l'útil, el senyor actuava com a tal.

El darrer problema que es planteja és el grau de vinculació d'aquests patrimonis senyorials a Catalunya. A Castella la vinculació era molt forta com ha demostrat Clavero; en canvi, a Catalunya la doctrina jurídica és més lleu, i per tant, la pretesa vinculació no impedeix la venda i circulació de dominis directes. Els trets d'aquesta vinculació eren (82):

a/ A Catalunya no s'impedia que existís vincle en les terres cedides a emfiteusi. A Castella, el "mayorazgo" impedia el seu establiment.

b/ La prohibició de vendre o alienar era molt més lleu a Catalunya i no calia l'autorització reial.

c/ No calia que existís vincle de fundació per vincular les terres. La força dels costums ja les considerava vinculades.

Com es pot observar, la pràctica de la vinculació no estava sotmesa a gaires problemes a diferència de Castella i a la pràctica es van comprar i vendre fàcilment els dominis directes. Tot i així, malgrat que es poden documentar vendes de senyoriu, cal remarcar en general, una gran estabilitat en el pas dels anys.

La vinculació era molt més eficaç a l'església. Quan una peça de terra, fos el domini útil o el directe, anava a parar a les seves mans ja no es podia vendre i quedava per tant, exclosa del mercat. Es deia que la terra quedava amortitzada. Peset assenyala que era una "amortización privilegiada y exenta" perquè no pagaven impostos de les noves terres (83). Cal però, recordar que el 1729 es va obligar que les noves terres adquirides per eclesiàstics paguessin també cadastre, per tal d'evitar la conseqüent disminució d'ingressos (84). Quan una comunitat eclesiàstica, col·legi o Universitat adquirien una peça de terra sotmesa a domini directe, el senyor directe podia obligar al comprador a desprendre-se'n dins d'un any o bé augmentar el cens. Això era degut al fet que el senyor, amb la terra amortitzada, deixaria de cobrar lluïme i tota possibilitat de recuperar-la, amb l'ús del dret de fadiga (85). El llibre Major de la Seu, quan detalla les peces de terra com-

prades, sol anotar el nou cens conseqüència de l'amortització. Vegem el cas del Mas Noguera de Monistrol de Rajadell.

Preu de compra 2000 ll
Raó de senyoria i terç
"A 6-X-1749 Not. Rallat lo Dr. Fco. Sociats com a Procurador del Exc. Sr Dr. Fco. Pinyatelli amortisa la sobre dita venda amb imposició de 13 ll 6s 8d de cens de amortització (que se ha regulat a rahó de 50 anys comptant lo ters a mes dels censos antichs que fa dita heretat" (86).

En aquest cas per calcular el nou cens, el preu del lluïisme es dividí per 25 i no per 30 com suggereix Tos.

Podem passar a l'estudi de l'estructura del domini directe al Bages.

3.3.1. Les jurisdiccions

La història de com determinats senyors arriben a aconseguir el domini de determinats llocs és francament interessant:

a/ Artés: Del XII tenim notícies de la lluita entre els castlans i el bisbe de Vic per l'apropiació del domini. El 1199 es firmava una concòrdia entre el Bisbe i el castlà Guillem de Guàrdia, que es trencà poc després i s'establí un plet amb la vídua de Guillem que va acabar a favor del castlà el 1228; la qual va obtenir la castlania i l'usdefruit. El Bisbe es va reservar la Torre i el Palau. A partir de 1253 el Bisbe va comprar a diversos particulars els drets que tenien a Artés i el 1264 aconseguia la batllia. Des d'aquest moment i fins el s. XIX, el Bisbe de Vic fou senyor jurisdiccional d'Artés (87).

b/ Avinyó: "...el castell fou venut l'any 1409 al comte de Perelada D. Joan de Rocabertí de Pau i de Balera, però el poble es redimí l'any 1412 esmerçant en aquest afer les almoines de la Caixa de St. Antoni. En l'any 1534, el virrei de Catalunya, amb permís del Rei Carles d'Espanya, donà possessió del castell a D. Antoni de Rocabertí i de Pau i el poble va perdre tota jurisdicció. A mitjans de s. XVIII fou heretat per la casa de Castellbell i venut l'any 1803 a la Casa Verdaguer" (88). Cal destacar l'alienació de propietat reial, l'esforç del poble per rescatar-se del domini senyorial i la venda el 1803 a la casa de pagès més important del poble en vies però d'ennobliment.

c/ Balsareny: El 1603 el comte Ramon Berenguer I, establí en feu als germans Bernat i Miró Randulf. Els primitius barons de Balsareny no foren de llarga durada: el 1281 van vendre el domini a Ramon de

Peguera. Els Peguera van tenir la senyoria durant tres-cents anys fins que el s. XVI, extingida la línia masculina, la pubilla es va casar amb Galceran Oliver, el qual va prendre la titulació de senyor de Balsareny. "Successivament la baronia passà a mans dels Corbera, dels Martin i dels Alòs, Transmissions que obeïen a raons succesòries dintre d'una mateixa línia de parentiu a través dels diversos vincles matrimonials. Ho prova que Joaquim d'Alòs i de Martin adquirí la baronia de la seva mare, també pubilla, Concepció de Martin i de Magarola; els Martin procedien d'Itàlia" (89). Destaquem la importància de les aliances matrimonials en l'acumulació de patrimonis.

d/ Castellgalí: El 1178 el castell passà a Alfons I fins que Pere III el Cerimoniós (el 1350) el va vendre al manresà Bernat Sestorres. El 1413, Lluís de Rajadell el va adquirir amb tots els drets i la jurisdicció civil i criminal. El 1563 el castell fou venut a Pere Pau Bonaventura Bolet que va morir sense successió; es va fer càrrec del castell el seu germà Joaquim Llatger Bolet. En aquest punt, el fill de l'antic senyor Lluís de Rajadell, pledejà perquè es considerava enganyat en la venda que s'havia realitzat, però van arribar a una concòrdia. Llatger va pagar 1000 lliures. Va morir sense successió i va quedar com a usufructuària Marianna Bolet, però l'hereva fou la seva neboda Isabel Pons casada amb Fco. de Corbera, baró de Llinàs. La susdita Marianna instituí hereu en Geroni de Miquel, nebot seu. S'establí un plet entre la Isabel i la Marianna i van arribar a un acord: Geroni donà 5000 lliures a Isabel. El 1673, Geroni va vendre per 7200 lliures aquest senyoriu a Josep Amigant i Ferrer en les ciutats de Barcelona i Manresa populat, primer comte de Fonollar. Els Despujol, hereus directes dels Amigant en foren els darrers senyors feudals (90). Val la pena assenyalar els constants conflictes hereditaris com a causa de debilitament, la venda de la senyoria que demostraria la debilitat de la vinculació a Catalunya i l'accés a la senyoria de la petita noblesa manresana en ple ascens.

e/ Navarcles: El 1093, el terme de Navarcles va passar a engruixir el patrimoni d'Hug de Dalmau el qual quan va morir va deixar-lo al seu fill Ponç, amb la condició que si es moria sense fills hauria de deixar-lo al Monestir de St. Benet de Bages i a la Canònica de Vic. Va tenir dos fills i deixant de banda la clàusula del seu pare, va ingressar l'un com a monjo a St. Benet i l'altre com a clergue a Vic,

amb la qual cosa va partir el terme municipal en dues parts. Dos senyors en un territori era perjudicial per a ells mateixos perquè un per l'altre els pagesos deixaven de pagar drets. Arribaren els dos senyors a un acord el 1279: del que es recollia se'n feien tres parts, dues per al monestir, una per la canònica de Vic. La jurisdicció civil i criminal era, però de St. Benet. Aquest domini es va mantenir intacte fins el s. XIX (91).

f/ Rocafort: A finals del s. XIII el llinatge Rocafort, senyor d'aquell lloc, és desplaçat pel Sitjar. El 1377 per voluntat de la vídua de Pere Sitjar, el senyoriu de Rocafort va passar a St. Benet de Bages (92).

g/ Sallent: L'any 1209, Pere I el Catòlic s'apoderava del castell de Sallent després d'un llarg conflicte amb la família Gurb-Queralt (93). Pocs anys després, el Bisbe de Vic, Bernat de Mur, proposà de canviar les possessions que el rei Jaume I li havia donat, a València, en compensació per la col.laboració de la Mitra de Vic en la conquesta. El 1246, Jaume I li permutà les terres de València pels castells de Sallent i Castellnou de Bages amb tots els drets sobre les persones i la jurisdicció. Juntament amb el d'Artés, la Mitra de Vic consolidava un important domini que durà fins el segle XIX.

h/ St. Mateu de Bages: Tenim solament una llista de senyors: 1314 Georgius de Soleria / 1381 Ramon de Boixadors / 1421 Ramon Berenguer de Boixadors / 1444 Joan de Gaver / 1453 Mateu de Gaver / 1539 Isabel de Lentes / 1550 Joan de Gaver / 1561 Berenguer de Peguera / 1586 Galceran de Peguera / 1642 Josep Rajadell i de Cruïlles / 1664 Angela de Soler i de Peguera / 1693 Lluís Soler i de Peguera (94). El 1718, la jurisdicció pertanyia a Ignacia Soler i a 1789 a Fernando de Guzmán (95). El darrer canvi de nom sabem que era per qüestions familiars i l'anterior, el pas dels Soler als Peguera, també ho sembla ja que en un censal hom diu que Ignacia Guzmán, succeïa a Dª Mª de Rajadell (96). Sabem també que en el s. XIX el successor de Fernando de Guzmán és el Baró de Finestrat (97). Malgrat les poques dades hem de destacar com una família castellana que ocupa càrrecs polítics, entronca amb una família de la petita noblesa catalana.

i/ Santpedor: Pere IV el Cerimoniós va vendre el 23 de Setembre de 1381 al noble Fco. Perellós les jurisdiccions de Santpedor, Torroella i Coaner per 5000 florins d'or a carta de gràcia. Foren els santpedorencs afectats que van reunir els 5000 florins i van desfer-se de l'empenyora-

ment, però es van carregar de censals. Martí l'Humà va concedir al poble el dret a ésser senyor jurisdiccional de Torroella i Coaner. El 1425, Alfons V, amb motiu dels gravàmens que tenia la monarquia, va donar permís per alienar Torroella i Coaner que es vengueren a Ramon Folch, duc de Cardona per 3000 florins. El 20-XI-1475, Joan II passava les viles de Santpedor i de Moià al seu fill Ferran; el 1476 donava llicència per empenyorar a carta de gràcia i es vengueren per 10000 florins el 1478 a Joan d'Aymerich. Un any després intervenen els consellers de Barcelona per tal que no es realitzés aquesta venda ja que els pobles que s'havien redimit amb diners propis passaren a anomenar-se "carrers de Barcelona" i no podien ésser empenyorats de nou. Els seus habitants tenien els mateixos drets que els ciutadans de Barcelona i el batlle tenia tot el poder en representació del Rei. Finalment no fou empenyorat, la qual cosa ocasionà multitud de conflictes de jurisdicció entre el veguer de Manresa i el batlle de Santpedor, fins que el 1682 per jurisprudència es reconeixia que el veguer era per damunt del batlle (98).

j/ Súria: Pertanyia primitivament als Comtes de Barcelona, després als Reis d'Aragó els quals concediren la jurisdicció al veguer de Manresa. Lladó afirma que en travessar la Ciutat de Manresa circumstàncies molt crítiques obtingué del Rei Pere III, el 8 de Març de 1363, la facultat de poder vendre la jurisdicció de diversos castells. El vescomte de Cardona, Huc II, va comprar la de Súria, per 8000 sous (99). En canvi Reguant afirma que la monarquia per manca de diners, va vendre (el 1314) el castell, i la plena jurisdicció fou venuda el 1360 (100). Fins el segle XIX va pertànyer als Cardona.

k/ St. Vicenç de Castellet: Sabem que el 1552 el senyor de Castellet era Onofre de Cardona. De 1614 a 1631 s'anomenava senyor del castell i terme de Castellet de Bages en Geroni de Cardona, després la seva filla Elena Calvo de Cardona que ho passà en herència a la seva filla Teresa, esposa de Pau Amat i Cardona. Continua durant el XVIII la línia Amat (Josep Amat de Boixadors, Pau Ignasi Amat i Picalgues) fins el 1802; en aquest any trobem a Maria Alegre d'Amat amb el títol de Baró de Castellet "senyor jurisdiccional, alodial i decimador de dit terme i parròquia". El 1840 morí sense descendència i deixà els seus béns i els drets que li restaven a St. Vicenç a l'Hospital General de la Ciutat (101).

Aquestes breus ressenyes sobre l'evolució d'alguns senyorius a la comarca permet plantejar algunes hipòtesis:

- La inestabilitat abans del segle XIV en els senyorius laics contrasta amb l'estabilitat dels eclesiàstics.

- La importància en el segle XIV de l'empenyorament de senyorijs per part del Rei i el consegüent pas a jurisdiccions laiques. Alguna és rescatada, però la majoria, no.

- Els conflictes hereditaris sovintegen, així com l'aparició de pubilles, la qual cosa porta a canvis de noms força freqüents.

- Hem trobat vendes de senyorijs. La vinculació no seria en aquest cas problema per realitzar el traspàs.

- Si exceptuem el Duc de Cardona, un dels grans nobles de Catalunya, els altres senyorijs laics són en mans de la petita noblesa i en el XVIII cap d'ells viurà al Bages ni a Manresa, sinó a Barcelona. Deixaran un administrador i arrendaran els drets jurisdiccionals, a la pagesia benestant i a la nova burgesia de Manresa que apareixerà al s. XVIII.

Per saber però el pes dels llocs reials, eclesiàstics o laics hem elaborat el quadre 3.4 a partir de les notícies sobre les jurisdiccions que dona la descripció del corregiment de Manresa el 1718 (102) i de la resposta a la pregunta nº 25 de l'Enquesta de Zamora de 1789 (103).

De 69 parròquies al Bages les jurisdiccions es repartien de la manera següent:

	1718	%	1789	%
Jurisdiccions reials	19	27,5	22	31,9
Jurisdiccions eclesiàstiques	16	23,2	23	33,3
Jurisdiccions laiques	15	21,7	17	24,6
Jurisdiccions mixtes	16	23,2	--	--
No consta	3	4,3	7	10,1

La comparació entre ambdues llistes presenta les seves dificultats. No sabem si els contrastos existents, realment importants, són deguts a una situació real o a una diferència de criteri en l'elaboració d'una o altra llista. El 1718, per exemple, en algunes jurisdiccions s'especifica "Hoy del Rei"; no creiem que fossin adquisicions reials, sinó consegüències de la guerra de Successió. En aquest any també apareixen 16 jurisdiccions mixtes les quals desapareixen el 1789, en benefici dels senyors laics i eclesiàstics. Canvis al llarg del segle o informació més rica a començaments del XVIII? Probablement s'estés referint a aquells indrets on la jurisdicció civil podia pertànyer a un i la criminal a un altre i el 1789, l'Enquesta de Zamora sols recollia a un d'ambdós, probablement el primer.

Aquestes dificultats també es constaten si es comparen les dades del Bisbat de Vic el 1780 (105) i les dades de Zamora. Apareixen els següents casos problemàtics:

QUADRE 3.4

Jurisdiccions de les parròquies del Bages en el s. XVIII.

PARROQUIA	1718	1789
AGUILAR DE BOIXADORS Castellar	Paborde de la Seu. Dn. Fco. Amat i el Rei.	Dignidad Paborde de la Seu. Rei
ARTES	Bisbe de Vic	Bisbe de Vic.
AVINYÓ Sta. Eugènia de Relat Horta	Dn. Fco. de Rocabertí Rei Bisbe de Vic	Casa de Cruïlles Rei Bisbe de Vic
BALSARENY	Rei i D ^a Isabel Martín	Baró de Balsareny
CALDERS Viladecavalls	Rei rei	Rei Rei
CALLUS	Jaume Descatllar, hoy del Rei	Marques de Palmerola
CARDONA	Duc de Cardona	Duc de Cardona
CASTELLADRAL Mujalt St. Cugat del Racó Torroella	Rei Rei i D ^a Isabel Martín Rei i Paborde de Berga	--- Baró de Balsareny Rei ---
CASTELLBELL	Marquès de Castellbell	Marquès de Castellbell
CASTELLFOLLIT DEL BOIX Gravalosa Maians	Hospital de Barna Fco. Amat, hoy del Rei Rei i Abat de St. Benet	Hospital de Barna Pia Almoina de la Seu de Barcelona. St. Benet de Bages
CASTELLGALI	Fco. Amigant i del rei	Josep Ignasi d'Amigant
CASTELLNOU DE BAGES Argençola	Bisbe de Vic i Condesa de Tetenbach hoy del Rey Rei i D ^a Isabel de Martín	Bisbe de Vic Baró de Balsareny
L'ESTANY	Cinco Dignidades Reales	Abat de l'Estany
FONOLLOSA Fals Camps	Duc de Cardona Duc de Cardona ---	Abat de Cardona Duc de Cardona i Sentmenat Monestir de Montserrat
GATA	Rei	Rei
MANRESA Viladordis	Rei Rei	Rei Rei
MARGANELL	Abat de Montserrat	Monestir de Montserrat
MOIÀ Ferrerons Rodors	Rei Rei Rei	Rei Rei Rei
MONISTROL CALDERS	Rei	Rei
MONISTROL DE MONTSERRAT	Abat de Montserrat	Abat de Montserrat
MURJA	Rei	Rei
NAVARCLES	Rei i St. Benet de Bages	St. Benet de Bages
RAJADELL Monistrol Vallformosa	Rei i Marquesa de St. Vicenç Rei i Marquesa de St. Vicenç Rei i Marquesa de St. Vicenç	Príncep de Belmonte Rei Rei
ROCAFORT	Abat de St. Benet	St. Benet de Bages
SALLENT Cornet Serrahima Serrasans	Bisbe de Vic D. Agustín Aguilar, hoy del rei Arxipret de Moià i Bisbe de Vic Rei i D ^a Isabel Martín	Bisbe de Vic Baronals Arxiprest de l'Estany Baró de Balsareny
ST. FELIU SASSERRA	Rei	Rei
ST. FRUITÓS DE BAGES Olzinelles St. Iscle Valldelshorts	Rei i Abat de St. Benet Rei i Cinco Dignidades Reales Rei Abat de St. Benet de Bages	St. Benet de Bages Dignidad de Camarero de N.S. de l'Estany Rei St. Benet de Bages
ST. MATEU DE BAGES Castelltalat Claret i Cavallers Coaner Meia i Saló	D ^a Ignacia de Soler Duc de Cardona Dn. Joseph Rovira Duc de Cardona Abat de Cardona	Fernando de Guzmán --- --- --- ---
ST. SALVADOR GUARDIOLA Sallèles	Rei Rei	Rei Rei
ST. VICENÇ DE CASTELLET Vallhonesta	D. Josep Amat i Boixadors Rei i Marquesa de St. Vicenç	Ignasi Aparici Príncep de Belmonte
STA. M ^a D'OLÍ Quadra del Solà Terrassola St. Joan d'Olí	Cinco Dignidades Reales --- Cinco Dignidades Reales Cinco Dignidades Reales	Abat de l'Estany --- Abat de l'Estany Abat de l'Estany
SANTPEDOR	Rei	Rei
SURIA	Duc de Cardona	Duc de Cardona
TALAMANCA	Marquès de Castellbell	Marquès de Castellbell
ST. JOAN VILATORRADA Joncadella St. Martí Torroella	Rei Rei Rei i Abat de St. Benet de Bages	Rei Rei Abat de St. Benet de Bages

POBLE	1780	1789
Calders	Marquès de Castellbell	Rei
Castellnou	Sr. civil-Sr. de Cordelles Sr. criminal-Bisbe de Vic	Bisbe de Vic
Fonollosa	Duc de Cardona	Abat de Cardona
Camps	Seminari Tridentí de Vic i Abat de Montserrat	Abat de Montserrat
Monistrol de Rajadell	Comte de Bellmunt	Rei
Cornet	Marquès de Llió	Baronals
Olzinelles	Rei	Dignitat Cambrer de NS. de l'Estany.
Vilatorrada	No té senyor particular sinó els alodials	Rei
St. Salvador de Guardiola	D ^a Isabel Dalmau i Monterraro	Rei

Aquestes reflexions mostren que cal anar amb molt de compte a l'hora d'anàlitzar les jurisdiccions. Únicament per poder comparar amb altres indrets utilitzarem les dades de 1789. Si establim una relació entre el repartiment de les jurisdiccions a Catalunya i el Bages obtenim els següents resultats (106).

	Catalunya	%	Bages	%
-Jurisdiccions reials	404	27,6	22	31,8
-Jurisdiccions eclesiàstiques	319	21,8	23	33,3
-Jurisdiccions laiques	742	50,6	17	24,6
-No consta			7	10,1
	<hr/> 1465		<hr/> 69	

Al Bages hi ha el 4,7 % de les jurisdiccions de Catalunya. Aquesta mitjana és més alta en les reials i eclesiàstiques (5,4 % i 7,2 %) i més baixa en les laiques (2,3 %). En els percentatges es comprèn perfectament les diferències: mentre a Catalunya les jurisdiccions laiques són les més importants, al Bages ho són més les eclesiàstiques en primer lloc i les reials, en segon.

La distribució de les parròquies entre els senyors laics i eclesiàstics era la següent, el 1789:

-Senyors laics:

Casa de Cruïlles	Avinyó
Baró de Balsareny	Balsareny Mojalt Argençola Serrasans
Marquès de Palmerola	Callús
Duc de Cardona	Cardona Fals Súria

Marquès de Castellbell	Castellbell Talamanca
Josep Ignasi d'Amigant	Castellgalí
Príncep de Belmonte	Rajadell Vallhonesta
Baronals	Cornet
Fernando de Guzman	St. Mateu de Bages
Ignasi Aparici	St. Vicenç de Castellet
<u>-Senyors eclesiàstics:</u>	
Paborde de la Seu	Aguilar de Boixadors
Bisbe de Vic	Artés Horta Castellnou de Bages Sallent
Hospital de la Sta. Creu	Castellfollit del Boix
Pia Almoïna de la Seu Barna	Grevalosa
St. Benet de Bages	Maians Navarcles Rocafort St. Fruitós de Bages Valldelshorts St. Martí de Torroella
Abat de l'Estany	L'Estany Serrahima Sta. M ^a d'Oló Terrassola St. Joan d'Oló Olzinelles
Abat de Cardona	Fonollosa
Monestir de Montserrat	Marganell Monistrol de Montserrat Camps

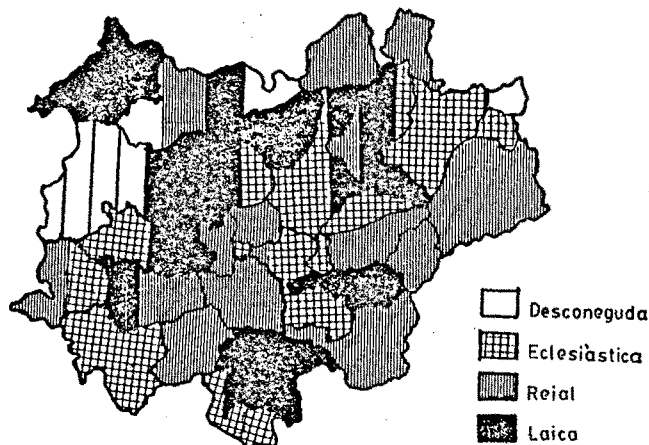
Es podria resumir en aquest esquema:

	Nº	Jurisdiccions	Mitjana
Senyors laics	10	17	1,7
Senyors eclesiàstics	8	23	2,88

Les jurisdiccions eclesiàstiques eren repartides només en 8 institucions, de les quals tres eren de fora de la comarca (l'Hospital de Barna, la Pia Almoïna i el Bisbe de Vic). Aquest darrer caldria considerar-lo relativament perquè els termes jurisdiccionals del Bisbe eren Bisbat de Vic. Quatre tenien només una parròquia, dues de les quals eren les de Barcelona, les altres dues eren el Paborde de la Seu, senyor d'Aguilar i l'Abat de Cardona, senyor de Fonollosa. Les altres quatre institucions agrupaven les diverses jurisdiccions en forma de domini homogeni (Mapa 3.2). El Monestir de St. Benet de Bages reunia

Navarcles, St. Fruitós, Rocafort i la Valldelhorts; el de Montserrat, Marganell i Monistrol de Montserrat; el Monestir de l'Estany, l'Estany, Sta. M^a d'Oló, St. Joan d'Oló i Terrassola. El Bisbe de Vic constituïa l'altre domini senyorial homogeni: Artés, sallent, Castellnou i Horta que s'extenia de la Gavarresa, al Llobregat.

MAPA 3.2
Les jurisdiccions a la comarca de Bages el 1789.

Les 17 senyories laiques eren dividides entre 10 senyors i apareixien més dividides que les eclesiàstiques. El Baró de Balsareny i el Duc de Cardona posseïen nuclis homogenis. Els altres un municipi o dos concrets escampats per la comarca. Tots vivien fora de Manresa si exceptuem, per una temporada, Fernando de Guzman, que fou corregidor i probablement en alguns casos aquestes senyories eren unes de tantes que posseïen a Catalunya. En aquest sentit, el domini eclesiàstic era més proper, per tal com residia a la comarca, que el domini laic.

3.3.2 Jurisdiccions i domini directe.

Un cop analitzades les jurisdiccions al Bages al s. XVIII cal plantejar en l'estructura del domini directe dues qüestions:

a/ Si les jurisdiccions coincideixen amb el domini directe.

b/ Si les jurisdiccions reials es comportaven com les altres jurisdiccions en relació amb el domini directe.

Es pot assentar la hipòtesi següent: en els dominis laics i eclesiàstics,

hi ha coincidència entre jurisdicció i domini directe, encara que poden haver-hi altres senyors amb el domini directe d'algunes parcel·les.

Navarcles i St. Fruitós en són un cas clar segons es dedueix dels capbreus: totes les cases del poble hi estan capbreuades i possiblement totes les terres (107). Els sis masos de Navarcles pagaven censos emfitèutics a St. Benet. El 1761, el Príncep de Belmonte arrenda els drets que té a Rajadell, Monistrolet, Vallformosa i Vallhonestà i el mateix any, Pau Amat i Picalgues, senyor de Castellet, arrenda els seus delmes, censos, fruits i altres drets a una companyia de velers de Manresa (108). Un subarrendament dels delmes, censos, lluïsses i altres béns dominicals " del Marquès de Castellbell a Talamanca també ho planteja (109). En aquests casos hi ha coincidència entre jurisdicció i domini directe. Però no en sentit estricte i exclusiu. De 79 contractes de vendes, rabasses etc. que especifiquen el senyor que té el domini directe, triades aleatòriament i sense que les dades vulguin apuntar altra cosa que una tendència del fenomen, 49 correponen a jurisdiccions laiques i eclesiàstiques. En 42 (85,7 %) hi ha total coincidència entre jurisdicció i domini directe; dels altres 7, sis pertanyien a institucions eclesiàstiques que tenen algun domini dins del municipi (esglésies, beneficis) i d'alguna manera estan sobreposats a la jurisdicció (110).

Els lluïsses com a fórmula de reconèixer el domini directe, permet també analitzar aquesta relació. Els pagats a Navarcles de terres comprades fora de la parròquia de 1750 a 1818 a St. Benet de Bages foren els següents (111):

-Talamanca	20
-Valldelshorts	29
-Olzinelles	2
-Marfà	6
-Rocafort	5
-St. Fruitós	12
-Viladecavalls	3

77

De les set parròquies, Talamanca, Olzinelles, Marfà i Viladecavalls no estan sota la jurisdicció de St. Benet, sinó del Marquès de Castellbell i del Rei, però envolten, excepte Marfà, el senyoriu de St. Benet.

En línies generals hi ha coincidència entre senyoriu jurisdiccional i domini directe, si bé, en algunes ocasions, beneficis eclesiàstics, capelles i esglésies tenen el domini directe d'algunes parcel·les i, en altres, alguns dominis directes arrodoneixen les possessions amb terres de les jurisdiccions veïnes.

La segona qüestió era si les jurisdiccions reials es comportaven com qual-

sevol altre domini directe. No tenim moltes dades per resoldre aquesta qüestió però es pot plantejar de la següent manera: el rei era en definitiva un altre senyor feudal, que rebia drets jurisdiccional i/o territorials, però la pressió senyorial no era tan forta i en el seu si hi havia altres senyors directes i, molt probablement una quantitat important de terres alodials.

El capteniment del rei com a senyor feudal es pot demostrar amb l'arrendament dels drets reials de Moià. Vilar diu que "fundat sobre els censos i delmes, sembla un dels més característics dels ingressos de tipus senyorial" (112). El Patrimoni Reial tenia cura dels drets senyorials del rei a Catalunya, però que afecti al Bages Vilar no en cita cap altre. ¿Feia sols una mostra de drets? Les altres jurisdiccions reials, ¿no eren sotmeses al domini directe?

Per altra banda en els 30 contractes que hem localitzat en àrees de jurisdicció reial s'especifica un altre propietari eminent. Vint-i-sis eren de Manresa, i es distribuïen entre els senyors següents:

-La Seu de Manresa	17
-Convent del carme	2
-Monestir de Montserrat	3
-Col.legi de St. Ignasi	2
-Hospital de St. Andreu	1
-Benefici de la Seu	1

26

Dels altres quatre contractes, un pertany a Mura i apareix com a propietari eminent el Rector de Mura i l'altre a Viladordis, i apareix el Benefici de l'església de Serrateix; l'altra de Juncadella, surt la capella de St. Salvador i el darrer, de Salelles, hi apareix la Seu.

Malgrat la jurisdicció reial, a Manresa el domini directe era fonamentalment en mans de les institucions religioses de la Ciutat o de la comarca. A part de les que apareixen en aquest llistat, sabem que St. Benet de Bages realitzava un capbreu dels seus béns a Manresa; com ho feia l'Hospital de St. Andreu (113).

A més, la senyoria directa d'algunes terres podia ser en mans de particulars ni que fossin un parell de parcel·les. És el cas de Manel Calcina, ciutadà honrat de Barcelona, domiciliat a Manresa, que tenia la senyoria directa d'una vinya al Mas d'en Pla i una altra a les Cots (114).

De l'estructura de la propietat eminent de la terra no disposem de cap font que permeti quantificar-la. A grans trets, hi ha una coincidència entre jurisdicció i domini directe, sobretot en els senyorius laics i eclesiàstics, si exceptuem petits dominis de les esglésies rurals o beneficis eclesiàstics, que tenen propietat eminent en el si dels propis dominis.

Els propietaris eminents laics pertanyen a la noblesa o a la petita noblesa, viuen allunyats de la comarca i residien habitualment a Barcelona, mentre que els eclesiàstics mostren dominis més extensos i homogenis amb els centres senyoriais -Monestirs i Seu- a la Comarca. Aquesta propietat eminent eclesiàstica era en mans dels grans monestirs, mentre que els altres centres religiosos, esglésies i beneficis eclesiàstics, tenien els seus drets eminents dins dels grans dominis senyoriais.

El rei era també senyor de les seves terres, però malgrat els mecanismes de cobrament de censos, com en el cas de Moià, no coneixem si era realment el senyor directe. Hem pogut veure com la propietat eclesiàstica -secular o regular- i altres institucions com l'Hospital controlaven la propietat eminent, d'aquestes jurisdiccions, al costat de propietats lliures més abundants que a les altres.

Noblesa forana sobretot i eclesiàstics de tota mena -en definitiva receptors dels fills de les classes dominants bagenques i per tant, contribuint a la seva reproducció- eren els principals propietaris eminents. Els ingressos que generaven aquesta mena de propietats no eren molt abundants: un cens a diner devaluat per la seva antiguitat i/o cens en espècie perfectament assumible per l'emfiteuta i, potser la cosa més important, el pagament de llúisme o terç cada vegada que hi havia traspàs. En el XVIII, però, els ingressos importants venien del delme i primícia, i de les peces de terra de les quals haguessin conservat el domini útil, no dels drets derivats del domini eminent, però això ja ho estudiarem, en analitzar el règim senyorial com a expoliació de l'excedent camperol.

3.4 L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT DE LA TERRA.

Cadastres i amillaraments permeten estudiar l'estructura del domini útil que en el s. XIX es transformà en propietat absoluta de la terra. Estudiarem els seus trets en set pobles de la comarca.

3.4.1 Artés

Cal fer dues observacions prèvies:

a/ El 1774, data de realització del cadastre que estudiem (115), l'extensió del terme és de 2844,8 Q; el 1872, en un amirallament molt fiable, 5480, 25 Q. El 1774 les terres són el 51,9% de les de 1872, i no es produí cap ampliació del terme. L'ocultació afecta en el fet que els límits dels grups de propietat són els mateixos, i, per tant, l'estructura que en resulti tendirà a inflar els grups petits.

b/ Sorgeix el dubte de si els propietaris que apareixen al cadastre són rabassers en lloc de propietaris i som davant d'una estructura de l'explotació. Hem afirmat més amunt que en els cadastres apareix el domini útil. Malgrat que el document no ho diu mai, sospitem que surten els rabassaires pels motius següents:

- Pel volum elevat de terres que controlen els de 0 a 8,25 Q (20,7%). No es dona en cap altre poble i, comparat amb 1872, es produiria una reducció brutal (7,5% de la terra). No tenim elements que justifiquin un comportament diferent d'Artés als altres pobles i sí, en canvi, de comportament similar.

- L'inventari de Rosa Canadell i Guix (116), Vda. permet comparar les terres que posseeix segons l'inventari i segons el cadastre. Segons el cadastre: (any 1774)

0,07 Q. d'hort
2,61 Q. de cereal de secà
17,05 Q. de vinya
0,69 Q. d'olivera
<hr/>
20,42 Q.

Segons l'inventari (any 1770)

Terres a propietat: Hort de regadiu (hortes noves)

Hort de secà

2Q. a mitjans clars

2Q. a mitjans clars

3Q. part campa/ per mitjans clars a Sallent.

Terres a rabassa al quart:

15 jornals de cavadura de vinya (Mas Pla d'Horta Artés)

vinya (Mas Sala de la Costa)

Vinya a mitjans clars, (Mas Vila del Soler).

Les dades de l'inventari no són completes però per arribar a les dades del cadastre caldria que les rabasses hi fossin comptades.

Són, però dubtes que caldria complementar amb altres comprovacions d'aquesta mena.

En principi l'utilitzem com hem fet amb els altres cadastres.

A/ L'estructura de la propietat a Artés en el s. XVIII

El quadre 3.5 l'analitza i podem detectar els fenòmens següents:

a/ Predomini absolut de la molt petita propietat (0 a 8,25 Q.) que controla el 20,7% de les terres (xifra molt alta comparada^{a d'} altres situacions i hem raonat les nostres objeccions).

b/ El grup de 16,5 a 33Q indica l'aparició en el sí de la comunitat pagesa d'una pagesia mitjana no molt potent. La seva via d'accés a la terra i de creixement de les seves propietats és la compra de parcel·les als petits pagesos o als masos amb dificultats. Entre els 9, no hi trobem propietaris de masos (117) i, en canvi, hi trobem dos paraires.

c/ A partir de 33Q són propietaris de masos. L'extensió d'aquests comparada amb la de 1872, dóna una idea de la relativitat de les dades: El 1774, els masos són molt més petits; senzillament per ocultació (118). Excepte dos, aquests masos apareixeran el 1872 en el grup següent. Per això es pot considerar gran propietat a partir de 33Q. Presentem l'altra cara de la polarització (el 7,8% de propietaris controlen el 6,3% de les terres).

El quadre 3.6, aporta dades sobre els conreus controlats per cada grup de propietat i d'ell podem extreure:

a/ La vinya és el conreu de la petita propietat (68% dels MPP -Molt petita propietat, o, per extensió, Molt Petits Propietaris- en tenen i suposen el 65,1% de les terres del grup). Segueix després el cereal de secà (60,7% dels propietaris, 0,71Q per propietari i 16,1% de les terres del grup) i l'hort (55,7% dels propietaris, minúsculs parcel·les de 0,136Q i el 2,8% de terres del grup). L'accés a un hort -i a vegades les petites parcel·les de cereal de secà fan la mateixa funció allà on no hi hagués hort- són un tret típic d'aquest grup de propietaris. 33 propietaris tenen bosc, realment poc habitual a aquest grup. Eren vinves a punt de plantar?. Es troben amb terres cedides a rabassa?

b/ A partir de les 8,25Q, els propietaris, a mesura que el grup s'amplia, augmenta el policultiu format per cereal de secà, vinya, hort, olivera, i bosc. El pes de cada un dels conreus varia segons el grup:

- El cereal de secà creix fins el 25,3% en el grup de 33 a 66Q i significa 13Q per propietari, però ha canviat de funció respecte als grups més petits. No es tracta d'una petita parcel·la intensiva sinó de les quintanes de l'heretat, un conreu extensiu biennal, que proporcionaven el gra necessari per a la vida quotidiana del mas. En el grup de més de 66Q el % de secà és més baix perquè les

quintanes no varien d'extensió i augmenta, en canvi, el pes del bosc.

- La vinya, tan important a la petita propietat (66%) veu minvar progressivament el seu pes: es tracta, senzillament, del sostre del conreu directe de la vinya (de 12 a 15Q) que encara que tots els propietaris en controlen no sol ultrapassar aquesta extensió. Si en tenen més és a forma de vinyes cedides a rabassa a la petita propietat.

- El 92% del total de bosc i el 98,5% del total de roques és en mans dels masos: la resta de grups gairebé no en controlen i caldria veure si el poc que tenen no està relacionat amb rabasses cedides per plantar vinya. Aquest control és important perquè implica un control damunt la llenya i la brossa necessària per adobar els camps. Per altra banda, l'extensió de la rabassa morta sols es podia fer a costa d' aquest bosc que controlaven els masos.

Així, doncs, els diversos grups de propietaris tenen un accés diferent als conreus: els molt petits propietaris tenen una petita parcel·la d'hort o cereal de secà i la vinya com a conreu més important. A mesura que els grups s'engrandeixen, apareix amb força el policultiu que culmina amb els masos caracteritzats per la possessió d'una quintana de cereal de caire extensiu, un hort i una extensió molt important de bosc, a costa del qual s'estendrà la rabassa.

Es pot dir que hi ha dos tipus de propietat forana (Quadre 3.7):

a/ pagesos d'altres pobles que tenen alguna parcel·la al municipi d'Artés (és el cas d'Avinyó, Navarcles, Calders, Oló). L'extensió és feble i normalment eren conreades directament pel propietari.

b/ Propietaris forans (burgesos o hisendats) que no controlen parcel·les sinó masos. És la penetració del capital urbà al camp. Cal destacar que aquests grups socials mai adquireixen petites parcel·les que es deixen per als petits propietaris, estan, si de cas, interessats pels masos (119).

Els primers modifiquen l'estructura de la propietat (deformen l'estructura estudiada perquè engreixen els petits propietaris) mentre que els segons modifiquen el sentit de l'extracció de l'excedent però no l'estructura de la propietat. En conjunt, però, la propietat forana és nomès de l' 11,9% del total de terres.

Els quadres 3.8 i 3.9 són els mateixos càlculs que en els 3.5 i 3.6 sols que no hem incorporat els forasters. No cal que ens estenguem gaire en aquests quadres: l'eliminació dels propietaris forans, no altera l'esquema bàsic

de l'estructura de la propietat que hem plantejat més amunt.

El fet de conèixer la professió dels propietaris -aquest càlcul sols el podem fer per al s. XVIII- permet establir unes relacions entre propietat/ professió (quadre 3.10). Malgrat això, el 12,8% són de propietat desconeguda i el 5,7% entre vídues i donzelles amb total imprecisió per a fer-les correspondre amb alguna categoria professional. Podem, doncs, observar:

a/ no hi ha propietat nobiliària ni eclesiàstica.

b/ els oficis relacionats amb el conreu de la terra gairebé de manera exclusiva (jornalers i pagesos) controlen el 70,1 % de la terra. Hi ha, però, molta desigualtat en el seu sí i els 24 pagesos -la majoria amb mas- controlen el 54,7% de la terra i analitzats per conreus sobresurt el polí-cultiu tal i com s'ha descrit més amunt. Els jornalers són la professió més nombrosa (40,7% dels propietaris i controlen en canvi moltes menys terres, 15,4 %), la vinya és el conreu més abundant entre el grup (el 67,5% de les terres del grup) i conreada per més individus (78,2%).

c/ La menestralia dedicada al tèxtil és la més important. Paraires i teixidors signifiquen el 11,1% dels propietaris i controlen el 6,8% del total de terres. Dels 30 propietaris, 22 tenen hort i 21 vinya. La vinya és el que ocupa més extensió en el grup. Malgrat el pes agrari de la societat, no pot oblidar l'aveng dels paraires dins del teixit social del XVIII com es posa de manifest.

d/ Queden grups molt minoritaris: 12 d'altres artesans, 4 comerciants, 3 professions lliberals que signifiquen el 7% dels propietaris però controlen molt poca terra (1,8%).

e/ En aquesta valoració desconeixem la professió de 23,3% dels propietaris i del 18,5% de la terra, que probablement es repartien entre tots els grups i augmentaven els seus percentatges.

Així doncs, la pagesia controlava bona part de la terra però sobretot els pagesos de mas, autèntic grup dominant quant a control de terra; no hi ha propietat nobiliària i eclesiàstica i els paraires apareixen amb una certa força en l'estructura de la propietat.

B/L'estructura de la propietat a Artés en el s.XIX.

Utilitzem l'amillament de 1872 (120) que té una gran fiabilitat per tal com és fet a base d'un parcel.lari.

El quadre 3.11 mostra el tret fonamental de l'estructura de la propietat: la MPP engloba 76,9% dels propietaris i controla el 7,5% de la terra mentre que el grup de més de 66Q engloba el 9,2% dels propietaris i controla el 80,5% de la terra. En aquests darrers hi trobem tots els masos. Per tant el terme es divideix en masos i una petita part de terres a la qual accedeixen els altres grups. La propietat mitjana acull el 6,5% dels propietaris que controlen el 6,7% de les terres.

Aquesta estructura es compensarà en part amb el contracte de rabassa que permetrà posar en conreu les terres dels masos.

Si comparem amb el quadre 3.5 de 1774, a Artés i deixem de banda les dues objeccions que feiem (si apareixien els rabassaires i els problemes de l'extensió), veiem que:

a/ desapareixen propietaris (de 270 a 260)

b/ Transvasament de terres als amos del mas (de 63,6% a 82,3% si considerem el grup de més de 33Q.)

c/ Afebliment del fragment de 8,25 a 33Q a benefici dels petits i més grans (de controlar el 15,7% de les terres, passem al 10,1%)

Aquesta evolució sols és produeix a Artés. I , per les objeccions que hem fet més amunt, pensem que l'ocultació en el cadastre de 1774 distorsiona les dades -per exemple l'acumulació dels masos- i els possibles rabassaires distorsionen la MPP. Preferim no extreure conclusions fins haver vist altres pobles.

El quadre 3.12 detalla per conreus l'estructura de la propietat i mostra uns trets gairebé idèntics al s. XVIII amb algunes matisacions:

a/ En la molt petita propietat, la vinya és el conreu amb més extensió (el 60,6% de terres del grup) controlada però pel 55,5% dels propietaris i amb parcel.las relativament petites (2,25 Q.). En canvi, l'hort, malgrat les extensions minúscules, és controlat pel 70,5% dels MPP i parcel.las de 0,2Q, la funció de les quals es complementària amb una parcel.la de cereal de secà (el 65% en tenen amb una mitjana de 0,51Q.).

L'erm que no apareixia en el s.XVIII, destaca en aquest grup, realitza la funció de guaret de vinya i dóna una mitjana de 0,27Q per parcel.la. És doncs complementari de la vinya.

b/ Sense insistir en els percentatges augmenta el nivell de policultiu a mesura que avancem en els grups, format sobretot pel cereal de secà, vinya, erm, olivera i hort. El bosc i roques s'ha de deixar per a la gran propietat. La vinya, però, és el conreu per excel·lència, es mou en uns percentatges del 70%.

c/ A la gran propietat -els masos-, el cereal de secà continua mantenint el caràcter de quintana extensiva que produeix cereal per al mas, la vinya ha crescut en 10% (el 44% de terres del grup) però inclou totes les parcel·les cedides a rabassa, l'erm pren el caràcter de pastura i de guaret de vinya i el bosc i les roques han disminuït el seu pes respecte al s. XVIII. Però, a part que cal afegir-hi l'erm (no comptat en el XVIII) l'avenç de les vinyes s'ha fet a costa del bosc i els quadres ho reflecteixen. Bosc i roques són controlades en exclusiva per aquest grup.

Respecte al s. XVIII la propietat forana havia augmentat: el 1774 suposava l'11,9%, el 21,3% el 1872. Cal distingir els dos tipus ja indicats (Quadre 3.13).

a/ Propietaris de les rodalies:	Avinyó	4	6,1Q
	Calders	5	33,7Q
	Oló	2	0,2Q
	Monistrol	2	0,4Q
	Aguilar	1	0,4Q

Suposen 41,2Q, xifra molt petita. Algunes d'aquestes propietats s'expliquen per herències, migracions ja llunyanes o properes com el casament amb algú del poble veí.

b/ Propietaris de masos forans: El 96,4% de les terres foranes són en mans d'aquests propietaris:

Ramona Dalmau (Vic)	Mas Bertran	180,8Q
Benito Ponsa (Moià)	Mas Ponsa	197,2Q
Fco. Vilarrubia (Moià)	Mas Paloma	310 Q
Joan Torrent i Fuster (Manresa)	Mas St. Hilari	232,1Q
Fco. Vintró (Navarcles)	Mas Colomer	119,3Q
Sebastià Vintró (Sallent)		82,3Q

Augmentà respecte al XVIII aquest tipus de propietat forana? Cal respondre afirmativament, però la comparació presenta problemes. Mentre el Mas St. Hilari i Mas Paloma ja eren propietat forana en el XVIII, tenim dubtes respecte al Mas Ponsa -en el XVIII el pagès viu a Artés i en el XIX a Moià- i al Mas Bertran -en el XVIII apareix propietat de Joan Bertran, militar sense indicació de si ja vivia fora; en el XIX vivia a Vic. El Mas Colomer i les terres de S. Vintró, foren adquirides durant el període estudiat. En canvi, no sabem a qui passà el Mas Vallfusana de Josep Jalec de Balenyà en el cadastre del s. XVIII.

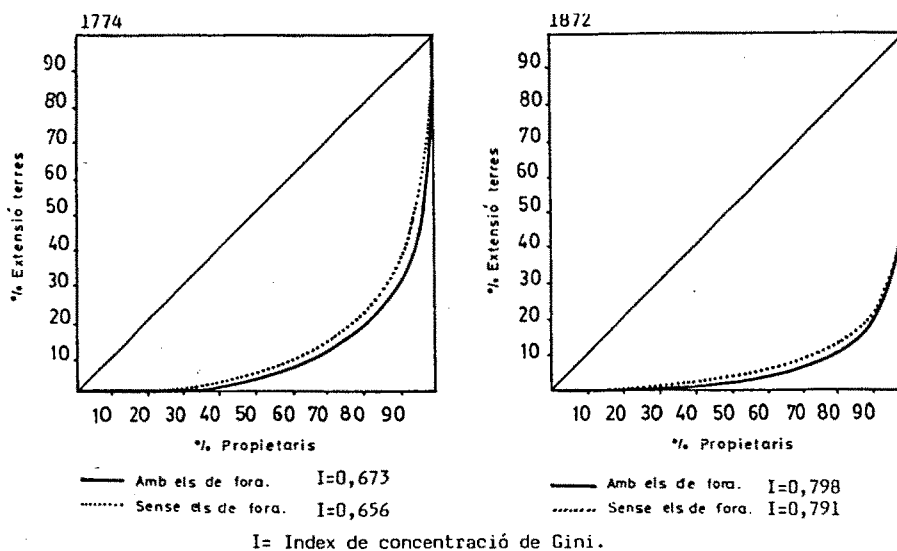

Aquest fenomen reflecteix una qüestió més àmplia que l'estructura de la propietat: el procés de concentració de masos que es donà al llarg del s. XVIII i XIX. Hem detectat els de propietaris forans cap endins d' Artés, però caldria veure els propietaris de masos de dins cap en fora del terme. Més endavant abordarem globalment aquesta problemàtica.

En els quadre 3.14 i 3.15, hem eliminat de les estructures de la propietat els forans. Els resultats no varien substancialment dels obtinguts a partir dels quadre 3.11 i 3.12. La polarització es redueix lleugerament.

QUADRE 3.16

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra a ARTÉS, el 1774 i el 1872.

El quadre 3.16, mostra l'índex de concentració de terres de Gini i es còpsa el nivell de desigualtat de l'estructura de la propietat a Artés. És molt superior al de 1774, però hem explicat els problemes que el cadastre d'aquest any presentava. Sense els forans, s'observa aquí també un grau de concentració lleugerament menor.

3.4.2. Calders

En el municipi de Calders que es constituí en el segle XIX fou resultat d'agregar tres parròquies: Calders, Monistrol de Calders i Viladecavalls. Per això en el segle XVIII hem agregat els cadastres dels tres municipis (121).

Si comparem l'extensió d'un i altre amb l'actualitat, l'ocultació és evident:

1741	4136,9Q	21,5%
1861	11394,7Q	59,3%
Actualitat	19202,7Q	---

En el segle XVIII la superfície registrada era el 21,5% de la realitat i el 1860, el 59,3%. Cal doncs, prendre amb precaució les dades, sobretot a nivell absolut i acceptar que treballen amb tendències.

Una darrera precisió: en el s.XVIII, a la parròquia de Calders l'erm, bosc i roques apareixen englobats. En els quadres els hem afegit a l'erm.

A/L'estructura de la propietat a Calders en el s. XVIII.

El Quadre 3,17 permet veure com la polarització MPP/gran propietat que hem destacat a Artés funciona també:

0 a 8,25	81,6% prop	8,7% terres
+ de 66	10,5% prop	75,5% terres

De l'ocultació previsiblement més forta en els propietaris de masos se'n deriva que en el s.XIX sigui encara més elevada la diferència. Els grups mitjans són pràcticament inexistents.

El Quadre 3.18 es fixa en els conreus que controla cada grup i s'observa el següent:

a/ El 73,1% dels MPP tenen vinya i aquesta ocupa el 58,4% de les terres del grup i el 48,4% del total de vinya de Calders.

El 69,9% dels MPP tenen hort que, com hem vist a Artés, és una parcel·la minúscula(0,07Q de mitjana). Més allunyat trobem el cereal de secà (el 44% dels propietaris) amb una mitjana de 1,17Q per cadascun. Els altres conreus gairebé ni apareixen en el grup. Cal destacar, la presència de la vinya a la petita propietat, gairebé com a grup més interessat, i després, la possessió a propietat d'una petitíssima parcel·la d'hort i de cereal de secà.

b/ En els grups entre 8,25 i 66Q s'observa un augment del policultiu idèntic al d'Artés amb disminució del pes de la vinya en el conjunt del grup i l'augment de l'erm/bosc.

c/ La gran propietat, com a Artés, és formada pels masos del terme, els quals tenen també quintanes dedicades a cereals (aquí la mitjana és de 25Q però cal tenir present que algun propietari té més d'un mas); la vinya ocupa sols el 4,4% de les terres del grup i, per tant, caldria deduir-ne

poc interès, encara per part dels masos. D'hort, en tenen tots i el bosc/roques/erm ocupa a Calders el 75,6% de les terres del grup i el 85,1% del total.

La dualitat MPP/ gran propietat es trasllueix també en els conreus: els masos tenen les reserves de bosc/erm que necessita la petita propietat per a expansionar-se amb la vinya.

El quadre 3.19, estudia la propietat forana que com a Artés n'hi ha de dos tipus:

-propietaris de les rodalies que hi tenen alguna parcel·la: Calders és un terme molt gran i algunes àrees són més sota la influència d'altres municipis. Aquest és el cas de Navarcles que té el 1741, 27 propietaris (52,9% dels propietaris forans).

Troblem també entre els forans els masos que tenien la casa i declarats en el terme veïeren partits per la divisió municipal (122).

-propietaris forans de masos ens consten els següents:

Maurici GALLART de Barna	---	64,75 Q.
Josep RIBER de Moià	Mas Vilatersana	107,4 Q.
Antoni CASAGEMA de Moià	Mas Reixac	67,6 Q.
Comunitat de Moià	Mas Bosch	139,5 Q.
Fco QUINGLES d'Artés	Mas Ostalet	
	Mas Quingles	77,1 Q.

El pes de ciutadans de Moià és destacable en aquest control de terres, explicable per la proximitat geogràfica. En Fco. Quingles és el pagès que en un moment determinat se'n va a viure a Artés.

Les terres dels forans significaven el 13% de les terres del cadastre del terme, amb la majoria dels masos (el 70,3 % de les terres foranes). La penetració del capital urbà no es realitza en l'acumulació de petites parcel·les sinó de masos.

Els quadres 3.20 i 3.21 recullen l'estructura de la propietat sense els forans. Es mantenen pràcticament intactes els percentatges i es reafirmen les observacions apuntades: en eliminar les possessions dels petits propietaris forans queda més net encara el què tenen els de Calders i es destacable que l'hort eleva la seva proporció al 84,6% dels MPP, front al 69,9% del quadre 3.19. Els forans tenien l'hort en el seu municipi. La correlació MPP/propietat d'hort es confirma aquí de nou.

El quadre 3.28 estudia les professions i el control de la terra. Poques conclusions definitives podem obtenir. ja que entre vídues/donzelles i professió desconeguda, desconexem la professió del 46,9% dels propietaris

De la resta de dades els pagesos són el 14,5%, tots ells són propietaris de masos i controlen el 75,1% de les terres; mentre que els jornalers, més nombrosos (31,1%), sols controlen el 3,8% de la terra.

La propietat nobiliària és inexistent, l'artesanat i altres grups tenen un pes mínim (el 5,3% i el 0,6% de les terres) i els eclesiàstics controlen el 4,6% de terres, el domini útil de dos masos (123).

B/ Estructura de la propietat a Calders en el S.XIX.

El quadre 3.23 mostra l'estructura de la propietat el 1861. La polarització entre petita i gran propietat s'ha aguditzat respecte el 1741.

-El 84% són MPP i controlen el 4% de terres

-El 9,6% , controlen el 91,4% de terres.

Evidentment hi ha influït dos aspectes: els MPP han augmentat considerablement (de 186 a 305, un 64% més) i així pressionen damunt el total i l'ocultació és menor respecte el s. XVIII especialment en els masos que augmenten en el percentatge. Per les mitjanes es veu com el 1861, el molt petit propietari ho era més que el 1741 (de 1,93 Q ha passat a 1,48Q).

Vegem els canvis a nivell de conreus (quadre 3.24):

a/ El 81,2% dels MPP tenen una petita extensió de cereal de secà (0,56 Q per propietari). El 38% tenen encara hort. La funció de subsistència que aconsegueix l'hort, és assumida per la petita parcel·la de cereal en propietat. La vinya, malgrat ésser el conreu més estès (el 46,8% de les terres del grup), afecta a menys propietaris (32,46%).

Respecte al s.XVIII es veuen dues diferències: l'augment del pes de la parcel·la de cereal, respecte a l'horta, malgrat que les funcions passen de l'un a l'altre i la disminució dels petits propietaris de vinya -de 136 a 99-, com si s'hagués forçat més encara l'accés a la vinya pel contracte de rabassa.

b/ En els grups intermedis, la vinya és el conreu majoritari; disminueix progressivament per l'augment del pes de l'erm/ bosc (14% / 28,5% / 31,2%), i augmenta el policultiu. Si comparem amb el s.XVIII es nota l'avenç de la vinya a costa del bosc i erm dels mateixos grups.

c/ En els grups de grans propietaris (+de 66Q) la vinya ha avançat enormement (del 4,4% al 34,9%) però l'expansió no s'efectuarà per conreu direc-

te sinó per cessió de terres a rabassa. Erm i bosc, s'han reduït com a conseqüència (de 70,6% a 54,4%). El 98,8% del bosc del municipi és controlat per aquest grup. El policultiu dels masos és també important però l'hort i l'olivera no són posseïts per tants individus.

Els propietaris forans (Quadre 3.25) han augmentat: són 103; suposen el 28,4% dels propietaris que controlen el 28,7% de les terres de Calders (43% el 1741). Una part de l'increment absolut correspon a l'augment de precisió a la medició dels masos que limitaven el terme municipal però tenien una casa en el terme veí.

Els MPP han augmentat també: els de Navarcles han passat de 27 el 1741 a 51 el 1861; però, 27 tenen hort, segurament a sota el Mas de L'Angla, i el Molí d'en Serra, àrees de regadiu molt més properes a Navarcles.

Per altra banda, el nombre de masos controlats pels forans ha passat de 5 a 7:

Josep BATLLES (Moià)	Mas Comelles	178,2
Comunitat de Moià	Mas Bosch	279,5
Jacint PINEDA (Moià)	Mas Rubió	196,4
Manel CASAGEMAS (Barna)	Mas Santamans	475,8
Sebastià RIBOT (Barna)	Mas Vilatersana	
	Mas Massana	488,-

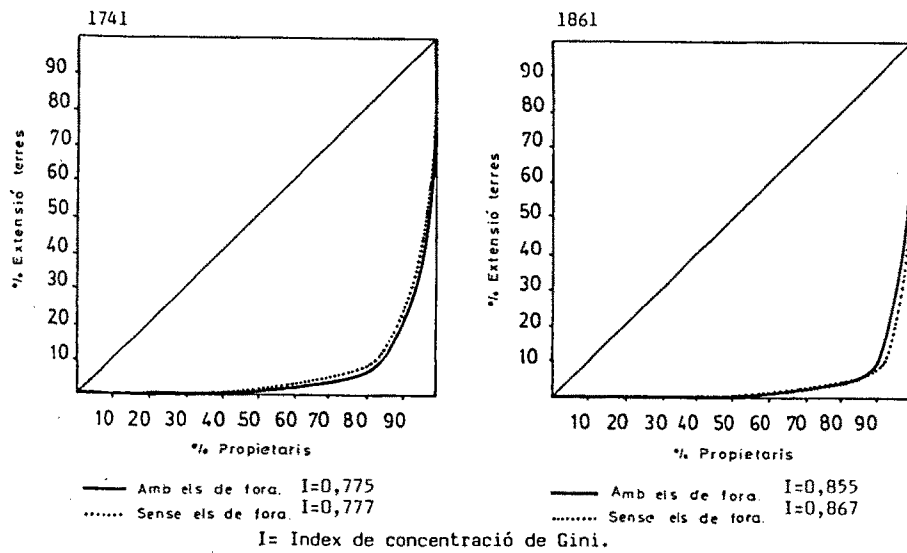
Els masos tant dels propietaris que limitaven amb el terme com dels realment forans (Quadre 3.121) significaven el 90,9% de les terres dels forans i les petites parcel·les solament el 9.1%.

El Quadre 3.26 recull l'estructura de la propietat en el s.XIX, a Calders, sense els forans. Els percentatges indiquen el mateix grau de concentració que el quadre 3.24. En la MPP es registra un augment notable de propietaris respecte als s.XVIII (exactament 80) i la mitjana disminueix assenyalant el seu possible afebliment (de 2 a 1,53).

Per conreus, (quadre 3.27) les similituds amb Artés i en el s.XVIII són elevades en desaparèixer els MPP forans -propietaris d'alguna parcel·la- la correl·lació hort-parcel·la de secà/ MPP augmenta considerablement: el 97,8% tenen secà (mitjana de 0,53Q). Mentre a Artés era l'hort el que predominava, aquí és el secà però en petites extensions i probablement jugava el paper d'hort de secà i en l'amillarament es declarava com a secà.

Les dades del quadre 3.28 palesen l'elevat índex de concentració de terres a Calders i la polarització ja assenyalada. Respecte al s.XVIII s'hauria concentrat més, i ho provaria la disminució de les mitjanes de la MPP, però l'ocultació dels masos juga contra aquesta impressió. L'estructura era més concentrada que a Artés (0,7978) perquè a Artés era una estructura urbana més avançada amb activitats no agràries importants i una pagesia mitjana amb una mínima consistència.

QUADRE 3.28
Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra a CALDERS el 1741 i el 1861.

3.4.3. Castelladral

De les quatre parròquies que composaven el municipi en el s.XVIII sols en tenim dues; Castelladral i St. Cugat del Racó (125). El 1741 tenim encastrades 2862,7Q, el 1860, 19993,5Q i a l'actualitat 27.581,9Q. Com es pot veure, les terres encastrades foren molt poques i, a més, no tenim la totalitat del municipi. La fiabilitat del document és minsa i sols permet extreure conclusions generals.

A/ Estructura de la propietat a Castelladral en el s. XVIII

El quadre 3.29 mostra uns resultats sorprenents respecte a d'altres estructures: els grans propietaris no sols controlaven la major part de terres (el 86,8%) sinó que eren el grup més nombrós (48,7%). És indicatiu: a l'Alt Bages sols hi ha masos i la petita pagesia no té la importància d'altres llocs.

Però, confirmant això i al mateix temps qüestionant la fiabilitat de la font, la resta de propietaris ho són de mas però amb una extensió irrisòria (126). El Mas Gusart que comptava amb 21Q 2p a 1741, el 1860 en tenia 282Q. És un problema d'ocultació.

Per tant, podem plantejar que a Castelladral -i a l'Alt Bages- l'estructura de la propietat en el s.XVIII es caracteritzava en això: que la propietat privada de la terra era dividida en masos i d'aquí es derivava el predomini de la gran propietat amb inexistència de la petita. Es generà -i això no ho recull el cadastre- un poblament dispers de masoveries depenents dels grans masos, en les quals hi trobarem la petita pagesia.

El quadre 3.30 no el podem forçar gaire amb els problemes que presenta aquest cadastre. Però algunes observacions són significatives:

-absència de vinya en tots els grups: ocupa el 2,1% del total de terres encadastrades. Destaca l'endarreriment del conreu en aquesta àrea amb plena coincidència del que passarà en el s.XIX.

-absència total de l'olivera; girebé tots els propietaris tenen hort i el bosc/roques a altres indrets propis de la gran propietat apareix en la petita. Això configura la previsible ocultació. El cereal de secà és el conreu més important arreu.

Malgrat aquesta escassa fiabilitat, el cadastre indica el lloc d'on és el propietari del mas (Quadre 3.31) i, dels 39 propietaris, 12 són forans, que significa el 30,8% dels masos, i en terres el 33,3% de l'extensió total encadastrada.

-No trobem parcel·les de propietaris de pobles veïns com hem detectat a Artés i Calders.

-Alguns masos que limiten amb el terme tenen part de les terres dins de Castelladral (Mas Vilaredes i Mas Taurons de Balsareny).

-Altres són propietat de forans d'altres indrets. Al lloc on més predominaven els masos més n'havien passat a altres mans normalment de diferent

grup social. Eren els següents:

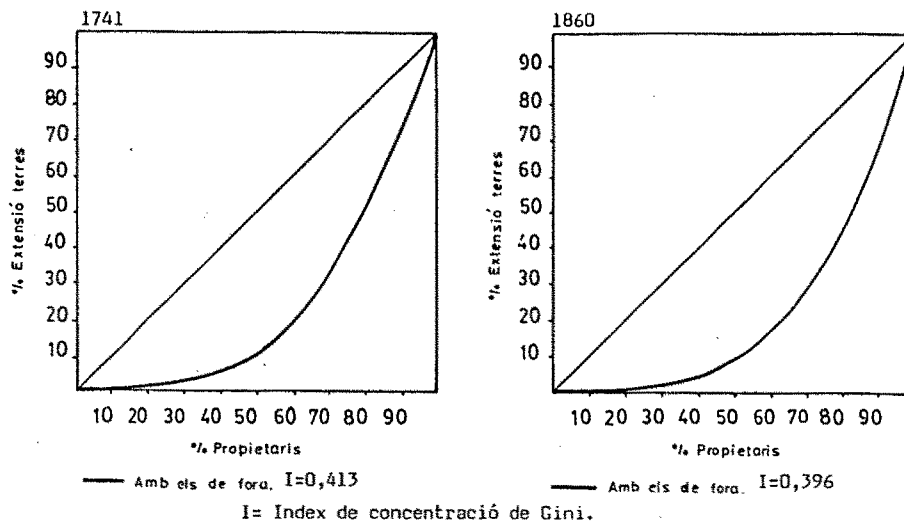
Mas SALA	Segimon RIERA de Merola
Mas BIGORRA	Melcior SOLA de Sallent
Mas ALSINA	Josep CANUDES de l'Espunyola
Mas CASTELL	Torrabadella de Gargalló
Mas VALLBONA	} Rda. Comunidad de Berga
Mas VILASECA	
Mas LLOBET	Pascual Torrabadella de Cardona
Mas SALLES	D. Josep GIBLE de Berga
Mas MASSANES	Dr. Josep OLIVA de Santpedor (127)

L'adquisició de masos l' Alt Bages per forasters, es feu per individus dels nuclis urbans propers (Berga, Cardona, Santpedor, Sallent), alguns dels quals eren, amb tota seguretat, membres d'un altre grup social (un doctor, un eclesiàstic i un ciutadà honrat).

No estudiem l'estructura de la propietat sense els forans per la poca fiabilitat del cadastre. Les matisacions que podriem copsar serien distorsionades per la font.

QUADRE 3.35

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra, a CASTELLADRAL, el 1741 i el 1860.

L'índex de Gini (quadre 3.35) recull una concentració molt inferior a la d'Artés i Calders d'aquest segle. L'explicació és senzilla: l'estructura de la propietat està força equilibrada. La majoria dels propietaris tenen una extensió similar, més igualitària i l'índex així ho reflecteix.

El quadre 3.32 relaciona les professions i l'estructura de la propietat i malgrat que es desconeix la professió del 41%, de la resta es destaca: la majoria de propietaris són pagesos de mas (sols un individu és arte-

sà-ferrer-) i els eclesiàstics, controlen el 4% de la terra i són la Comunitat de Berga i el Rnd. Pascual Simon (probablement un simple parèntesi hereditari a la família Simon).

Predominen doncs els pagesos de mas i la penetració forana introdueix individus d'altres grups socials. La petita propietat no existia. Jornalers i petits explotadors feien de mossos als masos o explotaven alguna masoveria d'aquests masos.

B/ Estructura de la propietat a Castelladral en el s. XIX.

El 1860 les dades són molt més fiables i no són pas lluny de les reflexions fetes sobre el segle XVIII.

No podem parlar de polarització (quadre 3.33) entre dos grups ja que els grans propietaris són el 53,1% dels propietaris i controlen el 96,9% de la terra.

Han sorgit, en la línia del Pla, un grup de MPP però només controlen el 0,4% de la terra i són el 23,7% dels propietaris.

A Castelladral el funcionament és diferent: el poblament és dispers i l'accés a la terra es realitza per via de la masoveria d'algun mas gran que proporciona casa i terres. Detectem 93 propietaris i, en canvi, hi ha 48 cases i 105 masos. Els petits propietaris no necessiten casa i hort perquè s'engloba a la masoveria. Aquest plantejament diferent del poblament explica perquè l'estructura de la propietat apareix molt diferent a la del Pla.

En el quadre 3.34 en estudiar els conreus per grups s'observa:

a/ Que els MPP no tenen hort i en canvi gairebé tots (el 81,8%) accedeix a una extensió de cereal de secà de 2,3Q de mitjana. És el conreu fonamental del grup (el 54% de l'extensió total). La vinya, és poc important quant a l'accés directe. Tampoc accedeix al bosc i l'erm.

b/ En els grups de 8,25 a 66, creix el policultiu. El cereal de secà encara és important -probablement en forma de quintana-, i creix contínuament el pes de l'erm/bosc/ roques i la vinya no és pas abundant.

c/ Els grans propietaris controlen gairebé tota la terra. El bosc/ erm/ roques que en altres llocs minvava es manté a Castelladral molt elevada: el 83,2%. La vinya avança també a costa del bosc però molt més lentament. Aques-

ta suposava el 9,7% de terres del grup i el 95,4% de la vinya de Castelladral. Aquesta no era conreada directament i, igual que al Pla, es cedia a rabassa morta.

Les diferències entre el Pla i l'Alt Bages poden destriar-se de la comparació de les estructures estudiades fins ara:

-Els masos eren majoritaris en ambdues parts quant al control de terres. A Castelladral particularment extensos (mitjana de 358,8Q).

-La petita propietat no accedia a la terra via casa/hort en propietat i en poblament concentrat en els pobles, sinó via petites masoveries dels masos que proporcionaven l'habitatge i la terra -suficient o no- per a subsistir. L'accés a la vinya es feia en ambdós llocs pel contracte de rabassa morta i amb la roturació de les terres boscoses dels masos.

-El procés de roturació i plantació de vinya estava molt més endarrerit al l'Alt Bages. En realitat el bosc predominava en el paisatge.

Malgrat que la resposta no la poguem donar en aquest treball, cal plantejar-se fins a quin punt aquesta estructura d'accés a la terra a l'Alt Bages, diferent a la del Pla, era necessària per a la reproducció de l'estructura agrària del Pla i, per tant, havia estat posada al servei seu; o si al contrari eren simplement mecanismes diferents d'extracció d'excedent d'una mateixa estructura agrària.

L'amirallament del segle XIX no indica de quin lloc són els propietaris i, per tant, no podem elaborar quadres en aquest sentit. A Castelladral no es pot utilitzar el mètode que farem servir per a Rocafort i Rajadell. El criteri de considerar del poble els que hi tenen casa, falla aquí en ésser més importants les masoveries i ésser majoria els habitants que no hi tenen casa pròpia.

L'índex de concentració de Gini de Castelladral (Quadre 3.35) és 0,396089 molt per sota del d'Artés (0,7978) i de Calders (0,8552) i indicaria que no hi ha concentració. En realitat, com veiem en el segle XVIII es produeix una certa igualtat en l'estructura de la propietat en la mesura que la majoria dels propietaris tenen masos. L'índex de Gini reflecteix aquesta igualtat.

3.4.4 Navarcles

Si hem escollit Navarcles, és perquè és un terme municipal molt petit (350 Ha) i ha permès en altres capítols estudiar la formació del poble i de l'estructura de la propietat. Ara bé, malgrat que la documentació limiti l'estudi al terme municipal en sentit estricte l'estructura de la propietat dels navarclins es configura amb terres dels pobles de les rodalies (Valldelshorts, Viladecavalls, Talamanca i Rocafort).

L'ocultació existí també a Navarcles: el 1747 es declararen 401 Q, el 1816, 959,5 Q i el 1860, 1020. La data de 1747 significava el 39,3% de la terra amirallada el 1860. De nou, sols serveix per copsar la tendència.

A/ L'estructura de la propietat a Navarcles en el segle XVIII.

En el quadre 3.36 observem com la polarització estudiada en altres pobles no es dona a Navarcles el 1747 (128). La MPP controla el 34,6% de les terres i són el 89,7% dels propietaris. A l'altra banda, entre els grans propietaris, sols en trobem un que significa el 18,6% de les terres del terme.

En el terme sols hi ha sis masos -Bertran (16,25 Q), Aguilar (44,58Q) Escaiola (26,2Q), Serra (75,7Q), Solervicens (60,2Q) i Torroella (13,3Q)- alguns dels quals tenien més terres fora el terme. A nivell d'estructura de la propietat, la polarització a Navarcles s'ha d'estudiar amb la consideració que al poble hi vivien els rabassaires que accedien a terres de masos situats fora del terme municipal.

En el quadre 3.37, s'estudia els conreus per grups de propietat i malgrat els problemes de fiabilitat es poden fer dues observacions:

a/ La importància de l'hort en la MPP (el 73,1% dels propietaris en tenen) en forma de minúscules possessions (0,05Q). Segueix el cereal de secà (el 56,43) amb una possessió més gran (1,49Q) i és el conreu que més ocupa en el grup (47%). Darrera segueix la vinya que malgrat ésser el conreu majoritari (48,8%), afecta al 43,6% dels propietaris. Després veurem que el vinyar de Navarcles era fora el terme

b/ La resta de grups recullen els pagesos de mas del municipi, i com en altres pobles, cal destacar el pes important del bosc/ erm (27,5%, 79%, 47,7%, 54,9%), si bé inferior a altres pobles. La desforestació

havia començat pel propi terme municipal.

La vinya en el conjunt del municipi significa el 29,3% i per sobre hi havia encara el secà, però les terres posseïdes pels navarclins fora del terme eren sobretot de vinya. ((Quadre 3.38).

QUADRE 3. 38
Terres dels navarclins fora del terme municipal en el s.XVIII

PARRÒQUIES	PROP.	PRO. VINYA	%	TOTAL Q.	TOTAL VINYES	%
VALL. DELS HORTS	38	38	100	100,8	64,8	64,3
CALDERS	27	22	81,5	72,4	32,8	45,3
ST.FRUITÓS	12	12	100	20,5	15,4	75,1
SALLEN	7	7	100	22,6	14,8	65,5
TALAMANCA	46	42	91,3	65,6	45,8	69,8
TOTAL	130	121	93,1	281,9	173,6	61,6

Els masos de Navarclins també tenien terres fora:

		Total	Vinya
Valldeleshorts	Jaume BERTRAN, pagès	29,6	6,6
	Valentí SOLERVICENS	3,3	3,3
Viladecavalls	Jaume SERRA	10,5	1,7
	Valentí ESCAIOLA	17,7	2,-
	Baltasar CARNER (Aguil)	4,-	3,-
Talamanca	Baltasar CARNER	4,-	-
	Josep SERRA	9,-	-
	Valentí TORRUELLA	1,8	0,8
		<u>79,9</u>	<u>17,4</u>

Sols el 21,8 % de les terres que controlaven a fora els masos eren de vinya. Si a les dades globals restem la propietat dels masos queden les següents dades:

Propietaris	122	
Tenen vinya	115	94,3%
Total terres	220	
Total vinyes	156,2	77,3%

De l'extensió de terres conreades a fora pels navarclins sense els masos, les parcel·les que contenen vinyes s'elevaven al 94,3% i significaven el 77,3% del total de terra.

Segons aquestes dades, l'estructura de la propietat de Navarclins no es pot construir sense tenir en consideració les terres que els seus habitants tenien fora del terme municipal: tant els masos que hi tenien parcel·les d'una extensió notable com la petita propietat que hi tenia les vinyes.

L'índex de concentració de Gini (Quadre 3.47), indica un nivell baix de concentració en l'estructura de la propietat de Navarclins, tal com ja hem vist en els anteriors quadres, com a conseqüència de la peculiar

situació del terme municipal.

Si intentem relacionar propietat/ professió (quadre 3.39), trobem la mateixa situació que en els altres pobles: entre desconeguts i vídues i donzelles s'hi troben el 40,2% dels propietaris i el 35,5% de les terres del terme. La resta apareix dividit entre 4 pagesos de mas que controlen el 43,9% de les terres i el 42,5% de jornalers que controlen el 18,9% de les terres. D' artesans sols consta un fuster i hi ha tres eclesiàstics amb un control mínim de terres (129).

B/ L'estructura de la propietat a Navarcles el 1816

El cadastre de 1816, el primer fet a Navarcles basat en una re-canació, permet, comparari al mateix temps aproximar-se més a l'estructura de la propietat (130).

El que destaca més del quadre 3.40, sens dubte més fiable, és l'augment de propietaris que han passat de 87 a 208 (un 139% més), procés que hem seguit en parlar del poblament. Els grans propietaris s'han ajustat més a la realitat en l'extensió dels masos i cal esmentar dos elements:

a/ Ha crescut sobretot la petita i molt petita propietat (de 5a 14 i de 78 a 187 propietaris).

b/ La polarització no arriba al grau d'altres municipis però insinuen la mateixa tendència, el 89,9% de MPP controlen el 17,8% de les terres i l' 1,4% el 55,9%.

Si comparem amb les dades del segle XVIII el primer que ha disminuït, és l'ocultació que ha redistribuït les terres: la MPP que controlava una extensió notable el 1747, ara s'ha reduït, i ens aproxima a la realitat. És més alta que a altres llocs perquè els masos són escassos.

El Quadre 3.41 estudia els conreus per grups i d'ell s'observa:

a/ el 93% dels MPP tenen hort, ja sigui darrera les cases, ja sigui al regadiu pròpiament dit. Les parcel·les minúscules: (0,11Q). El cereal de secà és el conreu que més extensió ocupa en el grup (54,7%) però afecta al 26,7% dels propietaris amb unes parcel·les de 1,87 Q de mitjana. Pocs MPP controlen vinya (el 17,1%)

En el terme de Navarcles, l'expansió dels MPP es caracteritzà per accedir a un hort. L'accés en propietat a d'altres terres es feu, si de cas, fo-

ra del terme. Sigui quin sigui el volum d'aquest accés a la terra d'aquest grup, no s'allunyà dels trets que hem assenyalt per altres indrets.

b/ En els grups més grans copsem el pes del cereal amb tendència a reduir-se, perquè augmenta el pes de l'erm/ bosc, a causa de disminuir l'ocultació. La vinya, que és el conreu més extens a cada grup, no està conreada directament sinó cedida a rabassa morta.

c/ El procés de desboscament en el terme de Navarcles era ja molt avançat. El grup de + de 66 Q, per exemple, el bosc/erm/roques, suposa el 23,6% de les terres del grup; recordeu que a Castelladral sobrepassàvem el 50%.

La pressió de la petita pagesia local s'exercí primer damunt de la immediata rodalia i aconseguí les seves propietats en una àrea immediata al poble i d'aquí la relativa extensió de la MPP. En canvi, les vinyes a rabassa, les cercà en un àrea més llunyana -els municipis veïns- però accessibles des del poble.

C/ L'estructura de la propietat a Navarcles el 1860 (131).

El nombre de propietaris ha continuat augmentant segons el quadre 3.42 de 208 a 249 (19,7%), especialment els MPP que han passat de 187 a 228. Han augmentat el seu pes relatiu damunt el conjunt, (són el 91,6% dels propietaris).

El grup de 8,25 a 16,5, s'afebleix i tant poden passar el seus elements al grup inferior com al superior, que també augmenta. En efecte, la pagesia mitjana s'ha enfortit (de controlar el 7,1% passen a controlar el 14,3%).

Si comparem amb les dades de 1816, la polarització es redueix notablement el 1860: Els MPP malgrat, siguin més (el 91,6%) controlen més terres (23,6%). La gran propietat, són els mateixos masos però han reduït l'extensió (45,2% front al 55,9%). A què cal atribuir aquest fenomen? Si comparem els dos anys, el Mas Aguilar té la mateixa extensió; el Mas Solervicens disminueix (de 234 a 211,5 a 1860) i el Mas Serra també (de 180Q a 115). Poden haver-hi problemes de mesura de les terres i en variar un, modifica els percentatges. Però també souren que sigui el Mas Serra el que davallí, precisament un dels que més problemes té en el s. XVIII. Es probable que la pressió de la Molt Petita Propietat per adquirir alguna parcel·la de terra en propietat, recaigués damunt dels masos més propers -en aquest cas dins del terme municipal- i forçés la fragmentació.

L'anàlisi per conreus (Quadre 3.43) remet al comentari del Quadre 3.41,

sols amb una diferència: Els propietaris d'hort (sols el 55,3%) s'han reduït en benefici dels de cereal de secà (83,3%). La mitjana però d'aquest serà de 0,57Q. En realitat aquest fenomen continua confirmant l'accés a la terra d'un hort o petita parcel·la de secà de la MPP, però en relació al 1816 s'han comptat com a hort els que són de regadiu, i la resta d'horts (per exemple, els de darrera les cases) com a secà.

No hem estudiat la propietat forana el 1747 i el 1816 perquè en realitat a Navarcles, si exceptuem el Mas Aguilar i algun hort, la resta de terres eren controlades pels navarclins. El 1860, es manté la mateixa tònica però han augmentat (Quadre 3.44). Els navarclins controlen el 83,6% de les terres; de la resta cal destacar:

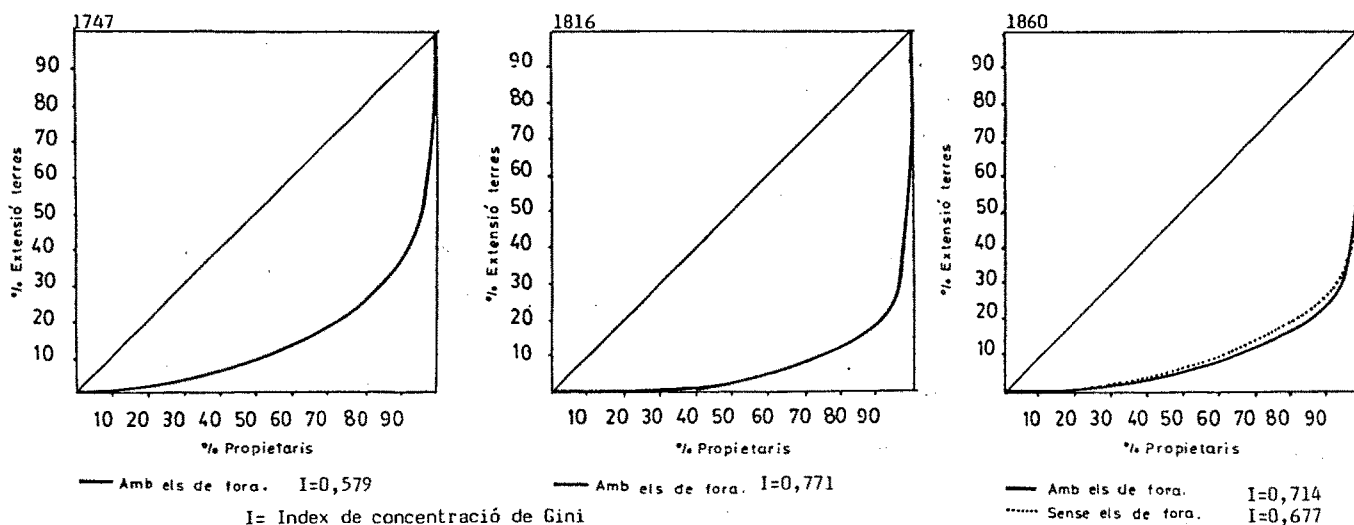
a/ els propietaris de pobles veïns són la majoria. Hi ha interès sobretot per posseir un hort a l'horta de Navarcles, (dels 14 forans, 12 en tene) i no sols de petits propietaris, sinó de propietaris de masos de Viladecavalls, tal vegada per un bon rendiment valia la pena tenir-ne.

b/ Propietat forana de masos: afecta a un sol mas, el Mas Aguilar que des de la segona meitat del s.XVIII és propietat d'Anton Ubach i Balasch; el mas no fou comprat sinó que passà a aquest a conseqüència d'un llarg procés hereditari i de casaments de pubilles. Significava el 13,2% de les terres del terme.

En els quadres 3.45 i 3.46 hem eliminat la propietat forana de l'estructura de la propietat. La desaparició del Mas Aguilar fa més feble encara

QUADRE 3.47

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra a Navarcles, el 1747, 1816 i 1860.

la polarització a Navarcles, la MPP avença. La gran, per contra, recula. En la distribució per conreus sols detectem variacions en el grup de 8,25 a 16,5 Q. amb avenç del cereal i retrocés de la vinya. I en el de més de 66Q. notem un augment en el pes del bosc.

L'índex de concentració de Gini corrobora que la concentració, tot i essent alta, és inferior a la de 1816, per la pèrdua de pes dels masos i més encara sense els forans, en desaparèixer el Mas Aguilar.

De l'estudi de l'estructura de la propietat a Navarcles es conclou el següent:

- Que ve condicionada per l'extensió del terme municipal.
- Un avenç molt notable de la molt petita propietat que en el marc del terme, posseeix sobretot una parcel·la d'hort i/o de secà. Alguns podran accedir a terres dels municipis de les rodalies.
- Els masos del terme són pressionats pel creixement urbà: hi ha cessió de parcel·les, disminució del bosc al mínim etc. La feblesa que en alguns masos, això generà, lligat a l'avenç de la MPP provoca la sensació d'escassa polarització. En realitat, és així dins del terme, però la MPP accedirà a la terra via rabassa morta, en els masos dels voltants i comptant-la, l'índex de Gini probablement esdevindria més elevat.
- Es copsa també l'ascens d'una pagesia mitjana, a costa d'acumular parcel·les d'altres petits pagesos, però és feble en el conjunt del municipi.

3.4.5 Rajadell

Les terres encadastrades a Rajadell el 1746, signifiquen solament el 23,76 % de la terra real. De nou l'ocultació i els problemes de fiabilitat. El 1862, les terres amirallades seran el 91,9 % de la realitat, gairebé la totalitat del terme.

Rajadell té trets similars a Castelladral però amb una influència directa de Manresa i una proximitat del Pla que condicionà la seva evolució.

A/ L'estructura de la propietat a Rajadell en el s.XVIII.

Segons el cadastre de 1746 (132), Rajadell és una zona de grans explotacions en forma també de mas. No hi ha petits propietaris. A partir de 16,5Q. tots

tenen mas. Si no hi hagués ocultació restarien tots dins dels grans propietaris. No serà fins a finals del segle XVIII que algun d'aquests grans propietaris establirà patis i horts i apareixeran els petits pagesos que conreen les terres dels masos a rabassa morta.

En el quadre 3.49 observem la distribució dels conreus. La quintana de cereal del mas, la vinya enormement escassa malgrat que tots en tenen -insinua ocultació aquesta situació?- i un pes aclaparador del bosc/em/roques (el 82,5% del total de terres) són els trets més rellevants d'aquesta distribució.

La proximitat de Manresa permetia la penetració de capital urbà, no en l'adquisició de parcel·les sinó de masos (quadre 3.50). Sis eren els propietaris forans:

-Mas Noguera	-La Seu de Manresa
-Mas Bargall	-La Seu de Manresa
-Mas Alegria	-Josep Coma de Manresa
-Mas Castell	-Príncep de Belmonte de Barcelona
-Mas Barquet	-Francesc Illa, notari de Ripoll
- 16 Q. d'erm	-Propietat de Maurici Torras de Manresa (no sabem si formava part d'un mas).

Els forans controlarien el 28,6 % de les terres però cal relativitzar-ho en funció de la fiabilitat de la font.

No hem calculat l'estructura de la propietat sense els forans perquè com que tot eren masos no variava en absolut.

El quadre 3.51 analitza el control de la terra per professions. Del 27,3 % no la coneixem. De la resta destaca: a/ La importància dels pagesos de mas com a majoritaris i els que controlen més terres (el 58,7 %); b/ El senyor feudal del poble, el Príncep de Belmonte, controla l'11,7 % del domini útil del terme al voltant de la residència del senyor; i c/ La Seu de Manresa -eclesiàstics- controlen el domini útil del 7,8 % i les professions lliberals -el notari de Ripoll- el 6,1 %.

B/ L'estructura de la propietat a Rajadell en el s. XIX (133).

Respecte al s. XVIII destaca (quadre 3.58) l'aparició de la molt petita propietat. Els patis i horts establerts apareixen ara i permeten parlar de polarització relativa: el 67,3 % són dins del grup MPP però controlen el 0,3 % del terme; en canvi els grans són el 26,7 % -percentatge força elevat- i controlen el 98,9 %. L'estructura no es aquí al nivell de d'altres pobles del Pla, en què hi ha més MPP i controlen més terres directament.

El quadre 3.53 es reafirma en allò que hem dit fins ara: la MPP -i es veu clarament- sols té un hort -el 58,8 % dels propietaris, 0,15 Q de mitjana- o bé una parcel.la minúscula de secà, probablement amb funcions d'hort- el 44,1 %, 0,29 Q. de mitjana. Entre secà i hort sumen 70 propietaris i el grup en té 68. La vinya és el conreu majoritari del grup (73,2 % de les terres) però sols es controlada pel 10,3 % dels MPP. L'accés a hort/secà en petites extensions és fonamental, alguns podran accedir a una vinya directament però són pocs.

Els masos (+ de 66 Q.) desenvolupen el policultiu. la vinya ocupa però un percentatge baix (16,3 %) millor però que el de Castelladral i era conreada sobretot a rabassa. Bosc/erm/roques tenen encara un pes aclaparador, el 75,8 % del total del grup i el 99,7 % del bosc/erm de Rajadell.

L'amillament de Rajadell no dóna els propietaris forans. A part d'alguns masos que podem identificar, no podem saber si són de Rajadell o no. Un mètode aproximatiu consisteix a comptar com si fossin del poble els que tinguin casa i com a forans els que no en tinguin. El punt de partida és la comprovació (en l'estudi del poblament de Navarcles i de contractes de conreu) que almenys, al Pla, la majoria d'individus solien tenir la seva casa. Això significa garbellar els propietaris: encertadament pels nostres objectius, eliminem els forans que sols tenen un tros de mas al terme i la casa en el veí i també eliminem els que tenen una parcel.la i són de pobles veïns. Desencertadament, els que són del poble estudiat, tenen terra però no casa no hi són comptats; així com s'haurien d'eliminar els forasters que tenen mas -per tant casa al terme- i que en el nostre mètode hi són comptats.

En el quadre 3.54 s'observa com els propietaris de Rajadell són el 71,3 % i controlen el 81,4 %, més que el 1747 si l'ocultació no desvirtués les dades. Si intentem detectar els masos propietat de forans -que no vol dir que hi siguin tots- hem trobat els següents:

Mas Taradell	Simon Fàbregas de Manresa
Mas Forn	
Mas Hostal	Príncep de Belmonte
Mas Castell	
Mas Noguera	Francesc Gallifa
Mas Cadell	
Mas Barquet	Francesc Martrus
Mas Alegre	
Mas Bosch	Vicenç Coma

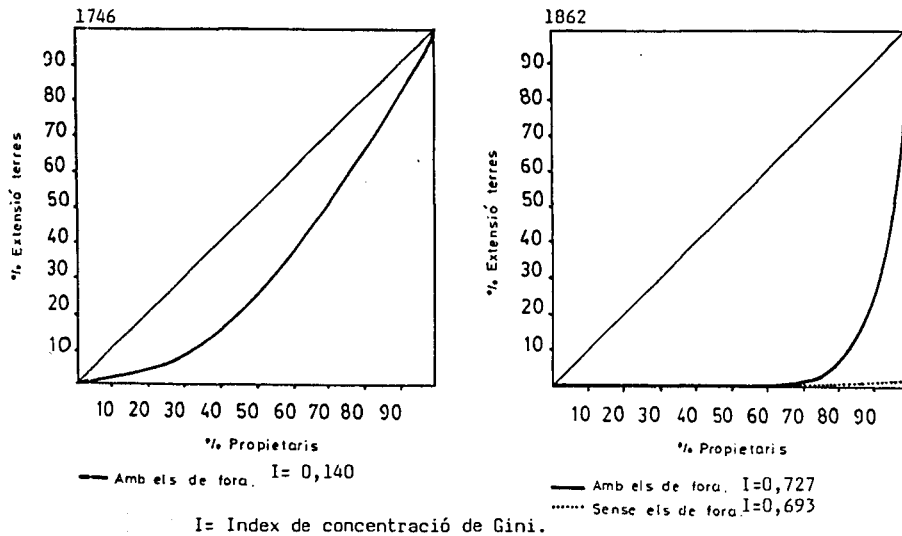
El nombre de masos ha augmentat encara que alguns eren masos petits, que no sortien, incorporats al gran. D'altres ha canviat el propietari; el Mas

Taradell que era propietat d'un pagès ara ho és d'un ciutadà de Manresa.

Els quadres 3.55-56 recullen l'estructura de la propietat sense els forans i per conreus; destaca la similitud amb els quadres 3.52 i 53.

QUADRE 3.57

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra a RAJADELL, el 1746 i el 1862.

Els índex de concentració de Gini corroboren el que s'ha exposat: en el s. XVIII l'absència de petits propietaris condiona que l'estructura de la propietat sigui molt igualitària entre els masos i, per això obtenim l'índex tan baix de 0,139806. En canvi el 1862, ha aparegut la petita propietat amb molt poc control de terres i, per oposició als masos que controlen gairebé totes les terres, l'índex s'eleva a 0,7273. El pes important dels grans propietaris condiona que l'índex no s'enfili més amunt.

L'estructura de la propietat de Rajadell es caracteritza en el s. XVIII pel fet d'estar formada per masos en el sentit més estricte -quintanes de cereals, vinyes, hort, bosc i roques-, la vinya hi és poc desenvolupada i el bosc ocupa grans extensions. Sota la influència del Pla -i Manresa específicament- es desenvolupa a partir de la segona meitat del s. XVIII un poblament concentrat i es crea una munió de petits propietaris de casa i hort que accediran a les terres dels masos pel contracte de rabassa. A mitjans del XIX les terres roturades són encara poques i el pes del bosc encara és important. Els trets inicials són característics de L'Alt Bages, però la via de creixement emprada és diferent.

3.4.6 Rocafort

El cadastre de Rocafort de 1741 és també molt poc fiable (134). Recull el 70% de l'extensió actual, mentre que el 1861 arriba al 79,26 %. Evidentment aquest darrer precisarà més la tendència.

A/ L'estructura de la propietat de Rocafort en el s. XVIII.

Sols s'han elaborat els quadres 3.58, i 3.59 per mostrar la incertesa de les dades. Cap propietari supera les 66 Q., quan és habitual que els masos estiguin gairebé sempre per damunt d'aquesta xifra. Preferim utilitzar les dades qualitatives que proporciona el cadastre que no pas els quadres.

Dels 19 propietaris de Rocafort el 1746, 15 tenen mas amb el repartiment de conreus típic dels masos. La vinya pràcticament no apareix en el cadastre, encara que el 78,9 % dels propietaris en tenen. L'ocultació podria influir, però no creiem que s'hagi consolidat com a zona de vinyar.

Els 4 propietaris restants, dos són jornalers, un terratinent i un altre no s'especifica.

Els jesuïtes hi controlen dos masos i n'Onofre Parera, blanquer de Manresa un altre (135).

La situació de Rocafort en el s. XVIII és semblant a la de Rajadell: àrea de masos, predomini del bosc i, sota la influència directa del Pla -via Navarcles o Manresa- s'inicià una expansió de la vinya, que provocà no sols la roturació del bosc en l'àrea més propera al Pla, sinó l'aparició d'una petita propietat amb trets específics.

B/ L'estructura de la propietat a Rocafort en el s. XIX (136).

El quadre 3.60 posa les coses al seu lloc. Els propietaris han augmentat de 19 a 118, però ho han fet sobretot els petits propietaris. La polarització és de nou evident: el 79,3 % dels propietaris controla l'1 % de les terres; el 13,8 %, el 95,2 %. La pagesia mitjana, és inexistent, perquè era un grup social més propi dels pobles del Pla.

En una anàlisi per conreus (quadre 3.61) els trets d'altres llocs es reproduïxen aquí: el 95,7 % dels MPP tenen una petítissima parcel·la de cereal

de secà (0,2 Q. de mitjana), no hi ha hort. És possible que es tractés, en realitat, d'horts de secà. La vinya és el conreu majoritari del grup, però sols el 10,9 % dels propietaris hi accedeixen.

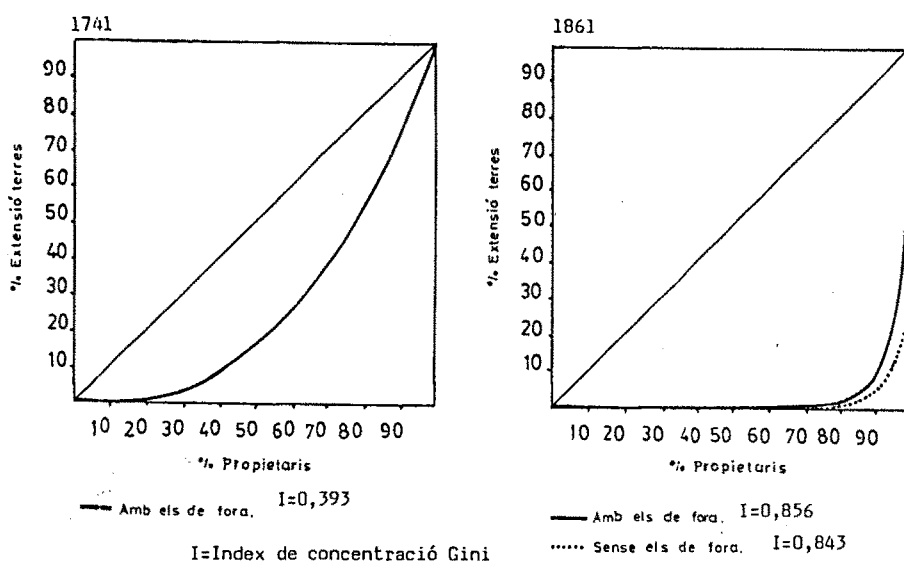
Al contrari, la gran propietat manifesta un alt grau de policultiu ja característic (cereal, olivera, bosc, erm). La vinya és el conreu majoritari (37,5 % del grup) però no era conreat directament. Erm i bosc ocupen el 54,8 % del grup, molt més reulat que a Castelladral i Rajadell.

En el quadre 3.62 intentem estudiar la propietat forana a partir de la metodologia indicada per Rajadell. Els masos propietat de forasters són desconeguts i, per tant, el quadre es limita als que no tenen casa. Solament el 13,6 % són en aquesta situació (16 propietaris). Els molt petits propietaris es redueixen a 80 i amb ells ha crescut Rocafort.

Els quadres 3.63 i 3.64 recullen les variants a l'estructura de la propietat sense els forasters. És manté idèntica. En el repartiment per conreus, s'observa que en desaparèixer els forans, els MPP que tenen una petita parcel·la de cereal augmenten (el 98,75 % en tenen). La correlació petita parcel·la de secà-hort / MPP és més elevada si no hi ha els propietaris forans.

QUADRE 3.65

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra a ROCAFORT, el 1741 i el 1861.

Els índex de Gini mostren els graus de concentració de la propietat de Rocafort. El de 1741 no es té en consideració per la poca fiabilitat de la font. Els de 1861 mostren un índex molt elevat, igual al de Calders, que in-

dica una gran concentració de la terra.

3.4.7 Manresa

Per^a una anàlisi detallada de l'estructura de la propietat a Manresa en el s. XVIII remetem a la nostra tesi de llicenciatura (137), sols utilitzarem alguns quadres per^a poder comparar amb el segle XIX. Els cadastres de Manresa són molt més fiables que els de la resta de pobles; s'han elaborat a partir d'una recanació i s'apropen més a la realitat. Dels tres utilitzats (1737, 1789 i 1832) l'aspecte menys fiable és els conreus, perquè els tres fan referència a la mateixa recanació i les parcel·les indicades en aquella podien haver canviat de conreu al llarg del temps. El 1832, hem utilitzat la recanació per definir les extensions però hem utilitzat les indicacions del repartiment per definir els conreus (138).

L'amillament de mitjan segle XIX, no porta data, però tant la lletra com el document determinen el seu caràcter d'amillament. Creiem que va ser fet entre 1850 i 1860 (139).

A/ L'estructura de la propietat a Manresa.

A l'estudi de Manresa canviarem de mètode. Estudiarem primer el que s'observa el 1737 i ho compararem després amb les estructures dels altres anys.

El 1737, l'estructura de la propietat es caracteritza per (quadre 3.66):

a/ Predomini dels MPP (el 76,9 %) i dels petits, (el 15,2 %); controlen entre els dos, el 58,1 % de les terres. Implica una fragmentació notable de la propietat de la terra, molt superior als altres pobles de la comarca.

b/ La pagesia mitjana és relativament feble (el 6 % amb el 18,5 % de terres) i la gran propietat (més de 33 Q.) no té la força d'altres llocs (1.1,9 % de propietaris controlen el 23,4 % de terres). En el grup de més de 66 Q. s'hi troben els propietaris de masos de Manresa amb trets semblants a la resta de masos de la comarca.

Comparem aquesta estructura de la propietat amb la dels altres anys estudiats (quadres 3.72,78 i 83):

-Assistim a una reducció progressiva de propietaris (1135 a 1737, 1057 a 1789, 968 a 1832 i 1037 a 1860). No podem oblidar que en aquesta darrera

data hi ha Viladordis, parròquia al marge del cadastre en el segle XVIII.

-El grup de MPP és el grup majoritari amb tendència a guanyar pes dins l'estructura (76,9 %, 77,3 %, 80,6 %, 79,3 %), però aquest augment no va pas acompanyat de control de més terres; tot el contrari (33,8 %, 30,1 %, 29,6 %, 22,3 %). Són cada vegada més petits.

-Els petits pagesos (grup de 8,25 a 16,5 Q.) es redueixen en termes absoluts de 1737 a 1832 (passem de 172 a 88) i perden pes relatiu (de 15,2 % a 9,1 %. En canvi fins 1860 augmenten (passem a 11,3 %). Ara bé, disminueixen a la meitat les terres que controlen (24,3 % el 1737 i 12,2 % el 1860).

-La pagesia mitjana (de 16,5 a 33 Q.) és per si mateixa feble (el 6 % de propietaris) i al llarg del període estudiat experimenta un creixement de 1737 a 1787 (de 68 a 74) i en el control de terres (de 18,5 % a 20,3 %). S'explicaria potser per l'ascens de la burgesia manresana que acumula terres.

A partir de 1789, comença la reducció: són 63 el 1832 i 53 el 1860 i les terres controlades passen al 12,1 % el 1860. És un grup inestable: o s'enriqueixen i passen al grup següent o s'enfonsen i passen a un grup inferior.

-Els dos grups de la gran propietat, en canvi, augmenten les terres que controlen:

a/ El de 33 a 66 Q. passa de 14 a 27 propietaris i les terres controlades de 7,8 %, 11 %, 14,8 %, 12,2 %. Aquesta reducció darrera cal entendre-la en funció de l'ascens de propietaris al grup següent^{el} qual debilita el grup.

b/ Els grans (+ de 66 Q.) augmenten notablement (de 8 a 18 -aquí també influeix Viladordis) i les terres controlades de 15,6 %, 19 %, 25,2 % i 41,1 %.

És evident que en l'evolució de l'estructura de la propietat a Manresa, la característica bàsica és el procés de concentració de la propietat i, com a conseqüència, un afebliment de la petita i mitjana propietat, a benefici de la gran.

L'índex de concentració de Gini cospa perfectament aquest procés (quadre 3.88).

La concentració augmenta cada any analitzat. El 1860 però, no s'arribarà a les elevades xifres de d'altres pobles sempre superiors a 0,75.

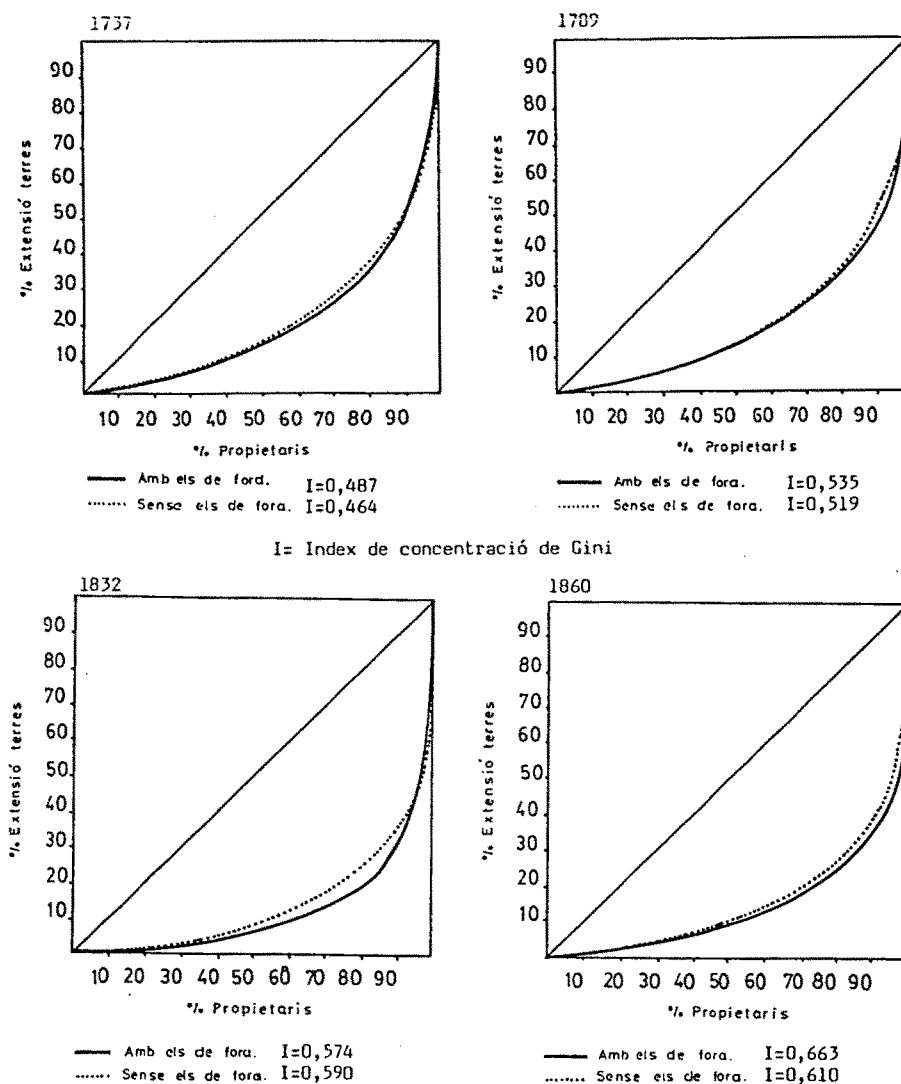
Estudiem a continuació la distribució dels conreus per grups i la seva evolució en el temps (Quadres 3.67, 3.73, 3.79 i 3.84).

a/ La gran propietat (+ de 66 Q.) engloba a propietaris de cases de pagès que s'han mantingut fins el segle XIX, amb canvis de propietaris però sense partició de terres (excepte potser el Mas del Xup):

Es l'únic grup en què el bosc té un pes notable però, com és lògic, en

QUADRE 3.88

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra a Manresa, el 1737, el 1789, el 1832 i el 1860.

franca regressió (33%, 29,6%, 22 %, 20,6 %).

-El cereal de secà és conreat en forma de quintana extensiva per satisfer les necessitats del masos (mitjana de 20 a 25 Q. per mas). El 1860, suposa el 7,9 % del grup (el 1737, el 13,9 %).

-La vinya augmenta, en canvi, considerablement el seu pes dins del grup (15 %, 19,9 %, 21,6 %, 45,4 %). El salt endavant es fa el 1860, però possiblement degut al fet que hi ha els rabassaires incorporats a la propietat.

-L'increment de la vinya desplaça el pes del regadiu en el grup (de 12,8 % al 9,8 %). Els masos -potser perquè obtenien el cereal de les quintanes no s'entusiasmaren gaire pel regadiu i, per això, aquell tenia molt poca importància en el grup.

-L'erm no ha d'ésser considerat aquí com a "guaret de vinya" sinó com a

terres no productives. Com en el bosc, també hi ha reducció.

b/ El grup de 33 a 66 Q. inclou els grans propietaris que s'han format a costa d'adquirir parcel·les als petits propietaris. Té uns trets característics respecte al grup anterior:

-La propietat per excel·lència és el regadiu: el 1737, ja suposava el 29,1 % de terres del grup, el 40,9 % el 1789, el 47,8 % el 1832 i un lleuger retrocés el 1860 -42,9 %-.

-La vinya és el segon conreu en importància: el 26,2 %, 33,1 %, 29,5 %, 35,6 %.

El regadiu i la vinya són els dos conreus fonamentals. El secà i l'olivera apareixen com a marginals, i el bosc retrocedeix amb unes oscil·lacions irregulars.

Val la pena assenyalar que el 1860, entre els dos grups hi havia 48 propietaris que controlaven el 46,3 % de les terres de regadiu, el 1737, eren 17 amb el 22,09 %. La concentració de regadiu -les terres millors del terme- és un tret fonamental.

c/ En el grup de MPP (de 0 a 8,25) observem que:

-La vinya és el conreu que el tenen més individus (75,9 %) i que ocupa més terreny. Hi ha però una tendència a la disminució (75,9 % a 1789, 71,67 %, 60,3 %) aguditzada en el segle XIX. Hi hauria doncs una desposseïció dels MPP de vinya.

-L'erm complia el paper de guaret de vinya però s'esfondrà el 1832 i de 480 propietaris el 1737, es passa a 60. Sí disminueix, implica una intensificació de les vinyes?

-El cereal de secà que controla el grup és mins a el 1737 (3,1 % de terres del grup), es redueix el 1789, 2,7 %, per augmentar lleugerament després fins el 8,8 % de 1860.

-El regadiu afecta el 55 % dels MPP, però es redueix a 30,96 % el 1789 i augmenta després fins al 37,5 % el 1860.

-El 40,2 % tenia el 1737 una petita parcel·la d'olivera. El 1860, solament el 13,7 %. És un conreu abandonat per la MPP.

La vinya era el conreu més característic del grup, a vegades complementada amb una parcel·la de regadiu. El bosc quedava per altres grups de propietaris.

d/ El grup de petits pagesos (de 8,25 a 16,5) ja hem copsat el seu afebliment (172/135/88) i lleugera recuperació el 1860 -117- La decadència dels propietaris mitjans i/o la incorporació de Viladordis podien ésser causes de la recuperació.

El conreu fonamental del grup era la vinya que ocupava del 53 al 55 % de les terres del grup. En segon lloc trobem el regadiu, però si dins del grup ocupa una quarta part, sobre les terres de regadiu del terme s'ha reduït el pes del grup de 25,6 el 1737, a 15,7 % el 1860.

e/ En el grup de 16,5 a 33 Q, la vinya augmenta el seu pes dins del grup (passa de 39,6 % el 1737, a 53,5 %) i el regadiu es manté en el grup (26,5 % el 1737 i 24,5 % el 1860). Oliveres i erm que afectaven a la meitat de propietaris en el segle XVIII, s'ha reduït a la meitat el 1860.

Si procurem fer una síntesi es podria dir que l'estructura de la propietat de Manresa evoluciona de la següent manera:

-La propietat està menys concentrada que als altres pobles: els petits propietaris tenen més terres i els grans, no són tan grans.

-L'evolució es basa en un procés de concentració molt aguditzat en el segle XIX: els grans propietaris acumulen gran quantitat de terres, i els MPP, no disminueixen respecte al total, però són cada vegada més petits (la mitjana del grup evoluciona: 3,15 el 1737, 2,85 Q. el 1860).

-La mitjana propietat també s'afebleix, i mostra altra vegada la seva inestabilitat: o s'incorpora a la gran o s'ensorra a la petita.

-Aquesta concentració i augment de la desigualtat respecte a l'accés a la terra es reflecteix també en els conreus: les terres acumulades pels grans propietaris són les terres de regadiu, evidentment les millors. Els petits, en canvi, són apartats progressivament i la vinya -en petites dimensions- és el conreu més destacat.

-L'estructura de Manresa és, al llarg del temps, diferent de les que hem vist fins ara: els masos tradicionals apareixen a les rodalies de la ciutat (Mas Oller, Farreres, Font de la Serra, Corrons de la Pila ...) i ocupen extensions notables i es comporten com els que hem estudiat. No els interessa el regadiu. Però no són el grup dominant a la Ciutat. El característic de la ciutat és la fragmentació de la terra en multitud de petites parcel·les de secà, vinya o de regadiu i els petits propietaris tenen accés a aquesta. No tots són pagesos, les activitats industrials tenen un pes important i es complementen amb la terra. I es crea progressivament una burgesia urbana que juntament als cavallers i ciutadans honrats -petita noblesa creada en el s. XVIII- té interès en controlar les millors terres de regadiu i d'elles expulsen progressivament els petits els quals en tot cas, hi hauran d'accedir per la via de l'arrendament.

Anem a estudiar l'evolució de la propietat forana a Manresa (quadres 3.68,

74,80,85) El primer que s'observa és que els propietaris forasters augmenten de forma notable al llarg del període estudiat.

ANY	PROP.	%	TERRES
1737	7	0,6	5,3 %
1789	67	6,3	8,3 %
1832	129	13,3	9,2 %
1860	227	21,9	35,- %

D'ésser pràcticament inexistents el 1737 es passa a la cinquena part dels propietaris el 1860, i les terres del 5,3 % al 35,- %.

Dins dels propietaris en podem distingir diversos tipus:

a/ La propietat de pobles de la rodalia: s'intensifica al llarg del segle XVIII, unes vegades per veïnatge, d'altres per l'atracció del regadiu de Manresa i altres per herències de caballers que en un moment determinat s'havien instal·lat a Manresa. (140)

b/ Propietat forana de petita noblesa no resident a Manresa: d'alguns, a vegades ni es diu que no vivien a Manresa. Es tracta normalment de petita noblesa que havia residit a Manresa en un moment determinat, o d'herències rebudes per petita noblesa barcelonina fruit d'estratègies matrimonials determinades (141). Controlen sobretot terres de regadiu.

c/ El 1860, sols apareix el qualificatiu de "forasteros" i d'entre ells es detecta un tercer grup: sectors de la burguesia manresana que van a Barcelona. No vol dir desvincular-se de Manresa, però tenen un peu al centre econòmic més important (142).

d/ Es detecten persones de fora que han comprat o heretat els masos del terme i el què era propietat pagesa, passa a ser d'un altre grup social (143).

Amb aquest augment de propietaris forans, sobretot el 1860, l'estructura de la propietat de Manresa resulta en part distorsionada per les petites parcel·les del pobles de les rodalies que configuren l'estructura de la propietat del seu poble. En el mateix sentit, els propietaris de Manresa podien tenir terres al terme veí de St. Fruitós. Malgrat que pogués existir una certa compensació, a nivell de petita propietat es copen canvis notables (quadre 3.69, 75, 81, 86).

Els MPP passen de 871 el 1737, a 658 el 1860 en termes absoluts. En termes relatius els petits augmenten el seu pes (de 77,2 % a 81,2 %), redueixen considerablement les terres (35,7 % a 27,4 %) i el que més cal destacar, són molt més petits (la mitjana passa de 3,15 Q. el 1737 a 2,83 el 1860).

Els grups següents (8,25 a 16,5 i 16,5 a 33) també disminueixen notablement, en la línia de l'afebliment ja indicada, però també per la marxa a Barcelona de gent, les possessions de Manresa dels quals són un complement d'altres activitats econòmiques.

Els grans augmenten les terres que controlen (45,6 % el 1860 front a 19,5 % el 1737).

El que ressalta, és la concentració de terres tan considerable que es produí pels sectors de la burgesia urbana, a costa de la petita propietat.

Les conclusions sobre grups de propietat i conreus estudiades més amunt són vàlides pels quadres (3.70, 76, 82 i 87) que mostren la distribució de conreus per grups, sense els forans.

Queda un darrer aspecte per estudiar, la distribució de la terra per professions, la qual sols es pot fer pels cadastres de 1737 i 1789. El 1832 les dades són molt incompletes i el 1860 mai s'indica la professió del propietari (quadres 3.71 i 77).

No utilitzem la mateixa distribució dels grups que hem fet en els altres pobles per dues raons: perquè alguns gremis tenen molta importància i volem prestar-hi un xic d'atenció i per la dificultat de destriar la categoria de Mà de la Ciutat que engloba a la petita noblesa, treballadors de l'Ajuntament i burgesia incrustada en algun càrrec de l'administració municipal. Per grups observem:

a/ Els més nombrosos eren els pagesos (el 1737, el 39,5 % i controlaven el 35,2 % de la terra). El 1789 significaven el 44,8 % dels propietaris i controlaven el 36,9 % de la terra. Ara bé, aquest augment s'ha de matissar perquè al 1737, tenim 190 desconeguts (el 16,7 %), molts dels quals probablement fossin pagesos. No podem destriar jornalers -els que tenien alguna peça de terra insuficient per viure'n- i els pagesos que vivien de la terra

Controlaven sobretot cereal de secà, vinya, bosc, erm i roques -molt condicionat pels masos. El regadiu era més aviat baix (el 21,7 % el 1737) amb tendència a disminuir (el 19 % el 1789).

b/ La blanqueria fou la indústria més notable en el segle XVII. El 1737 controlaven el 8,7 % de la terra (però el regadiu estava per sobre d'aquesta mitjana, 13,1 %). No controlaven ni bosc ni secà i estaven més aviat instal·lats en el regadiu. La indústria de la blanqueria va decaure en el s. XVIII i els blanquers més importants es passaren a la seda (el 1789, controlaven només el 5,5 % de les terres).

c/ La indústria de la seda esdevindrà l'activitat més important de Manre-

sa en el s. XVIII. El 1737 no s'havia produït encara l'arrencada definitiva: comptava el grup amb 53 propietaris i el 6,5 % de les terres a 1737. Com tots els artesans eren propietats formades a base de parcel·les, sense cap control damunt del bosc i l'erm. El regadiu estava per sota la mitjana en aquest any (5,4 %).

El 1789, el creixement del grup ha estat espectacular -de 53 a 174- controlant el 16,7 % de les terres, però el regadiu ja és per damunt d'aquesta mitjana: en controlaven el 19,6 %.

Per altra banda, el conreu més freqüent del grup era la vinya que era conreada pel 75,9 % dels propietaris. El regadiu l'incorporaven els mestres vellers enriquits.

d/ Els gremis tèxtils recullen els artesans no vinculats a la seda (paraires, teixidors de lli etc...) Anaven a remolc de la seda i molts d'ells s'hi passaren. És un grup de propietaris realment feble: 66 propietaris el 1737, 76 el 1789, però de controlar el 5,1 % passen a controlar el 4,6 %. El conreu més important era la vinya.

e/ El grup que anomenem artesanat recull a la resta de menestrals no dedicats a la indústria tèxtil (ferrers, sastres, paletes etc.). És un grup important el 1737, 200 propietaris que controlen el 13,4 % de la terra, però no són dels grups socials més actius econòmicament. El 1789, s'han reduït a 174 i controlen el 9,2 % de les terres. El regadiu està per dessota d'aquesta mitjana (6,6 %). És un grup expulsat a poc a poc de les millors terres.

f/ Els artistes era un gremi format per individus dedicats sobretot al comerç (apotecaris, confiters, xocolaters) i en l'escala social era el grup més ben situat abans d'accedir a la petita noblesa. És difícil estudiar la seva evolució, perquè alguns d'ells ocuparan càrrecs a l'Ajuntament i apareixeran a la Mà de la Ciutat. Controlaven el 2,5 % de les terres el 1789 i havien passat de 11 a 17.

g/ La Mà de la Ciutat és una barreja fonamentalment de petita noblesa, burgesia ascendent amb càrrec a la ciutat i treballadors municipals. No insistirem en el tema ja analitzat (144) sols remarcar a nivell global, que malgrat l'heterogeneïtat del grup, dominen els grans propietaris. El 1737 controlaven el 15,2 % de la terra; per damunt d'aquesta mitjana hi trobem el cereal de secà -alguns tenen masos- i sobretot el regadiu (40 propietaris controlen el 25,5 % de les terres regades). El 1789, notarem l'acumulació de terres: el grup controla el 19,6 % de les terres (el 32,3 % del cereal de secà, el 31,1 % del regadiu i el 38,9 % del bosc).

h/ els eclesiàstics barregen en el grup les terres dels beneficis eclesiàstics i les terres de les institucions. Aquestes darreres són les que realment tenen pes (145). L'Església controlava a Manresa, el 6,2 % de les terres el 1737 amb lleugera reducció al 5,1 %, lligat a l'expulsió dels jesuïtes el 1767. El regadiu estava per damunt de la mitjana (8,1 %).

Malgrat que no podem estendre les nostres conclusions al s. XIX, en el control de la terra per professions destaquen diversos elements: que el regadiu -l'àrea més productiva de la ciutat- és controlat pels grups que econòmicament dirigeixen la ciutat (la burgesia sedera) i pels grups instal·lats tradicionalment en ella (petita noblesa), a costa d'altres professions que són progressivament eliminades (pagesos, artesans) i, que matisant més, coincidirà amb els grups de petits propietaris. Que la burgesia emprenedora -vellers sobretot- és el grup més actiu i que més terres acumula, a base però, de la compra/venda de petites parcel·les. Enfront a aquest element, dinamitzador de l'estructura de la propietat, un element estable: els masos de les rodalies, que en mans de pagesos o de ciutadans honrats, no compren regadiu i continuen amb l'estructura clàssica del mas. I, finalment, la pagesia significa el 40 % dels propietaris i es veuran pressionats pels grups dominants i arraconats en el regadiu.

No es tracta de destruir la petita propietat -la qual no perderà el control de la vinya- sinó d'evitar la seva reproducció completa amb la propietat de la terra i, per tant, posar-la al servei de la burgesia urbana de diferents maneres: aportant mà d'obra barata al procés d'industrialització, o generant renda mitjançant el contracte d'arrendament de les terres de regadiu. I damunt del regadiu s'orientava el creixement urbà amb el què tenia d'especulatiu.

3.4.8 Conclusió.

Després d'haver estudiat l'estructura de la propietat de set municipis del Bages en el segle XVIII i segle XIX, podem arribar a unes conclusions generals que defineixin els trets d'aquesta estructura.

S'ha copsat un únic model d'estructura de la propietat que ve matisat pel grau de desenvolupament urbà i activitats no agràries de la zona. El punt de partida és una estructura de masos que coincideix amb la gran propietat

i que controla gairebé la totalitat de terres del municipi. Aquests masos, tenen al Bages una extensió de secà -que anomenem quintanes- la qual produeix amb el sistema biennal, per l'abast de la casa, un hort per les verdures, un oliverar per la producció d'oli, un vinyar que el conrea directament la casa i no sol ser molt extens i la resta de terres dedicades al bosc. És aquesta extensió de bosc la que permetrà estendre la vinya, però el mas gairebé mai no assumirà directament el seu conreu sinó que preferirà cedir les parcel·les a rabassa morta als petits propietaris sota la seva orientació.

Les estructures apareixen polaritzades perquè a l'altra banda dels grans propietaris trobem una munió de petits propietaris -en realitat sempre els hem detectat en el grup de 0 a 8,25 Q- i els hem qualificat de MPP que controlen en propietat quantitats irrisòries de terra, normalment un hort que a vegades es substitueix per una parcel·la de secà minúscula que en realitat fa la funció d'hort. Pocs accedeixen a més terres (una vinya sobretot) però no sol consolidar-se. L'hort -i la casa com veiem en el poblament de Navarcles- seran posseïts pel MPP a propietat, emfiteusis o cens fixo a llarg termini. Les terres per sobreviure no seran suficients i caldrà recórrer a l'oferta del mas: les terres de rabassa a parts de fruits. La relació d'explotació estava en marxa.

Aquests dos elements sintetitzen l'estructura de la propietat, però si el procés urbà està desenvolupat hi ha també activitats no agràries; el procés de fragmentació de les rodalies del poble és més elevat i apareixen alguns individus que deixen de ser MPP i passen a ser petits i alguns d'ells, fins i tot es converteixen en pagesia mitjana. Són unes propietats consolidades a base de comprar petites parcel·les. La comercialització dels productes dels petits pagesos i l'aprofitament de les dificultats de la comunitat, poden enlairar a algun petit propietari (veure el cas de Navarcles més endavant), però el risc també el pot enfonsar. A Navarcles i Artés s'ha detectat aquest grup, mentre que a Rocafort i Rajadell on l'aparició de la petita propietat és molt tardana no existeixen i la seva activitat econòmica en el segle XIX, ja és organitzada des dels pobles del Pla.

Els exemples de Castelladral i de Manresa són els més allunyats d'aquest model. A Castelladral l'avenç de la vinya és molt tardà i el poblament que s'origina és diferent: els petits pagesos no adquireixen en propietat un hort i una casa, sinó que estan establerts en masoveries de les cases de pages principals, normalment insuficients i han de servir-se també de la rabassa.

Però a mitjans segle XIX la MPP està poc desenvolupada i el pes extraordinari del bosc demostra que s'està lluny encara del model del Pla.

A Manresa, el procés urbanitzador i històric de la ciutat, havia fragmentat enormement les rodalies fins el límit dels propis masos del terme ja als afores. Els pagesos no eren majoritaris i, per tant, l'accés a la terra jugava el paper de complement a l'activitat menestral. Els mecanismes d'exploració cal plantejar-los aquí no tant en funció de la terra com de l'activitat industrial que desenvolupa la Ciutat. Els pagesos, també conreaven terres a rabassa dels masos del terme i de les rodalies, i s'establia la relació d'exploració descrita més amunt, malgrat que la burgesia urbana acumulava reqadiu i reorientava l'exploració de la terra cap als seus interessos. En aquesta doble complexitat el cas de Manresa, desborda el model simplificat ja definit de l'estructura de la propietat bagenca.

3.5 L'ESTRUCTURA DE L'EXPLORACIÓ DE LA TERRA

Per aproximar-nos a l'estructura agrària bagenca, l'estructura de la propietat n'és solament un aspecte. Hem pogut observar com l'accés a la terra era profundament desigual -s'estableix a partir d'aquí una relació de poder entre els grups socials- i com els petits propietaris havien de recórrer a recursos fora de l'exploració per subsistir, ja fos en forma de jornals, ja fos en forma d'accés a la terra via contractes de conreu. En ambdós casos, la relació de poder que significava l'accés desigual a la propietat de la terra, derivava cap a relacions d'exploració que permetien a la pagesia de mas extreure excedent a la resta de la pagesia. L'ús de treball assalariat es limità a les èpoques de treball punta. La principal relació d'exploració s'establí per la via del contracte de masoveria i de rabassa morta. En el present apartat sols volem estudiar la seva extensió i, en definitiva, l'estructura de l'exploració que s'originà.

Les fonts presenten problemes. En els cadastres hem dit que mai -exceptuant els dubtes d'Artés- apareixen els rabassaires. A vegades -i ho utilitzarem- es fa referència a algun mas conreat per rabassaires, però és molt esporàdic. Per altra banda, no sempre de manera precisa, s'especifiquen els masovers. En els amillaraments passa al revés: tenim molt detallades les ra-

basses i cap notícia de les masoveries. Caldrà doncs fer aproximacions indirectes.

3.5.1 L'extensió de les masoveries.

Entenem aquí per masoveria, el mas que no és explotat per l'amo, sinó per un parcer al qual se li cedeix com habitatge el mas. Aquesta forma típica té variants: a vegades és una porció del mas en què hi ha una casa normalment d'inferior qualitat al mas principal, o bé, el masover resideix en algunes habitacions del mas principal i se li assigna per conrear una àrea determinada. Aquesta fórmula serà més típica del s. XIX.

En realitat, si exceptuem aquests dos casos, que impliquen una intensificació del mas, l'aparició d'una nova masoveria volia dir que s'havia eliminat un propietari pagès en benefici d'un altre pagès o d'un altre grup social. Podríem assenyalar diversos processos:

a/ Casament hereu/pubilla propietaris de masos: dos patrimonis es converteixen en la generació següent en un de sol. Es tracta de dos masos que fins aleshores havien estat conreats per dos propietaris. Ara queda en mans d'un, el qual habita i conrea un mas i cedeix l'altre a masoveria. En aquest cas es tracta de concentració de la propietat.

b/ Endeutament pagès i pèrdua de la propietat: més endavant estudiarem aquest problema. Dificultats econòmiques impliquen creació de censals, vendes a carta de gràcia i, al final, venda definitiva: el mateix pagès es pot convertir en masover, o, el nou amo en pot posar un altre.

c/ Domini útil mantingut pel senyor feudal o recuperació per fatiga d'aquell: el senyor havia cedit el domini útil però a les rodalies del castell no ho havia fet. Aquestes terres són conreades a masoveria, així com altres masos que per un procés històric determinat s'hagués reservat el domini útil.

d/ Abandonament del mas per ascens social del pagès o per heretament d'un cavaler ja instal·lat a ciutat i que no retorna al mas d'origen: pot ser que en el XVII, al Bages, s'és'n produïssin alguns casos (Mas Torras de Bages, Mas Llissach, Mas Mollet). Les tres famílies són petita noblesa en l'inici del segle XVIII a Manresa. Ni en el XVIII ni en el XIX hem trobat exemples d'aquest tipus.

D'aquest procés d'aparició de masoveries apareix sempre la pagesia de masos com a perjudicada i uns altres grups socials beneficiats: burgesos de

la ciutat, comunitats eclesiàstiques. Altres vegades són alguns pagesos de mas.

Al Bages hi ha una tendència històrica, confirmada de nou en el segle XVIII, que no consisteix en la desaparició de masos, ja que es mantindran com unitats d'exploració intactes, sinó en la concentració de la propietat de masos i de desviació cap a altres grups socials de l'excedent generat en l'exploració d'aquells. S'aconsegueix així: a/ reforçament d'una capa de pagesia benestant que constituiran la burgesia rural del s.XIX, b/ penetració de capital urbà que, amb l'excedent extret, contribuirà a finançar activitats industrials i crear rendistes i c/ extracció d'excedent per part de les comunitats eclesiàstiques amb el qual es mantindran els fills segons de les classes dominants. Aquests grups utilitzaran les mateixes relacions d'exploració que utilitza la pagesia de masos.

QUADRE 3. 88 (bis)

Extensió de les masoveries al Bages a la primera meitat s. XVIII

PARRÒQUIA	MASOS(A)	MASOS (B)	% (B/A)
ARTES	23	6	26,1
CALDERS	41	12	29,3
AVINYO	31	19	61,3
CASTELLADRAL	45	20	44,4
CASTELLET	10	5	50,-
CALLUS	11	7	63,6
CASTELLGALI	23	5	21,7
CASTELNOU	15	6	40,-
JUNCADELLA	7	5	71,4
NAVARCLES	6	1	16,7
ROCAFORT	16	3	18,8
RAJADELL	32	9	28,1
SALLENT	27	8	29,6
ST.MARTI TORRODELLA	7	3	42,9
SAELLES	6	3	50,-
ST. EUGENIA RELAT	15	6	40,-
ST. MATEU BAGES	16	6	37,5
VALL DELS HORTS	6	2	33,3
VILATORRADA	5	1	20,-
VILADORDIS	4	2	50,-
VALLHONESTA	6	1	16,7
TOTAL	352	130	36,93

En el quadre 3.88 bis utilitzem una mostra de cadastres de la primera meitat del s. XVIII i a partir de les indicacions que es fan a cada mas, destriem quins tenien masover i quins no. Dels 352 masos de la mostra, 130 estaven conreats per masover, que significa el 36,9 %, és a dir, una tercera part. Obviament hem indicat les dificultats de la font cadastral i, per tant, aquestes xifres s'han de prendre com una tendència.

Els mecanismes de creació de masoveries continuaren funcionant al llarg del s. XVIII i XIX i, per tant, el percentatge segurament augmentà. Però els amillaraments no en diuen res dels masovers i és impossible elaborar un quadre com el que hem analitzat.

Per poder mostrar l'avenç de les masoveries i, la reducció de propietaris pagesos de mas, podem estudiar amb un cert detall el cas de Calders (146). Vegem com funcionaven els diferents mecanismes:

a/ Masos traspassats a un altre grup social:

- MAS VILATERSANA- Pagès: Jacint Vilatersana, passa a Josep Riber de Moià. A 1851 el propietari era Sebastià Ribot de Morató de Barcelona.
- MAS COMELLAS - Propietari a 1741, Josep Batllés de Moià i Isidre Batllés a 1851.
- MAS SANTAMANS - Propietari pagès a 1741, Francesc Santamans. A 1851, Joan Casagemas de Moià.
- MAS REIXACH - Pagès propietari: Gabriel Reixach a 1741. Nou propietari: Antonio Casagemas de Moià. A 1851, Pau Vilaclara (no indica d'on és, ni que fa).
- MAS BOSCH - Pagès: Geroni Bosch. Propietari nou: Rda. Comunitat de Moià a 1741. A 1851 continua essent la Comunitat de Moià.
- MAS MUSSARRA - Pagès: Narcís Mussarra. Propietari nou: Rdo. Juan Bta. Trias a 1741. A 1851: Dª Vicenta Domingo y de Morató.

b/ Pagesos amb més d'un mas que foren habitats anteriorment probablement per pagesos propietaris:

- Jaume Reguant i Canadell	- MAS RUBIO
	- MAS BLANQUER
	- MAS CANADELL
	- MAS VINTRO
- Francesc Gamisans i Rossinyol	- MAS ROSSINYOL
	- MAS OLLER
	- MAS CASALDEU
- Francesc Vila	- MAS SERRAMALERA
	- MAS BELLBEHÍ

c/ Casaments amb pubilla:

- Jaume Reguant i Canadell: la pubilla es deia Canadell. No sabem però que van aportar els Reguant.
- Mas SOLERVICENS de Navarcles: en dues generacions successives acumularen per casament hereu/pubilla:

a/ Pubilla Coll de Granera. Aporta el Mas Coll de Granera (amb terres a Calders) i el Mas Saladich de Monistrol de Calders, que la família Coll posseïen a carta de gràcia (147).

b/ Pubilla Solervicens: es casa amb Miquel Vila, hereu del Mas Serramalera i Vellvehí de Calders.

- Mas ROSSINYOL: el 1850 es diuen Gamisans Rossinyol. Què aportaren els Gamisans?
- Mas SOLER: el 1850 la filla és pubilla i es casarà amb Valentí Sol i Bertran. No sabem si els SOL eren propietaris de cap mas.
- Mas SERRA: a principis del s XIX, l'hereu es casa amb Maria Parai i Garolera de Sta. Mª de Corcó, que aportava els masos Parai, Garolera, Simon i Simon Xic, la qual era filla d'un altre casament hereu/pubilla (149).

d/ Transferències per deutes: els traspassos a altres grups socials gairebé sempre es feien per problemes de deutes. Amb tota certesa podem documentar-ne tres casos:

- Mas TORRACABOTA: el 1851 propietat de Jaume Torracabota. Passarà per deutes a finals del s. XIX a mans dels Soler-Freixau de Cabrianes (150).
- Mas PUIGMARTÍ: passà a ésser propietat del Mas de l'Angla per un procés d'endeutament (151).
- Mas SALADICH: el 1850 estava venut a carta de gràcia a Josep Coll, pagès de Granera (el 1741 el pagès es deia Josep Saladich) (152).

e/ Processos d'ennobliment o adquirits per nobles: Ho detectem per la inclusió del "de" en els cognoms dels propietaris:

- Mas SOLÀ: propietat el 1850 de D. Juan BARO i de SOLA.
- MAS PAHISSA: és de D. Vicente de PLANELL.

La concentració de masos i el processos d'endeutament eren lents, però continuats i implicaven l'enfortiment d'alguns pagesos o el control de la terra per grups aliens a la comunitat pagesa. El caràcter de llarg termini del procés impedeix moltes vegades de copsar-lo però l'exemple de Calders, mostra perfectament aquesta tendència (quadre 3.89).

QUADRE 3. 89

Evolució dels propietaris de masos i les masoveries a CALDERS (1741-1851)

	1741	%	1851	%
Nº de masos	41	--	44	
Propietaris de masos	36	87,7	35	79,5
Propietaris de fora	8	--,	9	
Propietaris de CALDERS	28		26	
Propietaris que es diuen com el Mas.	27(*) [32]	65,9	19	43,2
Masovers	12	29,3	16	36,4

* Si comptem els casos en que el canvi de propietari era immediatament anterior al 1741, els propietaris que es diuen com el Mas, arribarien a 32.

Per^a nosaltres l'aspecte clau està en els propietaris que es diuen com el mas, que sol ésser sinònim en el s. XVIII de propietari útil. Quan el pagès deixa el mas, aquest es continuava dient com es deia el pagès. Fixem-nos que a Calders passa de 32 (el 78 % dels masos) a 19 (el 43,2 %). En 13, s'havia produït alguna alteració de les assenyalades.

3.5.2 La rabassa morta en el s. XVIII.

Els amillaraments del segle XIX, permeten fer un estudi molt detallat del volum de terres cedides a rabassa i l'estructura de l'explotació que se'n deriva. Ho farem en els apartats següents. Els cadastres del s. XVIII, en canvi, no aporten cap notícia i és impossible fer una comparació. A partir de referències aïllades podem estudiar la seva expansió:

a/ El contracte de rabassa més antic que coneixem al Bages és de 1660 (153): un establiment que Jaume Abadal, pagès, amo del Mas Abadal d'Avinyó, feia a Joan Alegre, de 2 Q. de terra amb l'obligació de pagar el quart de fruits i plantar vinya. Però interessa fixar-nos amb les afrontacions:

- Est peça de terra establerta a Valentí MIRABILLES
- Migdia Id. a Pedro PONS
- Oest Id. a Joanni PUIGBO
- Tramuntana Id. a Iacobo ALSINA

Amb aquestes afrontacions l'establiment no era pas aïllat, sinó que formava part d'un conjunt més ampli.

b/ Un altre contracte de rabassa de 1696 del Mas Torracabota de Calders. L'exemple és idèntic a l'anterior. L'amo del Mas estableix "durante primia rabassia" a Joan Carner, pagès de Calders, 1,5 Q. de terra erma i les afrontacions generalitzaven el fenomen:

- Est - Jacint Carner de Calders, establerta per ell - l'amo del mas i plantada de vinya.
- Migdia - Id. a Josep Vila, pagès de Calders.
- Oest - Camí a Artés.
- Tramuntana - Peça de terra establerta a Pere Ponsa, pagès de Calders.

I un pacte a la rabassa que insinua la generalització del fenomen: "durant la present concessió hajau de donar pas y passatge als demes que tindran terres de pertinencies de dit Mas a plantar" (154).

A dos pobles diferents el mateix fenomen i idèntic mecanisme: establiments a rabassa per plantar vinya per part d'un mas que parcel.la l'erm i el bosc

entre diferents rabassers en extensions petites. En el s. XVIII i XIX es generalitzà aquesta pràctica.

c/ L'inventari de Manuel Calcina el 1734; ciutadà honrat de Barna, recull la propietat de 112,2Q de vinya cedides a rabassa morta; 102,3Q a la cinquena part de fruits i 9,9Q al quart, repartides entre 37 rabassaires que equival a una mitjana de 3,03Q per rabassaire (155).

d/ Els cadastres malgrat no aporten informació sobre les rabasses, algunes vegades, malauradament no molt abundants, descriuen la fragmentació d'un mas que, pel que s'ha anat veient, malgrat no s'expliciti el tipus d'establiment, suposem que eren a rabassa:

-Mas Monrós, Calders 1741: "Viñas nuevamente hechas". Afecta a 12 persones, totes d'Artés menys una de Sallent, que van plantar 28Q 10q de vinya a 2,4Q de vinya per rabassaire.

-el mateix pot deduir-se del Mas Pahissa, també de Calders el 1741 quan se'ns diu "Tierratenientes de la Pahissa" i apareixen 11 persones, totes amb terres plantades de vinya (0,82Q de mitjana).

-el Mas Bosc de Calders, propietat ja el 1741 de la Comunitat de Moià, apareix repartit entre 29 propietaris i la comunitat. Els 29 controlen 42,35Q que equivalen a 1,46Q per propietari. 20 d'ells tenien bosc i roques, 7 secà i 2 hort. Es tractava d'establiments de bosc recents per plantar vinya?

-Mas Llucià de Sallent a 1747 es concreta "repartida por parceros". En total són 19 parcers que exploten 73Q (64,35Q de vinya i 8,65 de secà) que suposen 3,84Q per parcer.

e/Un exemple més precís és la còrrua de contractes a rabassa firmats per Pau Verdaguer, pagès d'Avinyó, propietari del Mas Posa. Els contractes es firmaren entre el 24 de maig i l'1 de juny de 1770 i són establiments de peces de terres ermes del Mas Posa per plantar-hi vinya. De 18 rabassaires, un se'l qualifica de pagès, un altre de fuster, un altre de ferrer, i la resta de jornalers. Les parcel·les oscil·laven entre 2,5Q la més petita a 4,95Q la més gran. La mitjana per cadascú és de 3,31Q (156).

f/ Podem recórrer a alguns dels testimonis del XVIII quan l'expansió de vinya era ja una realitat:

"La causa de destrucción lastimosa de los montes que se experimenta en este corregimiento, se atribuye al exceso de plantación de viñas, asegurando que en el término de su capital apenas ay un palmo de tierra

que no este cultivado y ocupado de viñas".

"Desde Calders a Calaf y desde Monistrol de Montserrat hasta Balsarenny que hai seis leguas de distancia, son todas montañas cultivadas de viñas(157).

"Su principal cosecha es de vino por las muchas viñas que pueblan los montes"(158).

L'enquesta de Zamora informa també del tipus de possessió de la terra: "Los terrenos estan divididos entre los vecinos de los pueblos de este partido, que unos lo poseen como propietarios y otros por emfiteusi y muy pocos por arriendo(...) Regularmente en el contrato de emfiteusis o establecimiento a raiz muerta se les impone la prestación de la quarta parte de sus frutos en especie" (159).

g/ El capbreu de Navarcles de 1779-1781 (160), explicita les parcel·les cedides a rabassa i en fa la història com totes les altres propietats. Malgrat que l'extensió del terme és petita i per tant, els establiments a rabassa no són abundants, podem elaborar una petita cronologia (Quadre 3.90):

QUADRE 3. 90
Cronologia dels establiments a rabassa a NAVARCLES

ANYS	RABASSA	%
Abans de 1700	6	8,2
1701-1710	7	9,6
1711-1720	16	21,9
1721-1730	14	19,2
1731-1740	4	5,5
1741-1750	3	4,1
1751-1760	3	4,1
1761-1770	5	6,8
1771-1780	1	1,4
No consten	14	19,2
TOTAL	73	

La cessió de parcel·les a rabassa es produí a Navarcles abans de 1730, data en què s'havien establert el 58,6% de les rabasses. Però no podem deduir que fos el període d'expansió. El terme municipal tan petit va fer potser que en aquesta data estés pràcticament saturat i els petits propietaris iniciessin l'expansió en els municipis de les rodalies.

Tots els exemples tenen com a objectiu mostrar, malgrat les escasses dades sobre el tema, com l'expansió de la rabassa es va produir en el

s. XVIII i en alguns indrets va començar abans. Però s'ha pogut ressaltar indirectament que són els propietaris de masos els que estableixen a rabassa morta en forma de petites parcel·les i amb l'obligació de plantar vinya. Els amillaraments del XIX permetran quantificar aquestes qüestions.

3.5.3. La rabassa morta en el s. XIX

Les estructures de l'explotació dels pobles que abans hem estudiat la de la propietat, inclouran solament la rabassa morta. És l'únic que especifiquen els amillaraments. Arrendament i masoveria quedaran exclosos. L'estudi es pot realitzar quantitativament i detectar variacions en l'accés a la terra perquè era el contracte més estès.

A/ Artés

L'amillarament detalla després de la terra en propietat si es conreen terres a rabassa, l'extensió de cada parcel·la i qui és el pagès propietari. A partir d'aquí es poden estudiar els trets de l'accés a la terra via rabassa morta.

El quadre 3,91 recull les parcel·les a rabassa, la seva extensió, els conreus i la relació amb el total d'Artés. Fixem-nos amb els totals:

-Les terres conreades a rabassa suposen el 40,6% de les terres del terme d'Artés. A rabassa es conrea el 10,4% del cereal de secà, el 60,1% de la vinya del terme i el 25,1% d'altres conreus -especialment erm, el qual juga un paper de guaret de vinya. Destaca que una bona part de la vinya del municipi està conreada a rabassa.

-Hi havia el 1872, 448 parcel·les a rabassa. De l'àrea plantada a rabassa, el cereal de secà suposa el 2,5% i la vinya el 71,1% i la resta era erm amb el seu caràcter complementari. La rabassa estava vinculada al conreu de vinya.

-L'extensió normal de les parcel·les oscil·la entre el 2 i 8Q que signifiquen el 70,8% del totals. Per dessota d'aquesta freqüència n'hi ha poques (més de 8Q el 13% i menys de 2 el 16,3%).

-Tingui l'extensió que tingui la parcel·la, la vinya sempre és el conreu predominant. S'aparta de la tònica global el grup més petit de 0 a 2Q que incrementa considerablement el cereal (per raons de funció de subsistència, o plantacions recents encara no a ple rendiment)

i els de més de 16Q que augmenten l'erm fins el 35,1% (potser no cal intensificar tant el conreu).

-La mitjana de les parcel·les és de 4,96Q i la mitjana del grup de més de 16 és 19,76Q, és a dir, que no s'allunya molt del mínim definit pel grup.

Analitzades les parcel·les de les que cada rabassaire podia tenir més d'una, el quadre 3.92 mostra les terres a rabassa que explotava cada rabassaire:

-Les 448 parcel·les del quadre anterior són explotades per 295 rabassaires.

-La distribució per grups d'explotació dona el nombre màxim (el 36,9%) al grup de 4 a 8Q. Aquest grup es complementa amb l'anterior i el posterior, amb el 21,4%.

-Les rabasses no consoliden grans explotacions de vinya, sinó més aviat, petits explotadors per dessota del límit marcat de la petita propietat (16,5Q). Si es té en compte que les rabasses pagaven el quart, aquest límit havia d'ésser superior (prop de les 22Q).

-La mitjana global és de 7,53Q, prou significatiu per corroborar que els explotadors no arribin al mínim necessari per^a la subsistència.

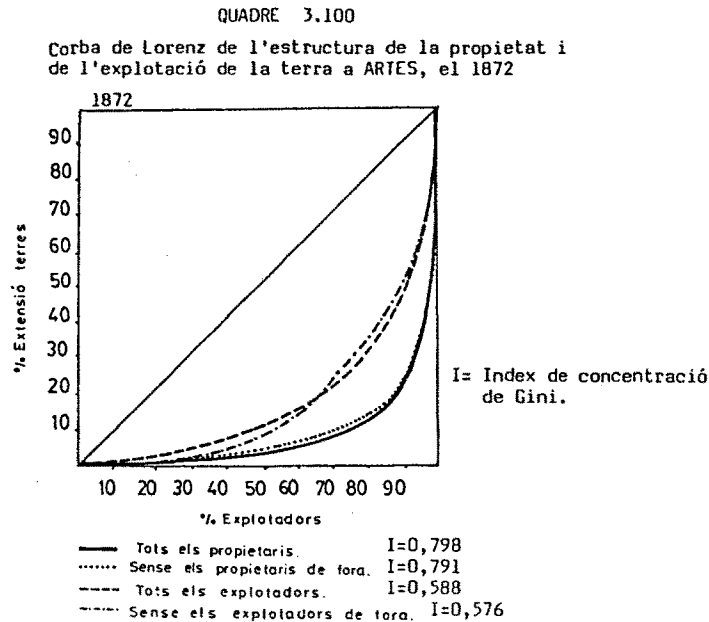
En el quadre 3.93 es mostra les parcel·les a rabassa que conrea cada rabassaire: el 63,1% tenen una parcel·la i el 24,4%, dues. Tenir-ne més, no era pas habitual. El quadre 3.94 relaciona propietaris d'Artés amb els explotadors per conreus. Interessa fixar-se sobretot, en el creixement d'uns sobre els altres: la vinya creix un 103% i l'erm un 85%. Els altres ho fan a escala molt menor.

És a dir, l'explotació a rabassa fa augmentar el nombre d'explotadors de vinya i erm sobretot. Els altres conreus, si es posseïen ho eren en propietat. En les mitjanes del quadre es copsa el mateix: els únics conreus realment redistribuïts són la vinya i l'erm.

L'Estructura de l'explotació a Artés

En els quadres que segueixen (3.95, 3.96, 3.98, 3.99), la metodologia plantejada ha estat la següent: les terres a rabassa han estat afegides a qui les explotava juntament amb les que tenia a propietat i restades al propietari del mas, del qui sols considerem les terres no cedides a rabassa. Amb els mateixos grups que per l'estructura de la propietat ens aproximem -caldrà introduir la masoveria- a l'estructura de l'explotació.

La rabassa redueix considerablement la polarització que existia entre petits i grans propietaris. L'índex de concentració de Gini ho mostra clarament. (Quadre 3.100)

El grup de MPE es redueix del 76,9% al 60,7% i controlen més terres de 7,5% a 16,8%. Igualment passa amb els petits explotadors i amb els mitjans. Per altra banda, els grans propietaris redueixen la superfície explotada la qual l'han cedida a rabassa als petits propietaris. S'ha establert una relació d'explotació.

Però cal fer una observació per nosaltres trascendental: la distribució de terres per explotar que fan paulatinament els amos dels masos, consolida el grup de petits explotadors (fins a 16,5Q) que equivalen en total al 80,9% del total i d'aquests la immensa majoria continuen essent MPE (el 60,7%). La petita explotació que en resulta de captar terres a rabassa serà encara insuficient per subsistir la unitat camperola. Caldrà recórrer a ingressos complementaris (agrícoles o industrials).

És evident que, per altra banda, un grup d'explotadors (el 13,7%) es consoliden en l'explotació mitjana. El que alguns no aconseguirien via propietat, ho aconseguixen via explotació.

El quadre 3.96 mostra la distribució per conreus. Preferim estudiar aquesta quan els explotadors forans no hi siguin comptats.

El quadre 3.97 destria els explotadors forans dels del poble. Té més

importància aquí que amb la propietat perquè els propietaris d'altres pobles si a alguna cosa podran accedir és a una parcel·la de rabassa establerta pel mas. Calders, Navarres, Avinyó i Sallent s'emporten la palma d'aquesta situació. El mateix problema es planteja a l'inversa: els individus d'Artés accedirien a més terres a fora i, per tant, l'estructura de l'explotació estaria per dessota de la realitat.

Un altre problema són els masos de forasters: estarien conreats per masovers que desconeixem. Apareixen com a propietat forana (dos de Manresa, dos de Moià i un de Vic).

Mentre el 21,3% eren terres de propietat de forans les explotades per gent de fora signifiquen el 13,2%. S'entén: els habitants del poble conreaven a rabassa moltes terres dels masos forans.

El Quadre 3.98 mostra l'estructura de l'explotació sense els forasters: s'ha reduït de 410 a 334 i millora lleugerament la situació de la MP i petita explotació, sense que la conclusió apuntada més amunt canviï en absolut. Els explotadors forans tenen tan sols alguna parcel·la que si s'elimina revalora els grups indicats. Fins i tot es nota lleugerament amb l'índex de Gini que passa a 0,5755.

El Quadre 3.99 analitza els conreus dels explotadors d'Artés sense els forans.

-el monocultiu vitícola (a Artés implica la vinya i l'erm) és totalment desenvolupat en els grups fins a 33Q. Ocupa el 89,4%, 90,3% i 86,5% dels conreus del grup i tenen vinya el 80,2% dels explotadors del grup més petit i el 100% de tots els altres.

-l'hort i el cereal de secà juguen un paper de complementarietat en l'explotació pagesa per aconseguir la subsistència. Es posseeixen en propietat com ja s'ha indicat. La importància d'aquest policultiu, afegint-hi una petita extensió d'olivera augmenta proporcionalment a la quantitat de terres.

-els de més de 66, els masos, no canvien del que observàvem en l'estructura de la propietat i controlen el bosc i l'erm del municipi. damunt del qual es realitza l'expansió a rabassa. El cereal és una quin-tana que produeix pel mas i la vinya -en menor quantitat- és la que conrea el mas directament (23Q de mitjana).

Com a conclusió provisional a comprovar en els altres pobles, el monocultiu vitícola estava en estreta relació amb el contracte de rabassa morta; aquest s'establia entre els petits propietaris -amb una

quantitat de terres mínimes- i els propietaris de masos, sense que aquest accés permetés canviar d'estatus social en relació amb la terra.

B/ Calders

Utilitzem la mateixa metodologia d'Artés. El quadre 3.101 analitza les parcel·les cedides a rabassa i la seva extensió. El 27,2% de les terres del terme estan conreades sota contracte de rabassa morta, encara que menys a Artés. El 67,5% de la vinya del terme municipal es conrea així i solament el 25,6% del cereal de secà ja de per sí mínim. L'erm no apareix a Calders citat com a guaret de vinya i, per això resulten uns percentatges baixos.

Les parcel·les a rabassa són 811, moltes més que a Artés (448 parcel·les) i com es veu en el quadre l'extensió més freqüent es troba entre 2 i 4Q amb el 41,4%, segueix després el grup de 4 a 8Q i després de 0 a 2Q. Per damunt de les 8Q pràcticament no es troben parcel·les cedides a rabassa.

El 89% de les terres plantades a rabassa era vinya i el cereal de secà ocupa el 10,7%. Per grups es mantenen aquestes proporcions però destaca que, precisament en les parcel·les més petites és en les que el cereal de secà té certa importància (el 34,9%) fenomen ja detectat a Artés.

La mitjana de les parcel·les és de 3,82Q.

En el quadre 3.102 no tenim en compte les parcel·les sinó l'extensió que controla cada rabassaire. La mitjana s'ha elevat a 6,72Q i les freqüències més elevades es troben entre les 2 i 16Q (86,8%), encara que el punt màxim es troba en el grup mitjà. Per conreus continua predominant la vinya, però si les parcel·les més petites coincidien amb l'àrea de cereal més elevada, a nivell d'extensió global per rabassaire, el fenomen és al revés i els que més terres tenen poden destinar una àrea superior al cereal, aspecte que no coincideix pas a Artés.

Si estudiem les parcel·les a rabassa per rabassaire (quadre 3.103), el 80,4% en tenen una o dues. Com a Artés tenir-ne tres era poc habitual.

Si es comparen propietaris i explotadors (Quadre 3.104), nòtem més exagerat encara, que l'augment del nombre d'explotadors (un 61%), provoca única i exclusivament un augment brutal (237%) dels explotadors vitícoles.

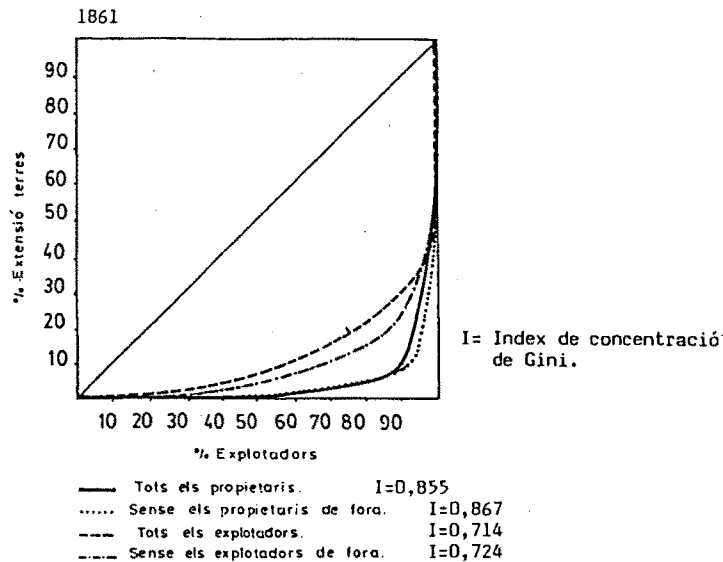
La rabassa és la via per accedir a la vinya exclusivament; en els altres conreus, la columna del creixement no es detecta moviment. El contracte actua també de redistribuidor de les vinyes. La mitjana de vinya per propietari era de 26,2Q; per explotador es reduirà a 7,77Q.

L'estructura de l'explotació a Calders

La rabassa redistribueix la terra per explotar-la. El Quadre 3.105 mostra com la MPE és la dominant (64,2%) i controla el 12,8% de terres; segueix la PE amb el 23,4% d'explotadors i el 13,8% de terres. En canvi, els grans propietaris són el 4,6% i controlen el 62,3%.

La polarització existeix encara que l'índex de concentració de Gini disminueix (Quadre 3.110).

QUADRE 3.110
Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat i de l'explotació de la terra a CALDERS, el 1861.

El que es copsa per Artés és vàlid aquí: la rabassa redistribueix la terra però els explotadors continuen dins del grup dels petits (87,6%). Per altra banda, es consolida una explotació mitjana (6,1% d'explotadors).

Si exceptuem alguns casos, l'amillament de Calders no indica d'on és l'explotador. Per l'extensió del terme municipal sabem que eren molt importants els explotadors dels pobles veïns (Artés/Navarcles) sobretot a l'àrea de masos de Viladecavalls. El criteri utilitzat per destriar-los ha estat el següent:

-S'ha considerat de Calders aquell que hi tenia casa pròpia.

-La resta eren els forans; però hem considerat de Navarcles o Artés, els que, explotant una parcel·la d'un mas proper a Navarcles o Artés, el seu cognom era present a Navarcles o Artés. Els dubtosos els hem considerat desconeguts, però forans.

Aquest mètode planteja problemes d'exactitud encara que permet copsar la tendència.

Els de Navarcles (Quadre 3.107) són els més. El terme era petit i conreaven terres de les masies de les rodalies: dels 158, 145 tenen vinya (la rabassa condiciona el conreu) i la presència d'altres conreus (cereal, bosc, hort) és degut a què hi ha barrejats també els propietaris.

Segueix Artés (66 explotadors) amb les mateixes característiques. Els explotadors de terres de Barcelona i Moià, amaguen, perquè la font no dona els masovers, la seva condició de propietaris forans.

Les rabasses dels pobles veïns fa disminuir considerablement el nombre d'explotadors del poble que es redueixen de 586 a 266, menys de la meitat (Quadre 3.108). Aquesta reducció es realitza com ja era previsible en el grup de MPE. Els forans tenien alguna parcel·la i apareixen dins d'aquest grup, distorsionant l'estructura de l'explotació. La polarització es redueix més encara, però destaca la pèrdua de pes del grup de 0 a 8,25Q (sols el 44%) i l'augment del de 8,25 a 16,5 (que passa de 23,4 a 35,7%). La rabassa tendeix a consolidar la petita explotació; malgrat l'avenç d'aquest darrer grup, el 79,7% dels explotadors continuen essent petits. És el més rellevant, junt amb una mitjana d'explotació que sembla consolidar-se. A l'altra punta de l'estructura de la gran explotació, equival als masos que controlaven encara la majoria de terres del terme.

El Quadre 3.109 estudia els grups d'explotadors per conreus sense els forans. El Quadre 3.106 ho feia amb ells.

En el grup de MPE, el conreu que més extensió ocupa del grup és la vinya (69,1%) i l'exploten el 76,1% dels explotadors. És en canvi, el cereal de secà el que més explotadors té (96,6%, encara que l'extensió sigui la segona, 21,1%). Caldria plantejar-se si aquests explotadors més petits no són els que completen l'explotació fora del terme de Calders. Malgrat això el monocultiu vitícola és majoritari.

Aquest augmenta en els altres grups. El 100% de la resta d'explotadors conreen vinya i els percentatges dins de cada grup es situa per damunt del 75%. El cereal de secà és l'altre conreu explotat per tots

però en extensions molt més petites i amb menys pes dins del grup. La petita explotació i la mitjana responen al model de monocultiu exclusiu de vinya.

A partir de 33Q les coses canvien. Els masos, l'erm i el bosc comencen a augmentar notablement (53,5% i 75,3% entre els dos grups). El cereal de secà i la vinya es redueixen a les àrees que necessita el mas i que pot conrear. Les reserves per futures rompudes estan a les seves mans.

En el Quadre 3.106, amb tots els explotadors sols s'hi detecta una diferència: el percentatge de vinya en els grups inferiors és molt més elevat. Els rabassaires foranys exploten a Calders sols una parcel·la de vinya, que en acumular-la incrementa el grup. Quan s'exclouen els foranys la distorsió queda eliminada.

C/ Castelladral.

L'estudi de Castelladral presenta alguns inconvenients en relació amb el mètode emprat en els altres pobles. Hem assenyalat el tipus de poblament basat en les masoveries dels grans masos. Tant aquests masovers com camperols de parròquies veïnes utilitzaran el contracte de rabassa per^a accedir a terres que els hi complementin l'explotació. Però el criteri emprat de "propietaris de casa-residents al poble" no és vàlid perquè la casa no es té en propietat i en cap moment es sap si l'explotador és o no masover.

Les parcel·les cedides a rabassa són 344 que signifiquen el 8,2% del total del terme (Quadre 3.111), molt allunyat dels altres pobles del Pla. És el primer tret: la rabassa havia avançat poc en aquesta zona. Ara bé, el 74,7% de les vinyes de Castelladral són conreades sota aquest contracte i només el 6,2% del cereal de secà. La vinya va lligada també al contracte de rabassa.

L'extensió de les parcel·les més freqüent és la de 4 a 8Q (el 36,9%), seguida del grup de 2 a 4Q (el 32%) i el de 0 a 2Q (20,6%). Les parcel·les establertes oscil·laven aquí també de 2 a 8Q. Per damunt sols n'apareixen dues que arriben a una mitjana de 52,65Q, gens habitual i podria ser que es tractés de dues masoveries amb clàusules de rabassa que a més, presenten els trets d'un mas (34,2% de cereal secà, 6,1% de vinya i 59,8% d'altres conreus).

A part d'aquest cas, en la resta de terres plantades a rabassa i independentment de l'extensió, la vinya ocupa de 94% en amunt i la resta, cereal de secà. De nou rabassa/monocultiu vitícola són interdependents.

Les 344 parcel·les són conreades per 264 rabassaires (Quadre 3.112) i l'extensió més freqüent controlada per cada un d'ells és de 4 a 8Q (el 33,3%). Segueixen després els grups inferiors. Han augmentat els rabassaires que tenen més terres, però majoritàriament es troben per dessota de les 8Q. La mitjana global és de 6,17Q per explotador.

La vinya és igualment el conreu exclusiu de les rabasses, sols disminuït en el grup de més de 16Q, per les raons ja adduïdes anteriorment i que, en augmentar els explotadors del grup, queden clarament matisades.

El Quadre 3.113 mostra com la majoria (el 79,9%) dels rabassaires de Castelladral tenen només una parcel·la a rabassa. A partir de tres, el percentatge és insignificant (2,6%). Cal atribuir el fenomen o bé a la precarietat del desenvolupament del sistema a rabassa en aquesta àrea o bé que l'accés via masoveries suposava necessitar menys terres a rabassa.

El Quadre 3.114 que mostra els propietaris i explotadors de cada conreu posa de manifest l'augment considerable d'explotadors respecte a propietaris (331 sobre 93) i en canvi, que aquest creixement sols s'ha registrat a la vinya (han crescut els explotadors un 349,3%) davant l'estancament de tots els altres conreus. La rabassa, també a Castelladral, redistribueix vinya exclusivament amb els petits propietaris (la mitjana de vinya per propietari era de 28,7Q i ara passa a 6,4Q per explotador).

L'estructura de l'explotació a Castelladral

Com que no es dona la informació d'on són els explotadors i amb el poblament en masoveries, no podem destriar els que són del poble i els forans, sols podem fer un estudi a partir de les dades totals.

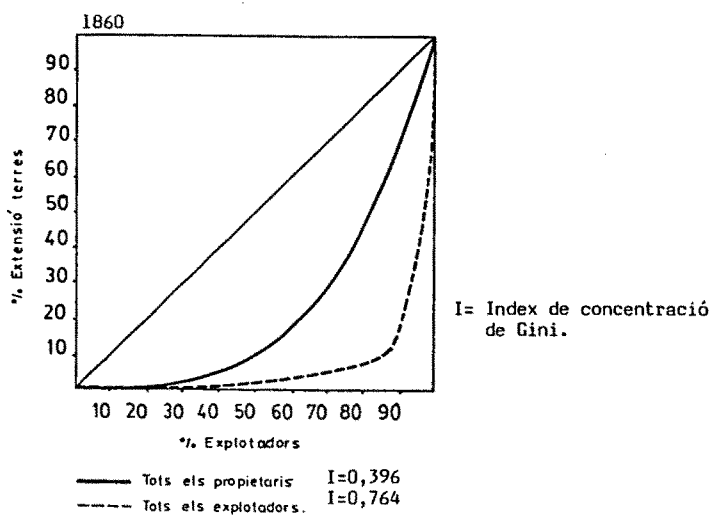
Curiosament l'índex de concentració de Gini de Castelladral evoluciona d'una forma un xic estranya (Quadre 3.117).

Ha augmentat la concentració? No. Ha augmentat la desigualtat. El 1860 l'estructura de la propietat estava formada sobretot per grans propietaris i per això, l'índex aporta una idea d'igualtat; amb l'explotació afloren els petits explotadors que en l'estructura de la propietat estaven camuflats en les masoveries dels grans masos. L'estructura

QUADRE 3.117

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat i de l'explotació de la terra a CASTELLADRAL, el 1860

de l'explotació s'acosta més a la realitat i mostra la desigualtat que també existia a Castelladràl.

L'estructura de l'explotació que en resulta és lògica: fins a 16,5Q els grups s'han reforçat (76,1% del total) però les terres controlades no arriben al nivell dels pobles del Pla (6,6%). Per altra banda, l'explotació mitjana és molt feble i, en canvi, la gran propietat -els masos- controlen encara el 89,7% del total del terme.

Malgrat les modificacions que caldria introduir en aquesta estructura (a partir de saber qui són els forans i les terres que es conreen a masoveria), Castelladràl estava a un nivell diferent respecte al Pla: menys rabasses, explotació mitjana més dèbil i control de la major part de la terra pels masos que havien començat més tard a cedir terres a rabassa.

El quadre 3.116 mostra que, per conreus i grups, no varia excessivament d'altres indrets. Fins a 33Q la vinya és el conreu exclusiu, amb percentatges del 94%, 84,1% i 82,7%. En canvi, la complementarietat dels cereals i l'hort és molt inferior: s'hi accedia via masoveria poc extensa dels grans masos.

Per altra banda, en els grups de + de 33Q. El bosc/erm/roques suposa

el 72,3 % i el 89,7 % de les terres dels grups. El cereal de secà, la vinya i alguna vegada l'olivera ocupaven extensions mínimes -les necessàries per a la subsistència del mas-. La seva expansió no consistia en augmentar l'àrea de conreu, sinó en cedir el bosc a rabassa a d'altres explotadors.

Aquí cal deixar l'anàlisi de Castelladral. Les dades no permeten anar més enllà.

D/ Navarcles

Malgrat que el cadastre de 1816 permet estudiar també les terres cedides a rabassa, les peculiaritats de Navarcles -terme municipal molt petit i moltes terres a rabassa en la rodalia- fa que no hi hagi variacions destacades de 1816 a 1860 i per homogeneïtat amb els altres pobles treballarem sols aquest darrer any.

El Quadre 3.118 mostra com a Navarcles sols hi ha 66 parcel·les a rabassa, les quals signifiquen que el 26,1 % del terme està conreat sota aquest contracte, el 44,9 % de la vinya i el 7,3 del cereal de secà. El percentatge de vinya és baix comparat amb Calders o Artés, però s'explica perquè s'exploten les vinyes en masos de les rodalies d'altres termes municipals.

La dimensió de les rabasses arriba al màxim en el grup de 2 a 4 Q. seguit però de molta prop del de 4 a 8 Q. No s'allunya pas gaire dels altres pobles. No hi ha cap de més de 16 Q.

De les parcel·les a rabassa, el predomini de la vinya arriba al 85 %, seguint el cereal de secà en tots els grups.

Si estudiem el fenomen des de l'òptica dels rabassaires a Navarcles 66 parcel·les són conreades per 61 rabassaires, pràcticament una parcel·la per rabassaire (quadre 3.120), Com s'observa en el quadre 3.119 es consolida el grup de 2 a 8 Q. i queden força per dessota el altres grups. Per grups la vinya manté la seva hegemonia si bé el cereal de secà té tendència a augmentar en els grups més grans.

El pas de propietaris a explotadors (quadre 3.121), és mínim (de 249 a 259). Són els petits propietaris del poble que poden conrear terres a rabassa. Així mentre la diferència entre uns i altres era de 10, la vinya tenia una diferència de 31 i l'erm actuant com a complement, de 12.

El cereal de secà era posseït a propietat pel 84,3 % i la vinya pel 29,3 %. En la columna dels explotadors, el cereal de secà s'ha reduït lleugerament

(81,5 %) i la vinya s'ha incrementat (42,9 %). La rabassa augmenta els explotadors de vinya, però el nivell a Navarcles d'individus amb vinya és baix. I és que la vinya es posseïda en els termes dels voltants (quadre 3.124).

QUADRE 3. 124

Terres que exploten (a rabassa i a propietat) els habitants de NAVARCLES a ST.FRUITÓS(1872) i a : CALDERS(1860).

CONREU	ST. FRUITÓS				CALDERS			
	EXPLO.	%	EXT	%	EXPLO.	%	Ext.	%
SECA	85	50,3	157,9	16,5	47	29,8	56	6
VINYA	162	95,9	626,2	65,3	145	91,8	799,5	85,4
REGADIU	4	2,4	1,6	0,2	---	---	---	---
ERM	126	74,6	151,8	15,8	7	4,4	26,7	2,9
OLIVERES	2	1,2	1,3	0,1	1	0,6	1,3	0,1
HORT	---	---	---	---	27	17,1	4,6	0,5
BOSC	1	0,6	20,-	2,1	3	1,9	47,6	5,1
ROQUES	---	---	---	---	---	---	---	---
TOTAL	169		958,8	100,-	158		935,7	100,-

Tant a Calders com a St. Fruitós els navarclins conreaven tanta terra com en el seu propi municipi, però aquí era sobretot vinya (a St. Fruitós el 81,1 % comptant vinya/erm i a Calders, el 85,4 %) i gairebé tots els explotadors en tenien (el 95,9 % a St. Fruitós i el 91,8 % a Calders). Caldria estudiar Talamanca i Rocafort des d'aquesta òptica. La vinya a rabassa no estava dins del terme de Navarcles sinó en els pobles de les rodalies immediates.

-L'estructura de l'explotació a Navarcles.

Aquestes consideracions fetes fins ara treuen valor evident a tota estructura de l'explotació ja que no és possible incorporar aquestes terres conreades fora del terme. Els amillaraments donen únicament un cognom la qual cosa converteix en impossible la tasca d'identificació i de realització d'una única estructura de l'explotació. Per això i sols a nivell indicatiu aportem l'estudi del que permet l'amillarament. Els forasters són sols 14 i amb mínims canvis. Hem preferit no repetir pràcticament els quadres.

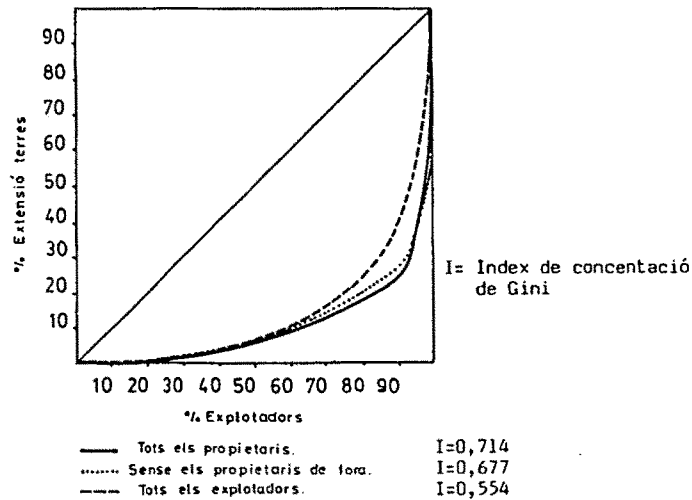
A Navarcles, la rabassa té també un efecte redistribuidor damunt la terra. Els petits explotadors són el 87,6 % i controlen el 35,3 %, xifra realment elevada. Els grans, en canvi, amb masos no molt extensos han reduït el seu pes al mínim (de 45,2 % a 20,3 %).

L'índex de Gini recull aquest fenomen a la perfecció (quadre 3.125).

Amb la rabassa l'estructura esdevé més igualitària quant a l'accés a la terra, però la majoria dels explotadors són dels grups més petits. S'ha permès consolidar la petita explotació.

QUADRE 3.125

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat i de l'explotació de la terra, a NAVARCLES, el 1860.

L'anàlisi per conreus dels grups posen de manifest el que hem dit per altres pobles amb les matisacions a fer a Navarcles: la vinya és el conreu majoritari fins a 33 Q., però menys que a d'altres indrets, a la vora del poble els navarclins hi tenen l'horta i el cereal de secà en petites parcel·les. Les vinyes eren fora.

Aquesta qüestió es confirma quan sols el 37 % dels MPE tenen vinya i en canvi, la majoria cereal de secà i hort. L'accés es realitzava fora.

La gran propietat ve representada per un únic mas i el bosc/erm ocupa una extensió notable (67,2 %), però era l'únic bosc del municipi. La roturació més intensa s'havia fet a les zones immediates al poble.

E/ Rajadell

A Rajadell les parcel·les a rabassa són 356 i ocupen el 14,3 % de les terres del terme, un percentatge superior al de Castelladral però inferior al del Pla. El 79,7 % de la vinya del municipi es conreava amb aquest contracte i sols el 4,5 % del cereal i el 0,7 % d'altres conreus. La rabassa era per conrear vinya i en les àrees de l'Alt Bages, s'aconsegueixen els nivells de conreu de vinya via rabassa més elevats (quadre 3.126).

Les parcel·les més freqüents a Rajadell són les de 4 a 8 Q. (el 34,8 %), segueixen després les de 2 a 4 Q. (el 25,6 %). El tercer grup és el de 8 a

16 Q. (18,5 %). La mitjana de les parcel·les a rabassa és més alta que d'altres pobles (5,65 Q) sols superada a Rocafort (5,76 Q). Però cal destacar que si exceptuem ll parcel·les, totes són per dessota dels límits de la petita explotació.

La vinya és el conreu exclusiu de les rabasses, amb una mitja del 94,1 %, el cereal 1,9 % i d'altres, el 4 %.

En el quadre 3.127, calculem les terres conreades per rabassaire. Les 356 parcel·les són conreades per 266 rabassaires. L'extensió més freqüent es troba entre les 4 i 16 Q. (54,9 %), seguint després els grups inferiors de 2 a 4 Q. (20,7 %). A Rajadell els rabassaires tenen més terres a rabassa però continuen sense sobrepassar el nombre de les 16 Q.

El 75,6 % de rabassaires tenen però una sola parcel·la (quadre 3.128). Amb els que tenen dues s'arriba ja al 91,8 %. Més de dues és poc freqüent.

Comparem ara propietaris i explotadors (quadre 3.129). Els 101 propietaris es converteixen en 302 explotadors; pràcticament es tripliquen. Doncs bé, si amb el nombre de propietaris el que més tenen és hort i cereal de seca (63,4 % i 57,4 %), a nivell d'explotació creix de manera desorbitant la vinya (7,33 %), el 97 % en conreen. Els altres conreus, si exceptuem l'olivera que es multiplica per 3,3 es mantenen igual i davallen davant l'empenta de la vinya. És la rabassa la que fa possible l'accés a la vinya. Però en haver-hi rabassaires de fora enfonsen els percentatges d'altres conreus.

L'estructura de l'explotació a Rajadell.

Els fenòmens copsats a d'altres llocs es repeteixen a Rajadell (quadre 3.130). El contracte de rabassa actua de redistribuidor de terres. La MPE és el grup majoritari 58,9 % però no controlen gaire terra (4,7 %). Ha augmentat també la petita explotació (24,5 %) i el seu control de terres (6,1 %). A l'altra banda, els masos continuen controlant la major part de terres (85,3 %).

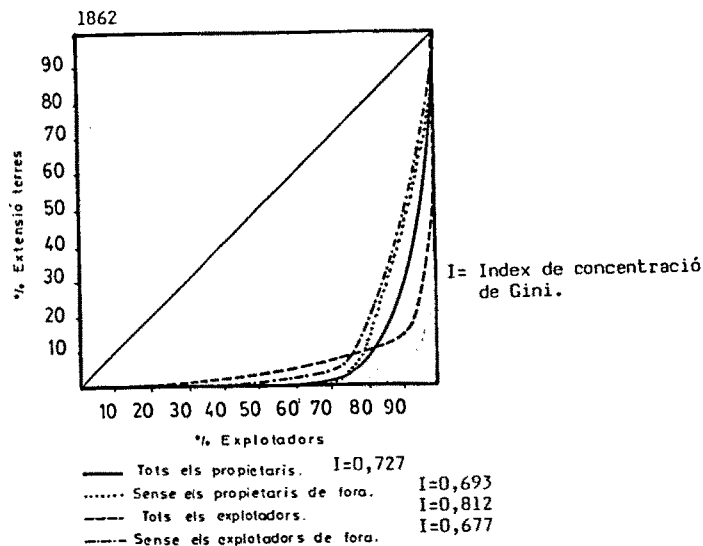
Aquesta redistribució la copsen els índex de concentració de Gini (quadre 3.135).

Però no el modifiquen substancialment. La redistribució consolida únicament la petita explotació i en la seva franja més petita.

La propietat forana tenia però molt de pes a Rajadell. L'amillament no ho especifica i hem utilitzat el mètode ja explicat de les explotacions que tenen casa a considerar-les del poble i la resta com a foranes. En el quadre 3.132, a part de 4 masos amb propietaris a Manresa i 1 amb propietari

QUADRE 3.135

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat i de l'explotació de la terra, a RAJADELL, el 1862

a Barcelona, la resta són petites explotacions vitícoles. Dels 216 "Desconegut", 212 tenen vinya (98,1 %). En estar prop de Manresa és possible que la majoria fossin d'aquella Ciutat. Els explotadors de Rajadell pròpiament dits van quedar reduïts a 80.

El quadre 3.133, analitza l'estructura de l'explotació sense els forans. Queda en realitat molt debilitada: el grup de 8,25 a 16,5 Q és el majoritari (31,3 %) seguit de la MPE (25 %) però les terres que exploten són mínimes comparades amb les grans extensions de la gran propietat. No es pot parlar que en el municipi, malgrat haver-se iniciat la creació del poble, s'hagués consolidat plenament l'estructura típica del Bages: la petita explotació era molt feble i, en realitat, els masos cedien terres però no sols als habitants de Rajadell sinó als de fora. La petita explotació residia en un altre lloc.

Si realitzem l'anàlisi per conreus i per grups (quadre 3.134), copsem com la vinya és el conreu majoritari fins a 33 Q. (de 80,3 a 90,5 %) i és conreat per gairebé tots els explotadors. Entre hort i cereal de secà es complementa l'accés a la terra amb una importància cada vegada més gran de l'olivera. Els masos, en canvi, redueixen el pes de la vinya al 3,6 %, la vinya que pot conrear l'explotació així com el cereal, una parcel·la d'olivera i la resta erm i bosc per on estendré's la rabassa (88,7 %). Però la vinya que conreen els rabassaires era terra dels masos.

Una ullada al quadre de tots els explotadors de Rajadell per conreus (quadre 3.131) es destaca més encara el pes de la vinya, però es degut als explo-

tadors forans que el seu hort i la petita extensió de secà la tenien en un altre poble, per això els explotadors d'hort i cereal queden allunyats de la vinya.

I/ Rocafort

El 32 % del terme de Rocafort era conreat a rabassa morta (quadre 3.136), amb un total de 322 parcel·les. La influència de Manresa i Navarces havien contribuït a aquest alt percentatge de terres a rabassa. El 80,7 % de la vinya del terme era conreada sota aquest contracte i el 14,1 % del cereal de secà.

La vinya ocupava de l'àrea conreada a rabassa el 95,25 %. De nou la relació rabassa/vinya establerta clarament.

L'extensió més freqüent és la de 4 a 8 Q. amb el 47,8 % del total. Segueixen després les de 2 a 4 Q., amb el 23,3 %. El mateix fenomen que a d'altres llocs. La vinya segons els grups d'extensió, oscil·la entre 92,6 % i 98,2 %, excepte les parcel·les més petites en les quals el cereal de secà arriba al 15,2 %.

Les 322 parcel·les són explotades per 184 rabassaires. L'extensió més freqüent és la de 4 a 8 Q (35,3 %), però li segueix el grup de 8 a 16 Q. (30,4 %). I més de 16 Q. arriba al 17,4 % amb una mitjana de 22,99 Q. per explotador. La majoria d'explotadors, però, estan dins del grups de petits explotadors.

La rabassa a Rocafort consolidava la petita explotació com en els altres pobles. Destaca potser una mitjana per explotació a rabassa lleugerament més alta que en els altres casos estudiats.

El 57,1 % tenen sols una parcel·la, el 23,4 % en tenen dues i el 13 % en tenen tres. la resta (12 explotadors) en tenen més de tres (quadre 3.138), però són excepcionals. La mitjana més elevada de terres per rabassaire, es nota també en aquests percentatges.

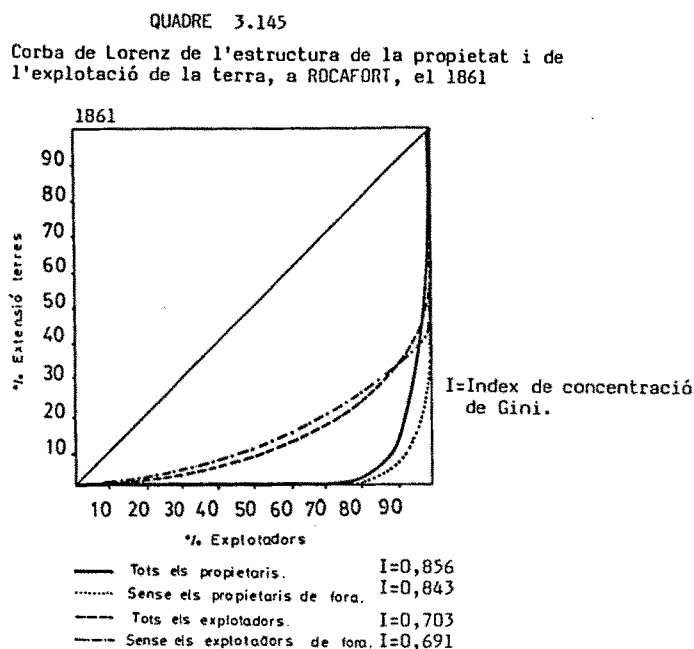
Els 118 propietaris de l'estructura de la propietat s'han convertit en 221 explotadors (un augment d'un 87 %) (quadre 3.139). Si estudiem l'evolució per conreus per propietari i per explotador, la vinya ha multiplicat per sis mentre que la resta s'ha mantingut: si el 28,8 % dels propietaris tenien vinya, amb la rabassa en tenen el 92,3 %. La rabassa ha redistribuït entre els petits propietaris la vinya: els propietaris (masos inclosos) tenien una mitjana de 64,28 Q. de vinya, mentre que la mitjana per explotació era de 10,71 Q.

L'estructura de l'explotació a Rocafort.

Els quadres de Rocafort no desmenteixen pas la tendència general que hem anat observant: el contracte de rabassa redistribueix les terres sense que això impliqui la desaparició de la polarització. Els petits explotadors i edés mitjans han augmentat, però la MPE continua essent el grup majoritari (el 51,1 %) (quadre 3.140).

L'alt percentatge de terres cedides a rabassa incideix en la reducció de terres dels grans propietaris fins el 64,5 % del total.

L'índex de Gini ho copsa (quadre 3.145).

Amb la rabassa s'ha reduït la concentració, però és encara elevada.

Amb el mètode de considerar forançs els que no tenen casa, els explotadors de Rocafort han quedat reduïts a 120. De la resta sols sabem que 4 són de Navarcles, 4 de Mura i 1 de Moià, els altres desconeguts. Cal ressaltar que, excepte quatre, tots tenen vinya (quadre 3.142).

L'estructura de l'explotació sense els forançs permet eliminar tots aquells de fora que tenien alguna parcel·la i distorsionaven, per tant, l'estructura (quadre 3.143). De 102 propietaris hem passat a 120 explotadors, però si els propietaris es concentraven la majoria en el grup de MPP, la rabassa té un efecte evident redistribuidor: consolida la petita explotació i deixa apuntar una mitjana. La petita explotació (fins a 16,5 Q) són el 64,2 % i controlen el 12,9 %.

Si analitzem els conreus que explota cada grup sense els forans (quadre 3.144) s'observa que la vinya significava del 80 al 90 % dels grups fins a 33 Q. Seguia després com a complement alguna parcel·la de cereal de secà i algun altre conreu, més extenses segons els grups eren més grans. Es el que hem destacat a d'altres llocs.

A l'altra banda els masos amb una presència notable de bosc/erm (77 % en el grup de + de 66 Q.) que redueix el cereal de secà i la vinya a la mínima expressió.

Si incorporem al quadre els forans (quadre 3.141) el percentatge de vinya en els grups de - de 33 Q. es dispara i deixa enrera tots els altres conreus. Els explotadors de fora tenen el cereal o l'hort complementari en un altre terme municipal i distorsionen l'estructura de l'explotació.

G/ Manresa

L'amillament de Manresa que hem utilitzat no permet elaborar cap estructura de l'explotació. Les parcel·les cedides a rabassa no apareixen amb els explotadors, sinó amb cada propietari i davant la impossibilitat d'identificar-los un per un -sols tenim un cognom- no hem pogut elaborar l'estructura de l'explotació perquè desconeixem les rabasses que té cada rabassaire.

Però si s'hagués pogut fer, tampoc reflectiria la realitat de Manresa, perquè el contracte dominant en el regadiu era l'arrendament en diner i d'aquest l'amillament no en diu pas res. Així doncs sobre Manresa sols hem elaborat el quadre 3.146 que mostra la importància de la rabassa a la Ciutat.

Tenim registrades 293 parcel·les que equivalen al 9,8 % del terme municipal, xifra baixa respecte a la resta de pobles del Pla. Sols el 20 % de la vinya estava conreada a rabassa morta, la resta ho estava de manera directa. Aquest baix percentatge va lligat a la parcel·lació i fragmentació de la propietat de la terra al voltant de la Ciutat.

Les rabasses estan dedicades íntegrament a la vinya (el 99,4 % del total de terres cedides a rabassa) . sigui quina sigui l'extensió de les parcel·les.

L'extensió més freqüent és la de 0 a 2 Q. (40,3 %) i segueix el grup de 2 a 4 Q. amb el 31,1 %. La mitjana per parcel·la és la més baixa de tots els pobles estudiats (3,52 Q.) A Manresa és on detectem les parcel·les més petites, degut probablement a la pressió urbana.

De Manresa no podem dir res més sobre aquest tema.

3.5.4 Masos i rabasses.

Fins ara, hem fet dues afirmacions que no hem comprovat: a/ que les rabasses eren terres dels masos i b/ una estructura determinada de conreus del mas: cereal de secà per les seves necessitats, vinya fins allà on podia la família pagesa del mas, bosc/erm i terres cedides a rabassa. En aquest apartat volem demostrar aquests fenòmens i les seves variacions. Per això hem escollit el cas d'Artés el 1872 perquè és un poble del vinyar del Pla plenament evolucionat en les estructures de la propietat.

El quadre 3.147 recull tots els propietaris que tenen alguna parcel·la a rabassa morta. Sota l'epígraf de conreu directe hi trobem les terres conreades directament dividides, per detectar-ne el pes, en cereal, vinya i altres. Sota l'epígraf de conreu a rabassa hi trobem el nombre de parcel·les cedides, el total de terres i els conreus conreats a rabassa. Finalment un total calcula l'extensió total del propietari.

Dels 33 propietaris que tenen rabasses, n'hi ha 7 que tenen menys de 33 Q. Un d'ells sabem segur que li continua el mas a l'altra banda del límit del terme municipal. En queden sis que tenen 9 parcel·les a rabassa (2 %). En aquests sis trobem dues situacions diferents:

-Tres gairebé no tenen terres en propietat però tenen una peça cedida a rabassa (afecta a 4 parcel·les -0,89 %). Poden ésser originades per compra/venda de parts de fruits que poden convertir a un pagès rabassaire en rabassaire d'un altre petit pagès.

-Els altres tres tenen terres en propietat -dos per damunt de 16,5 Q.- i cedir a rabassa alguna parcel·la podia formar part d'una estratègia de l'explotació.

Però tenen un pes mínim. La resta de parcel·les foren cedides pels masos a rabassa. Dins d'aquesta cessió hi ha moltes situacions diferents. Des del que sols ha cedit una parcel·la al que ha cedit gairebé tot el mas. Amb algunes excepcions, sembla establir-se una feble relació entre mas més gran/més rabasses, mas més petit/menys rabasses:

<u>Masos més grans</u>	<u>Total Q.</u>	<u>A rabassa Q.</u>	<u>%</u>
Mas Salabernada	351,-	277,6	79,1
Ant. Rocafort	330,3	6,9	2,1
Mas Paloma	310,-	260,7	84,1
Mas Torras	281,5	156,4	55,6
Mas Riusec	267,9	117,3	43,8

QUADRE 3. 147

Propietaris amb terres cedides a rabassa morta en el municipi d'ARTÉS, l'any 1972

PROPIETARI	CONREU DIRECTE								CEDIDES A RABASSA MORTA								TOTAL A.F.	
	TOTAL	%	CEREAL	%	VINYA	%	ALTRES	%	RAB.	TOTAL	%	CEREAL	%	VINYA	%	ALTRES		%
Josep BLANCH ILLA	0,7	46,7	0,4	57,1	0,1	14,3	0,2	28,6	1	0,8	53,3	0,2	13,3	0,4	26,7	0,2	13,3	1,5
Francesc BERENGUER MAS CANET	18,-	80,2	3,5	19,2	12,5	68,7	2,-	11,1	2	4,5	19,8	---	---	4,3	95,6	0,2	4,4	22,7
Antoni CANIVELL	---	---	---	---	---	---	---	---	1	1,8	100	1,-	55,6	0,5	27,8	0,3	16,6	1,8
MAS SOBREVALS	27,3	35,4	4,5	16,5	19,1	70,-	3,7	13,9	10	49,9	64,6	---	---	42,-	84,2	7,9	15,8	77,2
MAS RIBATALLADA	98,7	65,5	16,2	16,4	26,2	26,2	56,3	57,-	7	52,1	34,6	0,1	0,2	43,9	84,3	8,1	15,5	150,8
Llorenç DANIS MAS	30,6	89,2	2,6	8,5	14,1	46,-	13,9	45,4	2	3,7	10,8	---	---	2,6	70,3	1,1	29,7	34,3
MAS PUJOL	142,6	74,3	24,3	17,-	24,-	16,8	94,3	66,2	10	49,4	25,7	---	---	39,7	80,4	9,7	19,6	192,-
Antoni GILI	45,5	29,4	3,1	6,8	4,5	9,9	37,9	83,3	21	109,1	70,6	---	---	76,3	69,9	32,8	30,1	154,6
MAS RIUSEC	150,6	56,2	32,8	21,8	8,4	5,6	109,4	72,6	25	117,3	43,8	3,3	2,8	67,9	57,9	46,1	39,3	267,9
MAS MALLA	93,1	49,9	36,-	38,7	13,4	14,4	43,7	46,9	25	93,6	50,1	---	---	59,3	63,4	34,3	36,6	186,7
MAS TORRAS	125,1	44,4	30,-	24,-	5,5	4,4	89,6	71,6	20	156,4	55,6	---	---	96,1	61,5	60,3	38,5	281,5
Josep MAS i FONT	22,5	92,2	1,5	6,7	12,9	57,3	8,1	36,-	1	1,9	7,8	---	---	1,6	84,2	0,3	15,8	24,4
Joan OLIVERES PADROS	4,1	36,-	0,7	17,1	2,8	68,3	0,6	14,8	2	7,3	64,-	---	---	6,-	82,2	1,3	17,8	11,4
MAS CASANOVES	90,8	90,2	47,-	51,8	6,5	7,2	37,3	41,-	1	9,9	9,8	---	---	6,6	66,7	3,3	33,3	100,7
MAS PUJOL	109,8	50,8	1,9	1,7	18,-	16,4	89,9	81,9	25	106,4	49,2	---	---	72,1	67,8	34,3	32,2	216,2
Ramon REGUANT	160,9	84,7	14,4	9,-	20,-	12,4	126,5	78,6	6	29,1	15,3	0,8	2,8	13,-	44,7	15,3	52,6	190,-
Antoni ROCAFORT	323,4	97,9	31,-	9,6	120,-	17,1	172,4	53,3	3	6,9	2,1	---	---	5,9	85,5	1,-	14,5	330,3
MAS SALARRUTLLANA	26,8	23,9	5	18,7	3,6	13,4	18,2	67,9	25	85,2	76,1	7,8	9,2	65,6	77,-	11,8	13,8	112,-
MAS SALABERNADA	73,4	20,7	6	8,2	1,-	1,4	66,4	90,4	58	281,1	79,3	---	---	187,6	66,7	93,5	33,8	354,5
MAS SOLDEVILA	104,6	80,2	8,8	8,4	37,2	35,6	58,6	56,-	5	25,8	19,8	---	---	20,8	80,6	5,-	19,4	130,4
Jaume TORRACABOTA	27,8	35,4	6,5	23,4	3,-	10,8	18,3	65,8	15	51,4	64,9	2,9	5,6	35,4	68,9	13,1	25,5	79,2
MAS VILA del SOLER	97,9	39,7	23,5	24,-	12,-	12,3	62,4	63,7	27	148,5	60,3	4,8	3,2	114,6	77,2	29,1	19,6	246,4
MAS VILARMAU	140,4	90,7	14,-	10,-	10,-	7,1	116,4	82,9	5	14,4	9,3	7,5	52,-	4,-	27,8	2,9	20,4	154,8
Joan VILAVENDRELL	50,5	76,2	4,-	7,9	7,3	14,5	39,2	77,6	2	15,8	23,8	---	---	15,6	98,7	0,2	1,5	66,3
PLARROMANI	---	---	---	---	---	---	---	---	2	9,2	100,-	---	---	7,9	85,9	1,3	14,1	9,2
PROPIETARIS DE FORA D'ARTÉS AMB RABASSAIRES																		
MAS BERTRAN (VIC)	32,7	18,-	11,5	35,2	7,5	22,9	13,7	41,9	24	149,1	82,-	---	---	112,6	75,5	36,5	24,5	181,8
MAS PONSÀ (MOIÀ)	99,4	50,4	18,-	18,1	21,-	21,1	60,4	60,8	23	97,8	49,6	8,3	8,5	64,9	66,4	24,6	25,1	197,2
Francesc VINTRO (NAVARCLES)	24,2	20,3	---	---	---	---	24,2	100,-	22	95,1	79,7	---	---	61,1	64,3	34,-	35,7	119,3
MAS TÀPIES (CALDERS)	0,9	3,7	---	---	---	---	0,9	100,-	6	23,5	96,3	---	---	16,-	68,1	7,5	31,9	24,4
MAS ST. HILARI (MANRESA)	193,6	83,4	16,4	8,9	56	28,9	121,2	62,6	8	38,5	16,6	---	---	32,3	83,9	6,2	16,1	232,1
MAS PALOMA (MOIÀ)	49,3	15,8	6,8	13,8	7,-	14,2	35,5	72,-	34	262,1	84,2	4,-	1,5	230,4	87,9	27,7	10,6	311,4
Sebastià VINTRO (SALLENT)	2,-	2,4	---	---	---	---	2,-	100,-	17	80,1	97,6	14,6	18,2	45,8	57,2	19,7	24,6	82,1

<u>Masos més petits</u>	<u>Total Q.</u>	<u>A rabassa Q.</u>	<u>%</u>
Mas Canet	63,-	43,7	69,4
Joan Vilavendrell	66,3	15,8	23,8
Jaume Torracabota	64,9	51,4	79,2
Mas Sobrevals	77,2	49,9	64,6
Mas Casanoves	100,7	9,9	9,8

L'extensió no és l'únic determinant del volum de terres cedides a rabassa. Hi influeixen altres elements: llunyania del poble, qualitat de terra, capacitat del mas d'emmagatzemar el vi, dificultats econòmiques del mas etc. Malgrat però aquestes situacions diferents, el 48,2 % de les terres dels masos estaven conreades a rabassa i 18 sobre 27 estan per damunt d'aquesta mitjana.

Sense comptar els de -de 33 Q., resulta una mitjana de 16,04 parcel·les cedides per propietari, la qual és superada sols per 13 propietaris. La gradació del número de rabasses i l'extensió és la següent:

	<u>Parcel·les a rabassa</u>	<u>Extensió Q.</u>
Mas Salabernada	58	277,6
Mas Paloma	34	260,7
Mas Vila del Soler	27	147,5
Mas Salarrutllana	25	84,2
Mas Riusec	25	117,3
Mas Malla	25	93,6
Mas Pujol	25	106,4
	219 (50,6 %)	

Set propietaris tenen el 50,6 % de les parcel·les cedides a rabassa. Dins dels masos aquesta cessió no es pas igual: uns propietaris en tindran més extensió i d'altres menys.

No cal assenyalar -és obvi en el quadre- que aquestes terres cedides a rabassa són dedicades exclusivament a vinya. En el cas d'Artés, l'erm com a guaret ho complementa.

Passem a observar les terres conreades directament:

a/ El cereal de secà no és més o menys extens segons l'extensió del mas, sinó segons les necessitats d'aquest. La màxima extensió la trobem en el Mas Casanoves (47 Q.), però els següents ronden les 30 Q. Podríem dir que les quintanes dels masos oscil·len entre les 10 Q. -ni ha de més petites- i les 35 Q. Cal matissar que alguns propietaris forans no tindran cap mena d'interès pel cereal.

b/ La vinya del mas es prefereix cedir-la a rabassa i, per tant no ocupa extensions molt grans (entre 5 i 20 Q.). Era l'àrea que podia assumir conrear directament la mà d'obra del mas. Tot i així, alguns propietaris de mas optaren per l'explotació directa de la vinya i no cedir-la -o cedir-la menys

a rabassa-:

	<u>Vinya directa Q.</u>	<u>Vinya a rabassa Q.</u>
Antoni Rocafort	120,-	5,9
Joan Torrent i Fuster	56,-	32,3
Mas Soldevila	37,2	20,8

El fenomen és minoritari però interessant. L'opció del conreu directe podia influir en la millora de la qualitat del vi, però aquests propietaris s'aprofitaven de l'estructura de l'explotació originada per la resta de masos que proporcionaven mà d'obra perquè la terra cedida a rabassa no era suficient.

c/ La columna d'altres conreus es refereix sobretot a erm/bosc: el bosc/erm era la clau de l'expansió de la vinya però tenia un límit a partir del qual es posava en perill la reproducció del mas en esgotar la llenya, adobs i pastures.

El 33 % de les terres dels masos encara eren bosc/erm però alguns Masos (Mas Canet, 3,9 Q.; Sobrevals, 3,7 Q.; Salarrutllana, 18,9 Q.), havien exhaurit les terres per augmentar les plantacions. D'altres, en canvi, encara tenien extensions notables per continuar establint.

Aquest apartat ha mostrat que, si bé els masos són els que estableixen terres a rabassa perquè eren els que controlaven l'erm/bosc per poder-ho fer, dins d'ells es produeix una gran heterogeneïtat. Dels que en tenen establertes moltes, als que en tenen poques, des dels que han exhaurit el bosc als que encara els en queda. Cedir més o menys terres estava en funció d'una estratègia global del mas. Les necessitats econòmiques del mas podien empènyer a establir més a rabassa, però calia no trencar l'equilibri intern del mas, perquè aleshores podia significar la caiguda del propi mas. L'establiment a rabassa, no s'ha d'estudiar només des de l'òptica dels rabassaires, sinó també dels establiments.

3.5.5 Conclusió

L'accés a la terra per explotar-la tenia al Bages tres mecanismes fonamentals: la masoveria, la rabassa morta i l'arrendament en diner en el regadiu de Manresa. Al llarg del procés històric i per diferents vies, augmentaren progressivament el nombre de masoveries i de retruc, disminuïren els pagesos de mas i augmentava la penetració de capital urbà. Les fonts no permeten

captar aquest procés sinó indirectament.

La rabassa, en canvi, s'estengué al llarg del s. XVIII de manera constant i progressiva. Els amillaraments de 1860 constitueixen un excel·lent punt d'arribada pel seu estudi. La terra conreada a rabassa oscil·la entre el 8 % de Castelladral -el lloc menys desenvolupat- al 40,6 % d'Artés. Les parcel·les establertes oscil·len entre les 2 i 8 Q. més freqüentment i quan es calcula l'extensió per rabassaire no puja gaire més amunt. Es solen explotar entre una i dues parcel·les a rabassa. L'extensió mai supera els límits de la petita explotació.

La rabassa és per plantar vinya, així són vinyes del 80 al 90 % de les terres plantades sota aquest contracte i, també, la major part de vinya dels municipis estudiats -del 60 % al 80 %- són plantacions a rabassa (161). El monocultiu vitícola que presenta aquesta comarca està organitzat pel contracte de rabassa morta.

En comparar propietaris de cada conreu i explotadors de cada conreu, és el conreu de vinya el que creix de manera molt notable, mentre que els altres s'estanquen. Senzillament es degut a que els propietaris accedeixen a explotar la vinya amb aquest contracte i no a cap altre conreu.

Si a l'estructura de la propietat detectàvem una polarització brutal entre la petita propietat -que accedia a un hort i una parcel·la de secà- i la gran propietat que coincidia amb els masos, el contracte de rabassa morta permetrà accedir a més terra a canvi de desenvolupar per aquest fet, la relació d'explotació fonamental de l'estructura agrària bagenca. Els propietaris de mas establiren a rabassa per plantar vinya i d'aquí s'originà el monocultiu. El bosc fou romput pels petits propietaris. Però l'estructura de l'explotació que en resultà -tant amb forasters com sense- era significativa: l'accés via rabassa significava la consolidació de la petita explotació (sobretot la MPE). Cal destacar des d'ara la insuficiència estructural de terres que patirà la petita explotació. Sense aquesta insuficiència no es poden entendre els processos d'endeutament a que estarà sotmesa, la maximització de la producció, el treball tèxtil per part de la mà d'obra femenina i infantil de la unitat familiar etc... A partir d'aquesta insuficiència estructural s'expliquen altres relacions d'explotació que es desenvoluparan al camp bagenc.

Apareix també amb feblesa un grup de mitjans explotadors que cal considerar i a l'altre extrem continuen els masos que controlen la major part de terra i, per tant, el sentit i orientació de l'accés a la terra per part d'al-

tres grups socials. Però tampoc hem de mitificar els masos, dins d'ells -i ho hem vist amb detall en el cas d'Artés- hi ha situacions molt diverses que no depenen exclusivament de l'extensió i propietat de la terra. Hi ha "històries" de masos diferents que condicionen processos diferents que poden conduir a l'enlairament o l'enfonsament del propi mas.

Aquesta estructura de la propietat que genera la necessitat d'una estructura de l'explotació no sembla pas única del vinyar bagenc: Pierre Goujon troba per la zona del Saona-Loire una estructura de la propietat igualment desigual i l'accés a la terra es resol mitjançant el contracte de "vigneronage" (162). A la Côte d'Or, Robert Laurent, arriba a conclusions similars i l'accés a l'explotació de la terra es resol mitjançant el contracte de "mi-fruits" (163). En ambdós casos una via de sortida serà l'endeutament com ho serà al Bages, però això correspon a un altre capítol.

3.6 LA FORMACIÓ D'UNA ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT: L'EXEMPLE DE NAVARCLES.

Hem vist fins ara l'evolució de l'estructura de la propietat i l'estructura de l'explotació a partir de cadastres i amillaments. En aquest apartat volem aproximar-nos a la manera com aquesta estructura es formà al llarg del temps. Utilitzarem, per això, el capbreu que realitzà el Monestir de St. Benet de Bages, els anys 1779-1781 a Navarcles.

3.6.1 Una base històrica de masos.

Capbreus i fogatges otorguen a Navarcles a principis del s. XVI uns habitants que es poden relacionar amb els masos del terme:

-Capbreu de 1505 (164).

Joan SCAYOLA	Mas Prat
Valentí SOLER	Hereu Mas Soler
Valentí GRANER	Mas Graner
Joan CURA	Hereu del Mas Cura
Joan SERRA	Mas Puigonofre
Joan SERRA	Mas de la Sala
Bernard AGUILAR, (alies Puget)	Mas Puget/Mas Maurell
Rafael BERTRAN	Mas Bertran

-El 1515, el fogatge realitzat cita els següents (165).

Pere BERTRAN
Lo Mas AGUILAR
Joan SERRA
Valentí SOLER
Benet ESCAYOLA
Valentí GRANER
Valentí CARRERA
Solervicens
Valentí CURA
Bartomeu OLIVERES

Els cognoms són gairebé idèntics si n'exceptuem tres: el 1505 apareix un Joan Serra, possessor del Mas de la Sala, totalment desconegut (fins i tot el topònim del mas) i en canvi hi falta el Mas Solervicens que apareix el 1515. El fogatge cita més noms que el capbreu: Valentí Carrera, Bartomeu Oliveres i el Mas Solervicens.

Interessa remarcar, a part de la coincidència de dues fonts diferents en el nombre de focs de Navarcles, que els noms coincideixen amb els propietaris de masos sobre els quals es constituirà l'estructura de la propietat en el segle XVIII. Val a dir, i ho assenyalàvem més amunt, que aquesta repartició de terres en masos era el resultat de la superació de la crisi de l'Edat Mitjana, de la qual sols es mantingueren quatre topònims: Solervicens, Bertran, Graner i Cura (166). La nova repartició del terreny entre els masos que quedaren i els nous propietaris que vingueren a ocupar els masos buits produí alguna fragmentació dels masos rònecs deshabitats i l'estructura de la propietat que resultà a Navarcles era d'uns masos amb terres aglevades i amb parcel·les escampades, conseqüència del repartiment d'alguns masos rònecs (167).

El terme de Navarcles quedava dividit a principis del s. XVI, doncs, en els següents masos:

ESCAYOLA	-	Mas Prat
BERTRAN	-	Mas Bertran
SOLER (*)	-	Mas Soler
SOLERVICENS	-	Mas Solervicens part Mas de La Torra
SERRA	-	Mas Rocafort Mas Puigonofre meitat Mas Curta / Mas Martí
CURA	-	Mas Cura Mas Roca
GRANER	-	Mas Graner
AGUILAR	-	Mas Puget Mas Maurell Mas de la Torra

(*) El Mas Soler no apareix en cap moment a la documentació posterior. El Capbreu de 1596, nomena "Nicolau Torruella, pagès alias Soler" i, tenint en compte, que si que trobarem un Mas Torruella que no apareix en aquest llistat, suposem que el Mas Soler es convertirà a mitjan s. XVI en Mas Torruella.

No podem utilitzar el fogatge de 1553 perquè barreja amb Navarcles els termes de St. Benet de Bages i Vallldelshorts i és difícil distingir els que són d'un lloc i d'un altre (168).

Abans d'entrar en el s. XVII tenim un altre capbreu, el 1596, de Navarcles (169). El contrast amb el de 1505 és notable: hi ha 31 declaracions de les quals 4 són de fora del terme. Els habitants ja no són sols els masos sinó que el poble ha crescut. No hem d'estudiar les terres que posseïa cadascú en el capbreu, però cal suposar que el masos haurien de vendre o establir o llogar per tal que nous habitants poguessin subsistir. Mitjançant aquest capbreu ens assebeitem que al Mas Serra hi ha hagut pubilla, na Magdalena, que s'ha casat amb Jaume Pahissa, provinent segurament del Mas Pahissa de Monistrol de Calders. El topònim Serra aconseguirà subsistir no sols en el topònim, sinó en el cognom dels fills de la família que des d'aquests moments s'anomenaran Serra i Pahissa.

El capbreu de 1687 de Navarcles deixa entreveure que ha continuat l'augment de persones en el poble: les declaracions s'eleva a 72. Un estudi de les possessions de cadascú permetria clarificar a quin tipus de terra accedeix cada declarant, però aquest estudi restaper fer. Malgrat això però, destaca que dos masos desapareixen, el Mas Cura i el Mas Graner. No se sap els motius, encara que s'assisteix a un procés de venda successiva que arriba a la total liquidació d'aquests masos.

1. El Mas Graner: a principis del s XVII és propietat de Jaume Otzet que era casat amb Marianna Graner, segurament pubilla. Joan Solervicenç, pagès de Navarcles, compra, el 1664, a Narcís Pahissa, com a hereu dels béns de Marianna Otzet, les Quintanes del Mas Graner (170). Amb els canvis de cognom continuats insinua un conflicte familiar del que desconeixem els motius i les causes del desenllaç: les terres del Mas Graner foren venudes a parcel·les més o menys grans al llarg del XVII i el mas va desaparèixer. A partir del capbreu de 1779-1781 de Navarcles i gràcies a l'historial de cada declaració, es poden delimitar les parcel·les en què es fragmentà aquest mas i els censos que pagaven al senyor directe (Quadre 3.148).

D'aquestes parcel·les i cases de 1687 originades a partir de la fragmentació del Mas Graner, es detecten tres línies d'evolució: a/ la construcció de cases al voltant del mas principal (C/ Otzet - el nom del succeïdor dels Graner- i Plaça Major, possiblement l'era del mas), la qual cosa succeïa també en els altres masos; b/ la parcel·lació de les terres de secà entre els propietaris dels altres masos (el Mas Aguilar, 4Q; el Mas Solervicenç, 13Q i el Mas Serra, 10Q); i c/ el Mas Graner posseïa una porció

QUADRE 3.148

Parcel·lació del MAS GRANER de Navarcles, el 1687, segons el capbreu de 1779-1781

CASES	CARRER		CENS
Josep Fargues, sastre	Otzet		3s.
Valentí Soler, pagès	Otzet		5s. (reducció de joves)
Francesc Solervicens, pag.	Plaça Major		5s.
Joan Martí, pagès	Plaça Major		2s.6d.
Joan Caselles, pagès	Plaça Major		1d.

PARCEL·LES DE TERRA	SITUACIÓ	EXTENSIÓ	CENS
Antoni Aguilar, pagès	Timoner	4q.	10s.
Josep Solervicens, pagès	Graner/Boada/Coromina	13q.	-
Josep Serra, pagès	Costallobeta	10q.	7s.

HORTS	SITUACIÓ	EXTENSIÓ	CENS
Joan Bertran, (*)	Timoner	2q.	5s.
Valentí Bertran, pagès	Timoner	9q.	4q. ordi espeltós
Jaume Aguilar, pagès	Timoner	4q.	-
Josep Tragant, pagès	Timoner	6q.	-
Isidre Comelles, pagès	Timoner	3q.	-
Francesc Graner, pagès	Timoner	1q.	-
Josep Oristrell, pagès	Timoner	5q.	-

(*) No consta la professió.

de regadiu important denominada el Timoner que es fragmentà en horts entre persones que en principi no tenien res a veure amb els masos (sols el Mas Bertran n'adquireix 9q).

De la desaparició d'aquest mas destaca l'enfortiment de la resta de masos i l'aparició d'un segment de propietaris amb casa i hort propi.

A la partida del Timoner, quan es realitzà el capbreu, els horts havien augmentat: 18 front els 7 que el 1687 segurament pertanyien al mas. La resta eren una conseqüència de la continuïtat en la fragmentació de l'horta al llarg del XVIII (171).

2. El Mas Cura: En el capbreu de 1687 de Navarcles s'indica els censos que Valentí Cura, pagès de Navarcles havia de pagar pel Mas Cura (44 sous, 2 gallines, 3q d'ordi, 2q de forment i un pollastre), però a continuació s'indica que en el Consell de Navarcles es repartiren els censos dels masos entre diversos posseïdors (172). El 1779-1780, el Mas Cura com a unitat havia desaparegut i sols s'indica les peces de terres que havien estat del mas.

Hi ha una situació diferent al Mas Graner. No sembla que hi hagi hagut conflicte hereditari; el cognom Cura, que ja apareixia al capbreu de 1338, manté la continuïtat. Què va provocar la venda successiva de parcel·les del mas? Possiblement hi havia un procés d'endeutament que desconeixem,

però aleshores, ¿per què s'optà per vendre parcel·les i no per la venda del mas sencer? Durant el XVIII no coneixem exemples de masos que es parcel·lin per un procés d'endeutament. Normalment el deute va creixent fins a provocar el traspàs íntegre del mas.

Tal vegada una pressió per l'adquisició de terres dels nous pobladors va conduir a aquesta opció. Caldria resseguir més a fons, en els protocols notarials, aquest exemple. El resultat final, fou l'esmicolament del mas. Segons el capbreu de 1779-1780 les parcel·les que es declaren del Mas Cura i adquirides abans del capbreu de 1867 són les recollides en el Quadre 3.149.

Aquest quadre es resumeix de la següent manera:

	Parcel·les	Exten. Total	Mitjana
Parcel·les de secà	35	80,5Q	2,30Q
Parcel·les d'hort	8	2,75Q	0,34Q
No consta	3	---	---
Parcel·les de mesura desconeguda.	2		

A diferència del Mas Graner, la venda de les parcel·les en cap moment no es féu amb l'objectiu de construir cases, allunyat com era de l'aglomeració de masos que donaria lloc al poble. Les 48 parcel·les de cereal, vinya i una mica de regadiu es repartiren entre 29 propietaris que dona una idea de la fragmentació del mas en petits lots.

Igual que en el Mas Graner, entre els compradors trobem els propietaris de masos: el Mas Aguilar 5,5Q, el de Solervicenç 11Q, en Valentí Bertran, 3Q i en Josep Serra (la parcel·la que englobava el mas i donava coherència a l'explotació, si bé no consta l'extensió). Però al costat hi ha 25 propietaris més, entre els quals trobem ja alguns propietaris mitjans de Navarques a finals del XVII. Aquest propietaris són capaços de comprar terres i s'aprofiten de la descomposició del mas (Valentí Mas i Tarrés, Jaume Graner, Francesc Tàpias, Valentí Mas, Isidre Comellas, Ciprià Manganell, Joan Cura, Valentí Fontcuberta, Joan Tarrés i Oristrell). Més endavant estudiarem la formació d'aquest grup social.

3. Analitzada la desaparició de dos masos, entre els compradors s'han trobat els propietaris dels altres masos, excepte el Mas Torroella i el Mas Escaiola. Sabem que aquest darrer al llarg del XVII adquireix el Mas Roca que era agregat al Mas Cura de 6Q i pagava 5q 3p de civada i ls 3d de censos per Nadal (173). L'únic que no s'engrandí fou el Torroella, sembla que a finals de segle inicià un procés de fragmentació que acabaria en la seva desaparició en ple s. XIX (174).

QUADRE 3.149

Parcel·lació del MAS CURA de Navarries, el 1687, sgons el cèpneu de 1779-1781

COMPRADOR	SITUACIO	EXTENSIO	CENS
-Antoni Aguilar i Ubach, pagès	Pla del Cós Puigrodó	3Q. 6q. 2Q.	---
-Josep Solervicens, pagès	Pla del Cós La Soleia El Verger	4Q. 5Q. 2Q.	---
-Valentí Bertran, pagès	Pla del Cós	3Q.	2q. forment
-Josep Serra, pagès	Mas Cura		3Q. ordi espeltós/2Q. forment/1 jova 1 Batuda/ 1 feix de palla/ 8s.1ld. per Nadal/ 2 gallines.
-Jaume Torres, pagès	Coll de l'Angla	2Q.	1q. ordi
-Valentí Mas i Tarrés, pagès	Pla del Cós	2Q.	---
-Jaume Aguilar i Tapies, pagès	Pla del Cós Castellet Pla del Cós	2Q. 15q.	1p. ordi espeltós/ 3d. per Nadal ---
-Jaume Graner, paraire	Pla del Cós	15q.	1s.
-Francesc Tapies, paraire	La Roqueta	1Q. 6q.	1q. ordi espeltós
-Josep Oristrell, pagès	Hort	4q.	3d./lp. ordi espeltós
-Francesc Solervicens, pagès	Pla del Cós	1Q. 6q.	3d./lp. ordi espeltós
-Valentí Mas, pagès	Horts de Sta.Margarida --- La Figuereta	2q. 3Q. 7j.c.(*)	2Q. forment 1q. ordi espeltós 15d./1q.lp. ordi espeltós
-Isidre Comellas, pagès	Coll de l'Angla Pla del Cós Coll de l'Angla	3Q. 2Q. 1Q.	1q.lp. ordi espeltós/ 1s.3d. ---
-Ciprià Manganell, pagès	Teuleria	2Q.	1/2 q. ordi
-Serafina Oliveres, Vda.	---	4Q. 6q.	1q. ordi espeltós
-Joan Cura, pagès	---	2Q. 9q. 3Q. 3q.	2q. ordi espeltós/ 2s. ---
	Horts Sta.Margarida	----	1q. forment
-Josep Tubau, pagès	Pla del Cós	1Q. 6q.	1/2q. ordi espeltós/ 6d.
-Rosa Tapies, Vda.	El Roure Hort Sta. Margarida	2Q. 2q.	3p.ordi espeltós/ 1ld. 2 1/2 q. forment
-Francesc Graner, pagès	La Bellida Pla del Cós	3Q. 9q.	1 gallina/ 1s.6d./1 1/2q. ordi espeltós 6d.
-Vicenç Reguant, sastre	Pla del Cós	3Q.	1/2 q. ordi espeltós
-Jaume Angla, pagès	Coll de l'Angla	2j.c.(*)	1 1/2q. ordi espeltós
-Jaume Sol, pagès	Horts Sta.Margarida Pla del Cós	2q. 1Q. 3q.	1q. forment ---
-Benet Arsègol, pagès	---	1Q.	1p. ordi espeltós/ 3d.
-Bernadí Oliveres, pagès	Pla del Cós Horts Sta.Margarida	2Q. 6q.	1 gallina 1s.
-Josep Bosch, pagès	Horts sta.Margarida	1Q.	1q. forment
-Valentí Fontcoberta, pagès	Horts Sta.Margarida	3q.	1 1/2 q. forment
-Miquel Torres, pagès	Coll de l'Angla Prop del Mas Font Sta. Margarida	3Q. 4Q. 2q.	1/2 q. ordi espeltós/ 6d. 10s. (reducció de jova) 1 1/2q. forment
-Maria Casajoana, Vda.	Coll de l'Angla Olivar del Cura	2Q. 2Q.	1q. ordi espeltós/ 6d. 1q. ordi espeltós/ 4s.
-Joan Tarrés i Oristrell, pagès	Pla del Cós	2Q.	---

(*) Són jornals de cavadura.

En el Mas Torroella (Quadre 3.150) trobem tant aquells patis que foren establerts o venuts per edificar casa (el C/ de la palanca sobretot) com parcel.les que indiquen un procés de fragmentació.

En la resta de masos, el procés de fragmentació és marginal. Solament cediran algunes peces de terra per la construcció de les cases dels nous habitants i la zona d'horta (175).

A grans trets, i sense que haguem descobert els mecanismes que conduïen a la situació estudiada a Navarcles durant el s. XVII, assistim a l'enfonsament contundent de dos masos - el Cura i el Graner- i detectem símptomes d'afebliment en el Mas Torroella que sobreviurà encara fins el XIX. La descomposició d'aquests masos permet, en primer lloc, l'enfortiment dels altres masos principals compradors de terres, en segon lloc l'adquisició de petites parcel.les pels nous habitants del poble en el s. XVII.

QUADRE 3.150
Parcel.lació del MAS TORROELLA de Navarcles, segons el capbreu 1779-1781

COMPRADOR	SITUACIO	EXTENSIO	CENS
-Antoni Aguilar i Ubach, pagès	Padró	4Q.	---
	Soleies	25Q.	1d.
-Josep Audet, teixidor de lli	Les Vinyotes	4Q.	2s.
	Font Sta. Margarida	2q.	1 1/2 q. forment
-Joan Arsègol, pagès	La Clota	5Q.	5s.
	Les Parres	3Q.	---
-Agnès Oliveres, Vda.	Feixa llarga	4Q.	6s.
-Valentí Mas, pagès	---	4Q.	6s.
	La Boada	1Q.	2d.
-Josep Torroella, pagès	Mas Torroella	---	2Q.1q. ordi espeltós/ 4s.5d. malla/1 jova. 2 gallines/1 batuda/ 1 feix de palla
-Francesc Graner, pagès	La Roureda	3Q.	4s.
-Josep Solà i Oliveres, pagès	Vinyotes	1j.c.(*)	5d.
-Francesca Anglada, Vda.	Vinyotes	---	---
-Valentí Fornells, pagès	Vinyotes	2Q.	---
-Francesc Solervicens, pagès	Vinyotes	1Q.	---
-Joan Yarrés i Oristrell, pagès	Camp de la Sort	---	---
-Jaume Tatgé, pagès	Mas Martí	2Q.	---
-Valentí Torra, pagès	Les Vinyotes	3Q.	---
-Jaume Aguilar, pagès	Les Vinyotes	2Q.	---
-Jaume Sol, pagès	Esquena de l'Àse	2q.	---
-Valentí Martí, pagès	La feixa llarga	1Q.	6s.
CASES (sols les que paguen cens)	CARRER		CENS
-Josep Iragant, pagès	Major		tassa d'aigua
-Valentí Martí, pagès	Plaça Major		4s.
-Josep Tubau, pagès	Palanca		2s.
-Rosa Tàpies i Sallés, Vda.	Plaça Major		2d.

(*) Són jornals de cavadura.

Podem avançar, a tall d'hipòtesi, que entre aquests nous compradors trobarem els inicis de la pagesia mitjana que es desenvoluparà en el s.XVIII.

3.6.2. La formació de l'estructura de la propietat en el s. XVIII.

Diversos fenòmens emmarquen aquesta evolució:

A/ La cessió de terres a rabassa morta.

Abans de 1700 sols s'havien establert 6 peces de terra a rabassa, dins del terme municipal. El període durant el qual se n'establiren més correspon al 1711-1730 amb un total de 30 que significa el 41,1%. La disminució del ritme posterior no ho atribuïm pas al fet que aquesta via desapareixi, sinó a l'acabament del sòl que es podia dedicar a rabassa dins el terme, a conseqüència de l'escaïssa extensió (3,5Km²).

Les rabasses es distribueixen de la manera seqüent dins el terme:

Mas	rabasses	rabassaires
Mas Serra	42 57,5%	34
Mas Aguilar	19 26,-%	17
Mas Torruella	5 6,8%	5
Mas Escaïola	2 2,7%	2
Mas Solervicenc	2 2,7%	1
Mas Bertran	3 4,1%	3
Total	73	62

Els diversos masos contribueixen de forma desigual en les parcel·les cedides a rabassa: el Mas Serra té el 57,5% de les parcel·les seguit ja més lluny pel Mas Aguilar que en controla el 26%. La resta es reparteix entre els altres masos.

Ara bé, els contractes de rabassa podien convertir-se en venda absoluta de la terra al rabassaire mitjançant la venda a carta de gràcia. Si prenem per exemple, el cas de Rosa Tàpias, Vda. En Josep Serra li establí 2 Q. el 9-II-1724 a rabassa morta, amb totes les obligacions que es derivaven d'aquest contracte. El 1735, l'esmentat Serra venia a carta de gràcia la quarta part de fruits. És a dir, que per una quantitat de diners, la vídua rescatava la renda que pagava. El propietari es reservava un dret, el de poder recuperar la quarta part retornant els diners. Aquesta possibilitat desapareix quan el 1739, Rosa Tàpias compra el dret de lluir i quita a l'amo del mas. La rabassa primitiva s'havia convertit en propietat absolu-

ta de la vídua (176). Fou molt utilitzat aquest mètode? De les rabasses de Navarcles es produí en els casos següents:

	Mas	Rabassa	VCG 1/4	VDLIQ
R. Tápias, Vda.	Serra	1724	1735	1739
Fcesc. Graner	Serra	----	1752	----
M. Fontcuberta, Vda.	Serra	1724	1735	1740
Antoni Marganell	Serra	----	1744	----
Valentí Mas	Serra	1728	1728	1735
Valentí Mas Tarrés	Serra	1738	1738	1738
Valentí Mas Tarrés	Serra	1743	1748	1748
Isidre Comellas	Serra	1721	1755	----
Jaume Graner, paraire	Serra	1716	1751	----

Cal observar tres trets:

- a/ Que és una venda perpètua de terra però en termini ajornat.
- b/ Que sols es produeix en el Mas Serra i no en cap altre. És possible interpretar-ho com a dificultats del mas que troba com a fórmula per subsanar deutes aquesta forma de venda o bé com a pressió dels compradors.
- c/ Els compradors de les rabasses coincideixen tots amb la pagesia mitjana que començava a insinuar-se en s.^{cs} XVII. Tal vegada coincidissin ambdues raons per justificar aquest fenomen: per un cantó la pressió dels compradors i, per l'altre, les dificultats del mas. En aquest cas, la rabassa va esdevenir, en alguns casos, una via per accedir de forma perpètua a la propietat de la terra.

B/ La creació de l'horta de Navarcles

Un dels elements rellevants de gairebé totes les estructures de la propietat dels pobles bagencs és que la propietat molt petita es caracteritzava per la possessió en propietat d'una petita parcel·la d'hort de regadiu o de secà quan no hi havia regadiu. Hem assenyalat que a Navarcles la complementarietat casa/hort arribava al 70,2% el 1816.

El Capbreu permet resseguir la formació de l'horta. A nivell geogràfic, la confluència de la Riera de Merdaenllà amb el riu Calders, juntament amb l'existència d'aigua de fonts (Font Vella, Font de la Mina, Font de Sta. Margarida), permetia regar una àrea notable. Cal partir de la mateixa hipòtesi: a partir dels masos es va produir una fragmentació d'aquesta àrea i va donar lloc a la zona d'horts de Navarcles. En el capbreu de 1779-1781 hi ha constància dels següents:

	Total	Capbreu 1687	Venut pel mas fins 1780	Altre procedència	No consta
Feixa dels Oms/ Font de la Riera	11	5	5	--	1
Font de les Canals	14	5	3	5	1
Hortes de la Riera	23	10	5	4	4
El Timoner	19	9	2	4	4
Hortes Sta. Margarida	75	17	36	9	13
	<u>142</u>	<u>46</u>	<u>51</u>	<u>22</u>	<u>23</u>
		32,4%	35,9%	15,5%	16,2%
				67,6%	

El capbreu no permet aclarir totes les situacions. A la columna de "capbreu de 1687" dona aquells horts que ja existien en aquell capbreu i es pot saber perquè l'historial de l'hort arriba fins el moment en què el declarant diu que fou declarat en l'anterior capbreu. La columna "venut per mas" es refereix a aquells horts que foren venuts després de 1687 per algun mas, sobretot el Mas Escaiola i el Mas Serra. La columna "altre procedència" es refereix a aquells horts que la venda darrera coneguda no es realitzà per un propietari de mas. Val a dir que això no implica que l'hort no fos venut per algun d'aquests, de la mateixa manera que és possible que pogués existir abans del capbreu. La darrera columna "No consta", es refereix a aquells casos dels quals no tenim cap dada, o bé una dada de venda sense conèixer el venedor.

Segons les dades, el 32,4% són horts que ja existien en el s. XVII. Sabem que el 35,9% procedien de la fragmentació d'algun mas en el s. XVIII i es probable que el 31,7% restant l'haquessim de repartir entre ambdues procedències. L'exemple més palpable és el de les Hortes de Sta. Margarida el propietari més important de les quals era la família Escaiola.

El 1687 ja n'hi havia 17 (l'horta s'havia començat a crear en el s. XVII); però 36 sorgiren en el s. XVIII i els 22 restants, dels que ens manquen dades, probablement fossin d'aquest segle. L'horta es consolidà en el XVIII.

El procés concret. En el Capbreu de 1687, Joan Escaiola declarava el Mas Prat, 8 jornals, dels quals 4q eren de regadiu (177). El 1780, aquest regadiu s'havia parcel·lat en 30 horts que oscil·laven entre 1,5q i 4q i es realitzà entre 1700 i 1750.

1700-1710	-
1711-1720	6
1721-1730	5
1731-1740	11
1741-1750	8
1751-1760	-
1761-1770	-
	<u>30</u>

Aquests horts eren a les hortes de Sta. Margarida però, sempre indiquen que pertanyien al Mas Prat.

El segon venedor d'hortes era el Mas Serra. El 1687 en el capbreu, Josep Serra i Pahissa declara que posseeix 6Q "vuy horts d'aigua regant" (178) que sembla indicar que els horts ja existien encara que no sabem si eren venuts a diversos propietaris. De totes maneres, durant el s. XVIII en va vendre 6 a les hortes de la Riera, 5 a Sta Margarida, 3 a la Font de les canals, un al Mas Prat, dos a la Font de la Riera i un a la Font (no se sap quina). Cronològicament va seguir les següents etapes:

1711-1720	1
1721-1730	-
1731-1740	3
1741-1750	12
1751-1760	1
1761-1770	1

Realitzà les vendes sobretot en el període 1741-1750. Si s'afegeix les dades dels dos masos que més horts van vendre queda així:

	horts	patis per casa
1700-1710	-	6
1711-1720	7	8
1721-1730	5	20
1731-1740	14	28
1741-1750	20	8
1751-1760	1	21
1761-1770	1	5
	<hr/> 48	<hr/> 96

El 70,8% dels horts es van vendre entre 1731-1750 i si es compara amb el ritme de la venda de patis per fer una casa el ritme dels horts va 10 anys enrera. No estranya pas que els nous pobladors primer adquireixin la casa i després l'hort a les hortes de la Riera o de Sta. Margarida.

Ja es va dir, en parlar del poblament, que les primeres cases establertes el XVIII no tenien hort darrera. D'aquí l'interès en adquirir posteriorment un hort a la zona de regadiu. En canvi, a partir de mitjans s. XVIII els patis s'establiran amb hort de secà que farà minvar l'interès per adquirir un hort al regadiu. Des d'aquest punt de vista, la cronologia d'adquisició d'hort és perfectament coherent.